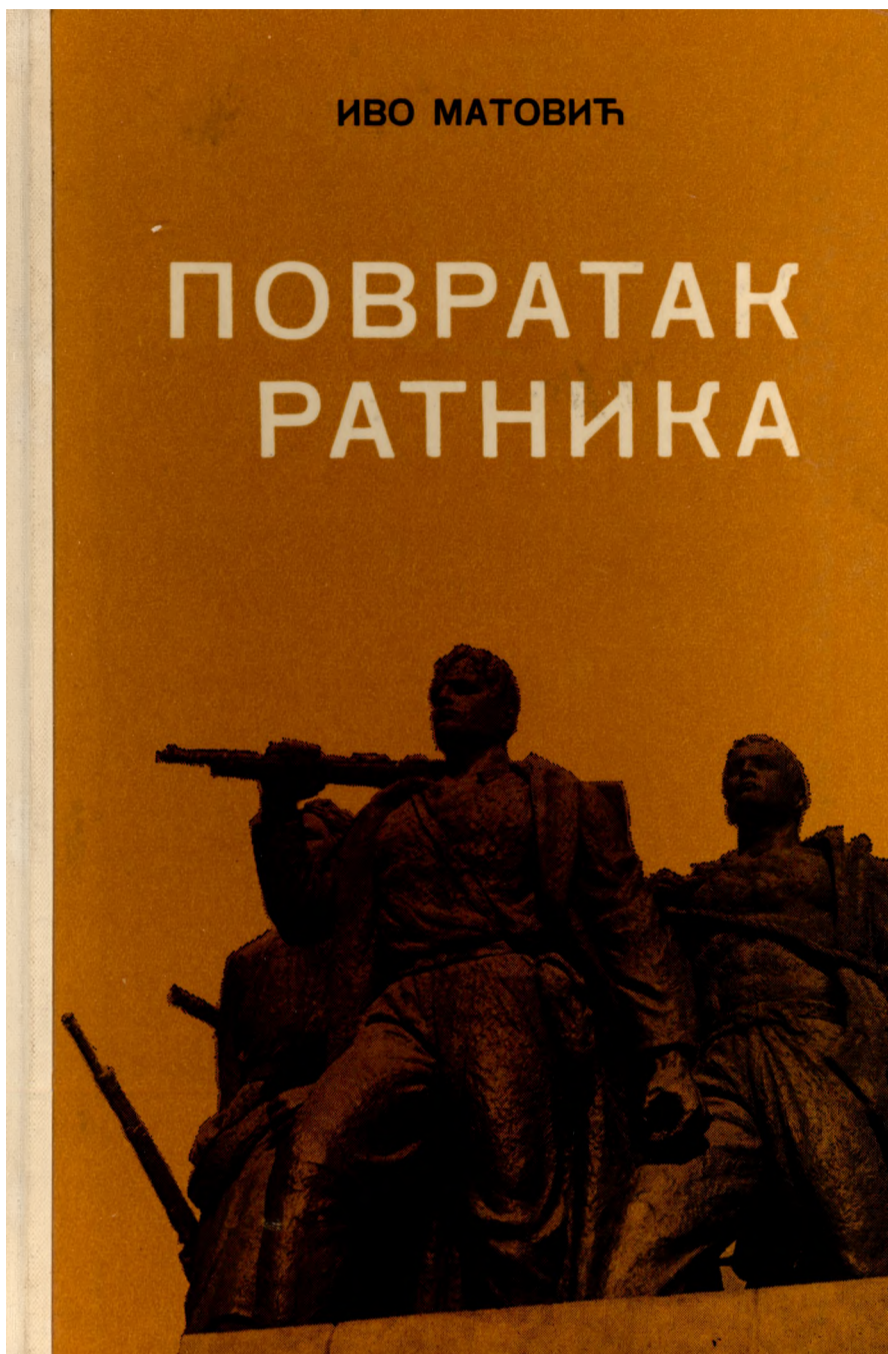

ИВО МАТОВИЋ

ПОВРАТАК РАТНИКА

ЗАПИСИ О РАТНИМ БРИГАДАМА

2

Одговорни уредник
потпуковник
МЕНСУР СЕФЕРОВИЋ

ИВО МАТОВИЋ

ПОВРАТАК РАТНИКА

ДРУГА ВОЈВОЂАНСКА УДАРНА
БРИГАДА

»НАРОДНА АРМИЈА«
Београд, 1968.

ВОЈВОЂАНИ НА БОСАНСКИМ СТРАНАМА

Двадесети април 1943. године. Двориште манастира Тавна, у селу Брђанима, на планини Мајевици. Стотинак километара далеко од Фрушке горе, од Срема, чијих су 1.131 кћерка и син стајали овде, у два вечана строја, две прве војвођанске бригаде, под оружјем.

Три батаљона Прве војвођанске бригаде, у свему 568 бораца, поздрављало је, у ставу мирно, 563 саборца, који ће од тог часа представљати само девет ратних дана млађу Другу војвођанску бригаду, састављену од три батаљона.

У првом строју Друге војвођанске бригаде, поред 219 земљорадника, стајало је 139 радника, 111 занатлија, 13 студената, 10 ђака _____

По националном саставу, ту — тог јутра најмлађу — бригаду НОВ чинили су Срби, Хрвати, Мађари, Русини, Словаци и Немци из Срема, из Бачке и Баната, из источне Босне, Славоније и Далмације. Опет, претежан број чинили су Срби из Срема.

За политичко опредељење бораца бригаде могло се рећи: самим тим што су пре седам месеци кренули из Срема у Босну, из борбе у борбу — определили су се за народноослободилачки рат, за револуцију. То је било и проверено. У борбама — од Фрушке горе до Мајевице.

Сто осам чланова КПЈ, 51 кандидат за члана КПЈ, 147 скојеваца. У свакој чети партијска ћелија, у батаљону — биро.

Наоружање бригаде чинила су три тешка ми-траљеза са 4.000 метака, 27 пушкомитраљеза са 3.610 метака, један минобацач калибра 81 мм са 16 мина, 480 пушака са 21.901 метком, 180 ручних бомби. И још: 21 секција терена Мајевице, Бирча и Семберије, седам двогледа, ручна бусола у сваком батаљону. У строју је било и двадесетак ненаору-жаних бораца. Опрема бораца била је — скромна. Без шињела су била 324 борца, с лошом обућом 114, потпуно босих 87 бораца.

Ратничку вештину две трећине бораца бригаде — будући да нису били служили војни рок — учило је у јединој и најбољој школи — у двадесетомесечним борбама с Немцима, усташама и домобранима у Срему и са четницима, усташама и домобранима у источној Босни. Учили су уз очвр-сле старије другове, уз искуоне борце. У бригади је тек сваки тридесети био старији од 25 година.

Уз ту прегршт појединости из личне карте првог строја Друге војвођанске бригаде да предста-вимо и покојег њеног војника.

Командант бригаде Радослав Јовић Мишко, пи-томац наредник Ваздухопловне војне академије Југословенске војске, у прекратком априлском ра-ту заробљен и интерниран, у новембру је побегао из једног од концентрационих логора и стигао, преко окупиране Европе, у право време на Фрушку гору, међу сремске устанике из Подунавског од-реда; у два месеца је израстао у начелника пггаба Сремског одреда, формације од 914 бораца на Фру-шкој гори, односно у оперативног официра Групе војвођанских ударних батаљона у источној Босни.

Његов заменик пред стројем бригаде био је Илија Богдановић Чича, дотад командант једног од бата-љона, а убрзо и командант Прве војвођанске бри-гаде. Заменик политичког комесара бригаде Драго Дикић Ваша, у борбама у Срему један од првих комесара чете у Фрушкогорском одреду. И само

још један наменовани члан првог штаба бригаде — Александар Бакић Баца, референт санитета бригаде; он ће два месеца касније организovati и прву обавештајну службу бригаде.

Командант Првог батаљона Миле Урошевић Риста, првоборац Подунавског партизанског одреда. Његов заменик Бранко Јанковић Муја, земљорадник из Доњих Петроваца, човек чврста карактера, у борбама храбар, у предању весељак. Командант Другог батаљона Милан Јешић Ибра, првоборац Посавског партизанског одреда и први командир чете у њему; у строју бригаде и, касније, пред Седмом војвођанском бригадом израстао је у народног хероја. Партијски секретар у Другом батаљону Живан Живанов Орце, о коме и надимак (дали су му га ратни другови из батаљона у дотадашњим борбама и у живљењу у Срему и по Мајевници) речито говори као о комунисти и ратном другу.

Земљорадник Милован Савин Зека, бравар Радован Орешчанин Адам, артиљеријски поднаредник Гавро Кресојевић, чобанче Душан Ћосић, земљорадник Никола Закић Гавран и трговачки помоћник Митар Станојловић Тончика — шесторица су првоборца из тог првог строја бригаде; они ће до краја рата у борбама на дугом ратном путу бригаде — преко Босне, Црне Горе, Херцеговине, Србије, Војводине, Мађарске, Хрватске, Словеније и Аустрије — израсти у команданте и комесаре батаљона. Не изостајући из колоне и стрељачког строја бригаде. Не одлазећи у прекоманду.

Млада сељанка из Ирига Анка Матић Грозда, девојка саткана од скромности и човекољубља, с бомбом у руци увек међу добровољцима и најхрабријима; у Другој бригади ће израсти у помоћника комесара батаљона и у народног хероја. Сељанке Анђелка Певац из Манђелоса, Зора Миражкић из Босуца, Катина Дикић из Брестача и кћерка содације из Мартинаца Драгица Миличић —

четири су борца из строја исте чете и остаће у тој истој чети до краја рата, на дужностима медицинских сестара, бораца и другова.

Ирижанин Сава Костић Хаиле, чувени митраљезац из борби по источној Босни, а сада, у строју, командир је оног јединог минобацача бригаде. Поред њега нишанџија Едуард Ребула, пре петнаест дана заробљен као домобрански потпоручник бијељинске пуковније; после провере података преко обавештајне службе са терена потврдило се да је био поуздан сарадник Партије и илегалног ослободилачког покрета Бијељине, те да је прижељкивао прилику да пређе у јединице НОВЈ; ипак, овде је стављен на испит — да почне од борца и да у борби сам себе наоружа; он ће убрзо, у септембру, бити примљен у КПЈ и постати командант батаљона и начелник штаба бригаде, а рат ће завршити на дужности начелника штаба корпуса. Исти статус као Ребула у том строју и тог јутра имао је Милован Кеслер, предратни комуниста из Боке Которске, мобилисан у домобране, заробљен кад и Ребула, 5. априла у борби у Сухом Пољу; он ће већ у јуну бити начелник штаба бригаде.

Лазо Петрикоња, голубиначко чобанче, касније комесар и бомбаш, који је у борби бомбу могао бацити даље од сваког саборца из бригаде. Раде Миросављевић Шарац, колар из Драговића код Пакраца, бежећи испред терора усташа стигао у Мартинце, прихватио се послова сеоског слуге, искористио прву прилику и стигао у Босну, међу Сремце, с пушком и петокраком; касније, у борбама, стасао у правог нишанџију бригаде, о чему и његов надимак јасно говори. Рецо Чедић се, у дечачким годинама, склонио од босанске немаштине преко Саве, у Јамену, и био сеоски слуга; сада је био стрелац међу војвођанским стрелцима, а стићи ће, на ратном путу бригаде, до батаљонског руководиоца. Обућар из Деча Душан Ђурић Шило,

помало својглава момчина, израстао је, на ратној стази, у командира вода, који ће у једном грчу опкољене бригаде, на Коњским водама, погинути — усправан, с пушкомитраљезом испред груди.

Цале, земљорадник из Бешке, чије презиме није записано ни у једном јединачном списку, а другови то презиме не упамтише јер је било довољно да се каже Цале; он је у торбаку увек носио тамбурицу, певајући уз њу друговима, селу, себи — међу српским живљем о Краљевићу Марку, а међу муслиманским — о старом муслиману. Душан Вишић из далматинског села Вишића, пред рат конач канала у Срему, без иког од ближе родбине; не зна се ни ко га је касније ожалио сем његових другова који су га сахранили у лишћу, крај пута, као команданта батаљона, коју је дужност обављао само четири часа уочи смрти.

Ни Ћоси, младићу из Белегиша и нишанцији, неће другови упамтити ни име ни презиме, али ће о њему остати по прича из сваке борбе, у којој су, по општем признању, он и митраљез замењивали бар десетину.

Борац Гавро Цацић, црномањаст младић из Каћа у Бачкој, убрзо ће израсти у одличног и храброг нишанцију, али ће имати и неспоразума с командирима и комесарима из Другог батаљона јер других амбиција сем да се бори није испољивао — ни да се политички уздиже, ни да командује другом, ни да пришива ознаке чиновна. Славко Стаматовић Арцапула, пред рат чувени џамбас на сваком сточном пазару у Срему, Семберији и Мачви, овде ће израсти у интенданта батаљона, човека који је и у највећим оскудицама нашао бар нешто за исхрану батаљона.

Илија Милић, отац шесторо деце, суочен с токовима револуције и захваћен њеном матицом, оставио је нејач у Срему и кренуо у Босну. У борбу. Селјак средњак, оставио три куће, домаћински пу-

не, украшене атове, дебелу сланину и још дебљи хлеб, па пошао у Боону, у борбу, у шуму, под ведрим небом, за трпезом с несланом и обареном овчетином. Момак прекинуо бећарску песму, одложио оканицу рампаша, оставио Сремицу девојку и — пригрлио пушку, на Мајевици.

Тог априлског дана, прохладног и ведрога, Друга војвођанска бригада је стала раме уз раме Првој војвођанској бригади, с којом ће остати заједно до задњег дана рата. И почела је да исписује своју биографију, настављајући и разгарајући борбу коју су њени грвоборци и хиљаде Војвођана почели летњих дана 1941. године.

СРЕМ, НЕМИРНО РАТИШТЕ

Окосницу строја две прве војвођанске бригаде (од осамнаест формираних до краја рата) чинили су 680 бораца, махом Сремаца, који су, маршујући са Фрушке горе и у саставу три батаљона, стигли у источну Босну 5. септембра 1942. године, и то заједно с два батаљона Шесте (источнобосанске) бригаде. Ти батаљони су прешли у источну Босну на основи одлуке Окружног комитета КП за Срем, стога што је Срем — тих 6.500 километара квадратних углавном непошумљене равнице, окружене великим вештачким и природним препрекама, међу којима са три стране рекама Савом и Дунавом, испресеране густом мрежом пруга и путева, засејане непријатељевим гарнизонима и постајама — постао узак као оперативно подручје за боравак, дејство и маневар јединица какве су били Фрушкогорски, Подунавски и Посавоки одред, односно од почетка септембра 1942. године батаљони одреда састављеног од 914 бораца.

Реч је о борцима који су се од августовских дана 1941. године борили по читавом Срему, пре-

тварајући ту равницу у једно од ратишта на којем је из кукурузишта, са звоника сеоских цркава, из јарака мотрило партизанско око, а иза насипа, иза зидова, иза стабала — погађала партизанска пушка.

У Босни, у строју војвођанских јединица, био је и добар број од 260 чланова сремске партијске и 500 чланова скојевске организације из устаничких дана 1941. године. Ти сремски комунисти су били људи из свих социјалних и националних средина (нпр. 175 Срба, 35 Хрвата, 20 Немаца, 17 Мађара чланова КПЈ — од укупно 185.000 Срба, 48.200 Хрвата, 40.000 Немаца, 13.000 Мађара итд., колико је уочи рата живело у Срему). Заједно с јаким снагама антифашиста, с родољубима из редова свих народа и народности, ти комунисти су најнепосредније учествовали у припремању устанка, у припремању народа за борбу. Они су били најборбенији у извођењу 100 борбених акција у првој ратној години између Саве, Дунава и железничке пруге Вуковар—Винковци, делујући као део веома борбене и чврсте партијске организације Војводине, организације која је бројала више од 1.200 комуниста и која је Банат, Бачку и Срем покренула и повела у општенородни устанак.

Први строј Сремаца у Босни био је састављен од бораца искусних и очврслих у петнаест ратних месеци Срема — од првих акција на жандармеријске станице, зграде општинске власти, домотранске постаје, од напада на поједине личности из састава окупаторове војске или власти и њихове сараднике, паљења жита и диверзија на поједине објекте, до успешних одбрамбених борби у „великој офанзиви“ коју је непријатељ, са 17.000 војника, са авионима, са снагама дунавске флотиле, са јаким артиљеријским јединицама, предузео против 450 бораца Фрушкогорског и Подунавског одреда и 40 ослобођених места око Фрушке горе. У тој офанзиви, дотад стварно највећој и добро ор-

ганизованој, предузетој крајем августа 1942. године, непријатељ није постигао ни крајњи циљ офанзиве — „коначно истребљење“ партизана у Срему, ни уништење снага два окружена одреда и великог збега народа, што је био најнепосреднији циљ офанзиве на Фрушку гору.

Напротив, Фрушкогорски и Подунавски одред (формирани у септембру 1941), вешто маневришући и одлучно изводећи борбена дејства са четама, успели су да сачувају живу силу. Та два одреда су, са Посавокима (формиран у јулу 1942), већ почетком септембра 1942. године представљали окосницу дотад најјаче оружане формације Срема — Трећег одреда Треће (славонске) оперативне зоне. Одред је формиран од бораца из дотадашња три одреда: Фрушкогорског, Подунавског и Посавског, а имао је три батаљона. У редове те нове и бројчано јаке формације желело је да ступи и да се бори и више од 5.000 добровољаца. Међутим, није било оружја за све. Још мање је било маневарског простора у Срему за ратна дејства тако бројних снага, а приближавала се и зима, која ће, према предвиђањима, знатно отежати живот великих јединица и у Фрушкој гори и у сремској равници. Због тога је и донета одлука: с главнином снага — у Босну.

Долазак два батаљона Шесте (источнобосанске) бригаде на Фрушку гору и једномесечно друговање батаљона Сремаца с Босанцима убрзали су остваривање те одлуке Окружног комитета КП за Срем — да се главнина снага одреда пребаци у источну Босну, на ширу маневарску просторију. Како је у то време четнички покрет у источној Босни почео да се упорно намеће српском живљу, то је и тај одлив снага партизанског Срема у источну Босну био прилика да се помогне тамо где су потребе револуције биле веће, где су биле од општејугословенског значаја, а да се при том створи простор за формирање и дејство нових сремских јединица.

У духу те одлуке о пребацивању главнине снага сремских партизанских јединица у источну Босну извршена је и реорганизација тих снага. Дотадашња три батаљона и једна чета Трећег (сремског) одреда Треће оперативне (хрватске) зоне преформирана су, крајем октобра, у четири батаљона. Први батаљон је бројио 233 наоружана борца, Други — 166 наоружаних и 42 ненаоружана, Трећи — 210 наоружаних и 49 ненаоружаних и Четврти батаљон — 193 наоружана и 21 ненаоружаног борца. Сходно усвојеној одлуци, Први, Други и Трећи батаљон су се постројили 31. октобра на Фрушкој гори, где им је објашњен значај задатка који им је предстојао: да помогну у разбијању четничког покрета у источној Босни, да борбеним дејствима и развијањем веза с народом Босне ојачају НОП и у Босни и у Срему, да омасове Шесту бригаду. При том је Трећи батаљон, са свим својим наоружаним и ненаоружаним људством, у свему са 259 бораца, ушао у састав Шесте бригаде, и тако је, под називом Сремоки батаљон, дејствовао до 20. фебруара 1943. године.

Четврти батаљон, с командантом Марком Перичином Камењаром и комесаром Јованом Бељанским Лалом на челу, остао је, развијен по четама, у борбеном распореду по целом Срему. Њему је одређен задатак да настави борбе и стиже тамо где су дотад стизала четири батаљона.

Другог новембра у мраку Фрушка гора је испратила 1.100 наоружаних и ненаоружаних бораца — Војвођана и Босанаца, сврстаних у пет батаљона: два босанска и три сремска. Дирљив је био тај расанак с Фрушком гором, с најдражима. И тада је неко од бораца, који је остао непознат, спонтано срочио песму о Срему и Босни. Песму народски једноставну, војнички искрену, партизански борбену. И борци су је већ у покрету према Сави прихва-

тили — као завет, као позив на верност Срему и Босни.

*Кад су Срепци кренули
Са те Фрушке горе
И одоше за Босну
Тамо да се боре.*

*Кад су дошли до воде,
До те реке Саве,
Угледаше Мајевицу,
Брда јој се плаве.*

*Ој ти Босно поносна,
Високих брегова,
Ево теби у помоћ,
Сремачких синова.*

*Да бијемо фашисте,
Да их уништимо,
Поробљену домовину,
Да ослободимо.*

Отегла се маршевска колона, у борбеном распореду. У ноћи између 4. и 5. новембра, у осамнаест већих чамаца, пет батаљона се пребацило преко Саве и 5. новембра у зору, добро наоружани, пуњени, стигли су на тле источне Босне. Чамце и прелаз преко Саве, „Савску партизанску флотилу“, обезбеђивала је партијска организација из села Броца.

ПОЛИТКОМ МИТРАЉЕЗ, ПИНКИ И КУСА

Са првим стројем војвођанских батаљона многи од првобораца Срема нису стигли у Босну. Једни због тога што су остали, у саставу Четвртог батаљона, да се боре у Срему и да формирају нове је-

динице, а други због тога што су у стројевима сремских одреда, после сваке борбе, остајала упражњена места — борци су гинули или су рањавани.

У задњим тренуцима „велике офанзиве“, задњег дана августа 1942. године, погинуо је комесар цггаба НОП-одреда и душа ослободилачког покрета Срема Станко Пауновић Вељко, који је међу Сремцима био познат по надимку Митраљез. Он је био родом из источне Србије, из Крајине — постојбине чувеног српског јунака против турског и сваког зулума Хајдук-Вељка Петровића, по коме је, највероватније, и добио надимак. Без оца је остао у осмој години, у једној од тешких ратних ноћи 1915. године. Остала је мајка са седморо деце. Пут, присут трњем, Станка је одвео у сиротиште, у Неготин. Ту је одрастао на хлебу са девет кора. После је био металац у железничкој ложионици у Нишу. Ту се, међу нишким радницима и као комунист, бавио и револуционарним радом, па је осуђен на 16 година робије. Њу је издржавао у Сремској Митровици, у Лепоглави и опет у Сремској Митровици, све до бекства, 22. августа 1941. године, с групом од 32 полигичка затвореника, којима су у организовању и извођењу бекства из затвора помогли сремски комунисти и екојевци. На робији је издржао дугих 12 година, не посустајући духом, похађајући и завршавајући, с друговима, пгколу живота. По одлуци ЦК КПЈ остао је међу Сремцима, као комесар, у Фрушкој гори — уточишту, зборишту и мајци партизанској. Ту је донео и надимак Митраљез, надимак који је добио на робији, од другова, због жустро говора у међусобним расправама.

Митраљез је 9. септембра 1941. године формирао први сремски, Фрушкогороки НОП одред. Одред је бројао 60 бораца и тог дана је положио свечану обавезу, под развијеном заставом. Наоружање: 50 пушака, 3 пушкомитраљеза, 15 пиштоља, око 100 ручних бомби. Командант је био Сима Релић,

комеоар Станко Пауновић, а заменик команданта Бошко Палковљевић Пинки. Строј: колар до студента, беземљаш до имућна домаћина, петорица који нису служили војску поред једног вичног оружја. Комесар Митраљез је стајао на пању и читао текст свечане обавезе партизана борца који се заклиње на верност народу, а борци су понављали реч по реч, узбуђено, гласно. После су сложено — као завет, као химну — певали „Интернационалу“ и, још, песмицу, једноставну и по мелодији и по садржају, која је искреним језиком борца говорила о сремским партизанима:

*По путељку и по кришу,
по шумарку зеленом,
напред ступа храбра чета,
партизанским кораком.*

*Партизани у бој зову,
све сељаке, раднике,
већ се дижу села сремска
за слободу она мру.*

*Смрт фашизму крвавоме,
смрт џелату усташком,
нека живи народ Срема,
у свом крају слободном!*

Одред је подељен на водове, водови на десетине. Почела је војна обука, политички рад, почели су први часови у школи партизанског ратовања. И кад год би се повео разговор о равном и непошумљеном Срему, који партизанског борца не штити ни од непријатељева осматрања, Митраљез би говорио: „Па да, шума је велина ствар, али најгушћа шума — то је народ сремски, кадар заклонити и заштитити своје борце од сваке невоље..

Погинуо је с позивом за јуриш на непријатеља, бранећи одступницу друговима, заборављајући, као увек, на себе.

Међу живима није било ни Бошка Палковљевића Пинкија, уочи рата ђака средње техничке школе. У априлском рату се, као непунолетан, добровољно јавио у једну војну јединицу — домовину да брани. Када се, после дванаест дана повлачења, Југословенска војска распала, Пинки је стегао ручну бомбу у шаку и — донео је кући. У данима општег расула војоке скинуо је још митраљез с авиона у Великим Радинцима и с њим стигао у партизански строј, пред политкома Митраљеза. Био је један од организатора бекства политичких затвореника из Сремске Митровице, њихов водич до Фрушке горе. Познавао је сваку стазу сремску и од првог дана је био први курир и диверзант Срема.

Пинки је прекратко живео — погинуо је три месеца пре политкома Митраљеза, штитећи народ села Мале Ремете кога је непријатељ прогонио. Он је, враћајући се из диверзантске акције са три друга, могао да бира између две могућности — да штити народ или да се склони у шуму, надхват руке. Пинки је био курир који је Титу пренео прве вести о борбеном Срему, а о његовим диверзантским подвизима се причало широм Срема. Сада су Пинки и другови изабрали другу, тежу могућност. Отварали су ватру, навлачећи непријатељеве снаге на себе, док се народ повлачио у шуму. Борили су се на живот или смрт. Пинки је при том тешко рањен. И пуцао је до задњег даха. Фашисти су га се дочепали мртвог. Крај њега су нашли сломљену пушку, разбијен двоглед и празан пиштољ.

Гојко Дудаш, командант Фрушкоторског одреда из дана „велике офанзиве“ и капетан I класе Југословенске војске, остао је на Фрушкој гори. Погинуо је у јуришу. Командантски. Не схвативши

баш докраја гледишта партизанских командири и комесара који су му говорили да нема резона чврстој, позиционој одбрани сваког положаја Фрушке горе пред четрдесет пута јачим непријатељем, на чему је командант Дудах инстинктирао до задњег даха.

Делибор Францисти, домобрански сатник из петроварадинског гарнизона и, у исто време, комунист и члан војног комитета за јужну Бачку, погинуо је извршавајући партијски задатак. Седмицама је, са сарадницима, склањао сандуке муниције и лакше пешадијско наоружање у лагуме тврђаве, пребацијући то оружје, тајним каналима, партизанима на Фрушкој гори. Усташе су га ухватиле на задатку и осудиле на смрт.

Борђе Марковић, поручник Југословенске војске родом из Купинова, командант штаба НОП-одреда за Срем, погинуо је задњег дана „велике офанзиве“, поред политкома Митраљеза, штитећи одступницу својим друговима.

Јовица Трајковић Цвикераш, један од ослобођених политичких затвореника из Сремоке Митровице, први уредник листа сремског ослободилачког покрета „Истина“, погинуо је за ону праву истину, и то усправно, храбро како је једино и могао погинути очврсли комунист, професионални револуционар.

Многих комуниста и антифашиста из Земуне — бораца који су само у 1941. години извели око 50 оружаних акција у граду под немачком влашћу — није било међу живима.

Погинули су и тиме нису стигли у строј Војвођана на Мајевици многи обични борци који су за борбу давали колико су највише могли и знали, не истичући то као своју заслугу, не тражећи себи посебно место у историји. Поштено, људски су проживели свој век, учинили што су могли за слободу

свог села, свог Срема и шире заједнице. Они су припадали оној армији анонимних коју називамо борцима и која је била снага устанка Срема.

Тако је груба ратна збиља Срема у петнаест месеци учинила своје — проредила је редове првобораца, али су долазили и млади, одлучни, поуздани. И настављали су борбу, израстали и сазревали уз старије другове — у Срему или у Босни, свеједно.

Из строја „босанских“ Војвођана оправдано је био одсутан и покоји првоборац Срема из редова оних који ће, касније, имати значајну улогу у животу Друге војвођанске бригаде и ратним заслугама изборити себи место у њеној историји. Један од тих је био Сава Согић Куса, земљорадник из Манђелоса. Куса је у лето 1942. године имао статус „летећег нишанције“¹¹ Фрушкогорског одреда. Он је био наоружан пушкомитраљезом, а помоћници су му били Чичуља и Сава Димић из Петровца. Они нису припадали ни једној чети, већ су били пушкомитраљесци одреда и ишли су од чете до чете — већ према тренутној потреби борбе. Имали су чезе и њима су се пребацивали тамо где је у току борбе била вајпотребнија њихова помоћ. Куса је одслужио бившу војску и био је вешт и храбар у борби. Он и његови помоћници су само у једној борби, на Црвеном чоту, из заседе убили 6, а ранили 20 непријатељевих војника. Кад су Сремци кренули у Босну, он је остао на Фрушкој гори, у Четвртом батаљону, као командир чете, и убрзо ће бити и командант једног од новоформираних одреда Срема. После годину дана доћи ће у Босну. И израсти у команданта Друге војвођанске бригаде.

Тако је 5. новембра 1942. године на Мајевници, међу Војвођанима и у њиховом строју, било много њих који су одсуствовали. Оправдано.

НА МАЈЕВИЦИ И У БИРЧУ

Долазак освежене и попуњене Шесте (источно-босанске) бригаде и јаког одреда састављеног од искусних бораца из Војводине унео је преокрет у развој ослободилачког покрета у источној Босни. Најпре је, 11. новембра, ликвидирано четничко упориште око манастира Тавне, на Мајевници, одакле су кретале казнене експедиције и камо су се четници враћали. Командант тог четничког одреда, састављеног од три батаљона, био је мајор Драгослав Рачић, лични изасланик Драже Михаиловића на Мајевници. Његове снаге су ту, у борби, потпуно поражене и заробљено је, између осталог, 150 његових четника. Мајор Рачић је утекао преко Дрине и никад се више није вратио на Мајевницу. Та победа је одјекнула од Романије до Фрутшке горе. Њоме су се посебно поносили Сремци, јер су у томе видели знак да су се њихови борци у Босни одлично показали.

После је дошло на ред разбијање четничких снага у борбама око Лопара, Брезоваче, Мачковца, Лабуцке... Те акције су извођене често, што говори и о упорном настојању четничког покрета да ухвати корена на Мајевници. Али и сама чињеница да су снаге Шесте бригаде и Трећег (сремског) одреда Треће оперативне (хрватске) зоне разбијале те четничке формације упућује на закључак о снази НОП-а Мајевнице, поготову о снази јединица које су дошле из Срема.

Јединице 750. немачког пука и 6. и 8. домобранске пуковније, те 1.500 мајевичких, посавских, семберских и других четника под командом бившег жандармеријског поднаредника Ђуре Бижића, попа Димитрија Стефановића, Саве Божића, капетана Јове Прњатовића и Жарка Милуровића Угрин — планирали су 24. новембра широку офанзиву на снаге Шесте бригаде и сремског одреда. И управо

у часу ксконцентрације четника за ту офанзиву — уследио је, 28. новембра, изненадан напад на њихове положаје код села Малешеваца. Четници су ту имали велике губитке: 146 је погинуло, а око 600 заробљено. Заплењена су: 4 тешка митраљеза, 24 пушкомитраљеза, око 800 пушака и 10 нераспакованих сандука муниције, на којима су били печати домобранских команди и текст који је указивао на то да је реч о сарадњи и помагању у борби против заједничког противника — снага НОВ.

Победом на Малешевцима сломљена је кичма четничком покрету на Мајевици. Она је далеко одјекнула у народу. Сутрадан је препричавана и по Срему, дизала је у људи веру у своје синове у Босни, у партизанску војску.

У јануару 1943. године Војвођани су у Бирчу. Тамо су стигли са Шестом бригадом да очисте од четника и тај крај, све до Романије. Поред борби против четника на широком подручју, зими, у децембру и јануару, они су стизали да изводе војну обуку, старешине су училе да читају земљиште с топографске карте, да се крећу по азимуту. Екипе батаљона су увежбавале забавне програме који су били срочени и извођени тако да би што снажније подстицали борбени дух у војсци и народу, јачали братство и јединство. Војвођани су овде сустигли своју, само за почетак сремску, али убрзо општејугословенску партизанску песму „Партизан оам“. Њу је испевао пролетерски песник и један од ослобођених политичких затвореника из Сремске Митровице Радован Вуковић. Он је ту песму написао у августу 1941. године на Фрушкој гори и она је убрзо стигла у све партизанске јединице Југославије, у народ, неизмењена, углавном.

*Партизан сам, тим се дичим,
то не може бити свак,
умријети за слободу,
може само див-јунак.*

*Пушка ми је другарица,
митраљез ми мио брат,
сваког часа бдим на стражи
да тирану скршим врат.*

*Ведро чела, с песмом ведром,
у последњи ступам бој,
за свој народ, за слободу,
ја не жалим живот свој.*

*Народу сам завет дао,
ја, народни партизан,
да ћу чуват стег слободе,
борити се ноћ и дан.*

*Фашистичку багру чистим,
чупам гадни коров тај,
од банџмта земљу чистим,
тај будући цветни рај.*

Певали су ту песму Војвођани у строју, пролазећи кроз бирчанска села, на приредбама. Прихватили су је омладинци, деца, публика на приредбама.

Хране на Бирчу било је веома мало и бивало је да се Сремац морао задовољити комадићем овчетине куване у води, још неосољене. А заједно са свим осталим невољама дошао је и — тифус. И у јануару је од њега оболело више од 300 Војвођана, од којих многи нису ни залегли, већ су ишли у строју и маршевали, а бивало је и халуцинирања. Јер места за смештај оболелих није било, не бар за већину, несигурност од изненадних четничких напада и покоља болесних и рањених била је стална, а још и санитетског особља мало. И људи су у ходу пре-здрављали, а неколико њих је и подлегло болести. Подлегао је и Станко Лужајић Маријан, поручник Југословенске војске и први командант Подунав-

ског одреда; тифус га је савладао у болници, у Шековићима.

Највећи део опреме коју нису могле превести запреге носили су ђорци. На леђима. Јер Сремац није био навикао да товари коња, већ једино да га упрже. А само товарињем је на кршевитом земљишту било могуће искористити коња.

Више од половине бораца је до краја фебруара, у изузетно тешким временским условима, остало без икакве обуће, многи су ишли у подераним чакширама, а највише њих без шињела. Живели су у невољама и у самоодрицању, често накратко састанкујући и договарајући се како да те невоље надвладају. Нису се јадали, нису кукали, већ су се окретали унапред, у сутра. Нису окретали леђа Босни и враћали се у свој Срем. И то је најбољи доказ политичке и војничке зрелости тог првог строја Војвођана у Босни.

У фебруару је дошао глас у Бирач: опет су се осилили четници на Мајевици. Сремски батаљони су, усиљеним маршем и у борбеном распореду по четама, кренули на Мајевицу. Четници и део домобранских јединица поново су били разбијени. Непосредно после тих борби, крајем фебруара, Сремски одред се осетно попунио. Шеста бригада му је вратила онај на Фрушкој гори „позајмљени“ батаљон, али ће са Шестом, с пролећа, поћи у сусрет пролетерским јединицама и Врховном штабу 80 бораца из војвођанских батаљона. При крају зиме су из Срема, преко Саве, ОК Партије и штаб НОП-одреда Срема упутили својим јединицама у Босну појачање од 355, углавном ненаоружаних бораца. За већину тих бораца оружја се нашло из резерви створених после борби с четницима и домобранима. Тако су, крајем фебруара, војвођанске јединице у источној Босни бројале 756 наоружаних и ненаоружаних бораца, сврстаних у четири батаљона.

Крајем марта из Срема је стигло још 230 50-раца, међу којима је било више другарица и другова који су на Фрушку гору стизали из свих крајева Војводине. Тада је у Босни дејствовало пет батаљона, чију је активност обједињавао Штаб групе војвођанских партизанских ударних батаљона.

С пролећа су везе са Сремом биле готово свакодневне. Партизанске патроле с обе обале Саве сачекивале су курире, пошту, добровољце, пошиљке хране и топле одеће. Саву су прелазили обноћ, чамцима, и то на неколико прелаза, који за непријатеља нису били тајна колико су били — неосвојиви. О „Савској флотили“ бринули су се комунисти из месних партијских организација с обе обале — дању су сакривали чамце у честаре или их потапали, а ноћу су, користећи се тим скромним пловним средствима, обављали послове чамчија и скелечија, што су цело време рата били веома одговорни послови.

РВАЊЕ С ШЕСТОМ ПУКОВНИЈОМ

Петог априла Група војвођанских партизанских ударних батаљона, у садејству с деловима Мајевичког НОП-одреда, водила је борбу, из заседе, с 2. батаљоном 6. домобранске пешадијске пуковније из Бијељине, коју су усташе и четници подругљиво звали и „пролетерска пуковнија“. Они су је тако звали због тога што су се њени војници, официри и јединице по неколико пута и при првим борбеним сусретима с партизанским јединицама предавали, снабдевајући их тако оружјем. Домобрански батаљон је тога дана, под командом мајора Керснича, упао у Доњу Трnavу, у „Малу Москву“, како су је звали, где су, према подацима које су имали, боравили ударни батаљони. Међутим, бата-

љона тамо није било, и сада се велика колона домобрана, без борбеног осигурања, кретала ка Угљевику, Сувим Пољем, сигурна да туда нема партизана.

Одједном је заузало. Из заседе. Борба је потрајала. Највећи део домобрана није отварао ватру и једва је чекао погодну прилику да се преда, али је група старешина и војника окупљених око мајора Керснича давала отпор, због чега се борба и отегла.

Заробљени официри и војници су доведени у село Загоне. Тамо је пребачен, на десетак запрежних кола, ратни плен: два брдска топа, један тешки митраљез и десетак пушкомитраљеза, око 400 пушака, много муниције. У ствари, то је била комплетна опрема домобранског батаљона бројног стања око 500 војника и његовог ојачања у наоружању и људству. Опрема ту заплена, уочи самог формирања две прве војвођанске бригаде, добродошла је управо за наоружавање нових бораца који су пристизали из Срема, за опремање и наоружавање стројева те две бригаде.

Међу заробљеним официрима били су и Милован Кеслер, адвокат из Боке и у домобранској пуковнији официр, и Едуард Ребула, потпоручник и командир вода у пуковнији. Они су обојица били и чланови илегалног ослободилачког покрета у Бијељини. Кеслер је био и предратни члан КПЈ, а Ребулу је партијска организација Бијељине припремала да, као домобрански официр, прати друга Петра Стамболића на путу у окупирану Србију, преко Срема. Ребула је био и један од најревноснијих снабдевача илегалног покрета муницијом, лековима и другим потребама. Истина, ни Ребула ни Кеслер, из разумљивих разлога које су наметали илегални услови рада, нису знали један за другог да сарађују с Партијом, да имају и онај други, тајни део живота. А ни Сремци нису знали све то

што су и један и други чинили за покрет, за Партију. На су приликом саслушавања, бар оних првих, испољили извесну неверицу у то што су им Кеслер и Ребула причали, макар што је било очевидно да нису метка испалили у тој борби и да су искористили прву прилику да се предају Војвођанима, препоручујући то и својим војницима.

Уто је дошао и Светолик Госпић Брка, један од организатора устанка у Семберији и Кеслерова и Ребулина „веза“ у раду за илегални ослободилачки покрет у Бијељини и њеној околини. Брка је потврдио да су и Ребула и Кеслер на саслушању говорили потпуну истину. Но дотле је Ребула остао без своје лепе домобранске униформе.

„Затворили мене у сеоски кућерак“, сећа се тога Ребула. „Курир ме пре тога оставио готово нага. Доле — земљани под. Хладно ми. Дрхтим. Одједном наиђе Стеван Бикић, један од руководиоца међу Сремцима. Гледа ме, онда нешто шапуће пратиоцима. Учини ми се — на мојој је страни. Приђе ми, па ће: Ви, потпоручнике, сутра можете бити стрељани или у строју наших батаљона, већ према томе да ли се потврди или не оно што говорите о себи. Међутим, ми нисмо војска која унижава заробљенике, и ево вам мој капут, ја ћу лакше без њега. А наредићу и да Вам се донесе нешто од одела. — Даде ми Стеван свој гаов, кожни капут. Било је доста хладно, добро би дошао и њему. Мени одједном постаде топлије. А топлије ми и у души — што сам у себи нашао потврду да се нисам безразложно излагао ризику, верујући у хуманост борбе коју воде моји „противници“. Мало после ми курир донесе сељачко одело. Топло, али пуно вашки. Не склопих ока ... Сутрадан дође Брко, доказа се ко сам, Сремци ме прихватише. Без предрасуда. Само — морам почети од борца. Остаде и Кеслер. Он је после, у јуну, био и начелник штаба наше бригаде. Њему је било теже: имао је жену

и децу, могли су му се и осветити, а ја сам био сам, по оној народној: где ми глава, ту ми храна. Лекара примораше да остане; требао им је. Осталима је било на бирање. Већина се врати у Бијелину. Онако голишави. Знао сам: 'пролетерска пуковнија' ће нас опет, у борби, срести и добићемо ново људство и оружје. То је била војска која није знала за шта се бори. Ја за почетак не добих ни пушку. Отми је, кажу ми. У реду, мислим — није то проблем. А у батаљону, код Ибре, ја академац међу сељачићима, има и неписмених. Али лепо причају, бистро, једноставни су, а видео сам их и у борби. Осетио сам да су то много једноставнији, веселији и срдачнији људи од оних с којима сам живео, одавна. Према мени су најпре били резервисани, очекујући како ћу се понети у борби. Убрзо сам заборавио све невоље које сам доживео приликом заробљавања, а онај гест Стевана Бикића, данас и генерала наше армије, никад не могу заборавити..."

С ПРОЛЕТЕРИМА, У ЈУРИШУ

Двадесетог априла 1943. године формирана је Друга (војвођанска) бригада. Само десет дана после тога, тачније 1. маја, непријатељ је — јединице 3. домобранске дивизије, Тузланска бригада и две пешачке пуковније — из више праваца предузео офанзивна дејства с циљем да у Семберији и на Мајевици окружи и уништи две младе војвођанске бригаде и Мајевички НОП-одред с Вељком Лукићем Курјаком на челу, снаге од једва 1.500 бораца. Петнаест дана и ноћи те три јединице НОВ су одолевале непријатељевим нападима, дању узмичући до повољнијих положаја, а ноћу вршећи снажне противнападе и забацијући се мањим снагама непријатељу у бок и у дубљу позадину. Петнаестог дана непрекидних дејстава, све три јединице, још и попуњене новим борцима и заједно с рањеницима и збеговима који се нису одвајали од Сремаца, стигле су на Мајевицу, на најсигурније положаје. Суочен с неуспехом, генерал Изер, командант 3. домобранске дивизије која се петнаест дана носила с Војвођанима, анализирао је те борбе у једном од својих дневних извештаја о борбама његове дивизије у источној Босни:

„У околици Бијељине комунисти имају подршку у самом народу који их обавјештава о кретању наших онага, те отворену борбу са јачим нашим снагама избјегавају, врше нападе, дочекујући их засједама, на дијелове бројчано слабије. Из ових разлога потхвати у околици Бијељине остали су без нарочитих успјеха у већини случајева. Уколико кому-

ности нападају наше јаче посаде, онда у тим нападима употребљавају јаче, према нашим пасадама надмоћније снаге. Потхвате проводе тако да мање посаде везују честим препадима, а истовремено врше главни напад на коју нашу важнију посаду..

Тако су две прве војвођанске бригаде од првог дана почеле да примењују партизански начин ратовања. И тек што су се опоравиле од тих борби, рана и губитака, кренуле су у противнапад. Стигле су у Бирач, ослободиле велику територију, сместили рањенике у Шековиће — по кућама и у земунцама — и дочекивале непријатеља који је на слободну територију насртао од Кладња, од Власенице. Непријатељ је био тако упоран у нападима и због тога што се спремао да, у склопу шире офанзиве, дочека пролетерске јединице које су се извлачиле из обруча на Сутјесци. Па је одлучио да у офанзивним акцијама, а пре свега у свом „Потхвату Шековићи“, започетом 6. јуна, најпре уништи јединице НОВЈ на Бирчу, које су му могле ударити у леђа. Најжешће борбе које је Друга бригада водила у разбијању тог непријатељевог потхвата биле су на Тепецу и Рудишту. Биле су то борбе прса у прса. Напади и противнапади Војвођана су се смењивали. И како је Другој војвођанској бригади од првог дана напад био најбоља одбрана, те како је и друг Тито, преко „Слободне Југославије“, наредио свим јединицама НОВЈ да пређу у противнапад како би се смањио притисак на пролетерске јединице, то су командант Радослав Јовић Мишкo и штаб бригаде одлучили да рањенике склоне у базе и да бригада, у склопу ширег напада у којем су учествовале две бригаде и један одред, пређе у напад према Сребреници. То је био вешт маневар, срачунат на то да се обману и одвуку главне снаге непријатељеве од Бирча, од слободне територије, и то нападајући непријатеља у његовим гарнизонима; да се непријатељ изненади

и да се плен из релативно богате и дотад ненападане Сребренице подели Бирчу и војсци. У напад ^{СУ} 9- јуна, кренуле Прва и Друга војвођанска бригада и Бирчански НОП-одред.

ПРВИ ИСПИТ — СРЕБРЕНИЦА

Два батаљона Друге бригаде — Други и Трећи — кренула су на марш дуг око 50 километара. Маршевски циљ је био Сребреница, на чијим су прилазима батаљони, према борбеној заповести, морали бити 11. јуна о мраку, како би ноћу напали и разбили чету и по 29. усташког батаљона.

У окладу са подацима којима је располагао нападач направљен је такав распоред снага који је обезбеђивао напад на Сребреницу са свих страна и затварање свих путева — од Братунца, Хан-Пијеска и Скелана, одакле је непријатељ могао упутити помоћ Сребреници. Одлучено је да батаљони главнином онага нападају упориште, а делом снага да обезбеђују леђа нападача од наведених места.

То је био и први напад Друге војвођанске на веће насељено место, први испит из организације борбеног садејства с Првом војвођанском и Бирчаноким партизанским одредом. Напад је требало извршити ноћу, силовито. То је било утолико изводљивије што су борци, мада у даноноћним маршевима прилично исцрпени и гладни, знали да је Сребреница, иако у „ћор-буцаку“ и дотад ненападана и неослобађана, пуна хране, одеће, оружја; да ће уморнима и гладнима пружити услове за предах, за какву-такву удобност. Јер борбе су биле непрестане, маршеви дуги, исцрпљујући.

И тај марш до Сребренице, водио је преко села Сикира, попаљеног, разореног, расељеног. На згаришту су Сремци нашли само коприве. Нашли су и нешто зелених џанарика и то су слистили. Један

од батаљонских куvara, уз помоћ оних који су се били већ заситили цанарикама, успео је да накупи пун казан плодова и покушао је да спирјани нешто налик на вариво. Добио је зеленожуту и прилично неукусну кашу у коју готово нико није кашпику ставио. Кувар је био несрећан. И он се најео свог дотад вероватно и незамисливог „јела“. А кад су слистили цанарике, те скували у порцијама и у сласт појели коприве — набасали су на гљиве. Неки борци су јели и отровне гљиве, али озбиљнијих последица од тога није било.

Батаљони су до зоре освојили у Сребреници све бункере и утврђене зграде из којих се непријатељ жилаво бранио. Остала је само црква, чврсто грађена, добро брањена. Војвођани су неколико пута покушали да је у налету освоје, али безуспешно. Па су прибегли лукавству: док је сигурно затваран еваку прилаз граду и тиме онемогућен долазак помоћи споља, штабови су, посредством сарадника из места, упутили непријатељу поруку да ће цркву минирати тачно у четири часа — ако се браниоци не предају до тог времена. То са минирањем био је блеф, јер нападач није имао чак ни једну противтенковску мину, али је ултиматум више пута понављан и непријатељ је — одсечен од своје главнине и суочен с најгорим — схватио да више нема наде за помоћ од снага из Хан-Пијеска и Братунца, а тиме ни места одлагању покушаја пробоја ка Братунцу. Вешто организујући ватрену заштиту, бранилац се, по деловима, слио у колону и појурно потоком и путем који изводи из места ка Братунцу. Међутим, тај пролаз, од болнице, затварао је Други батаљон, под командом Милана Јешића Ибре. За сада је учинила своје: у судару је убијено 37 непријатељевих војника. У том покушају пробоја непријатељеви војници су, с натученим шлемовима и с оружјем на готово, дословно срљали у смрт, бацајући на све стране бомбе и галамећи на сав

глас. А како је добар део Ибрина батаљона био у непријатељевим униформама, то је дошло до мешања, до ситуације у којој само познаник на добра познаника није дизао нож или окретао цев. Тек кад је тај кркљанац приведен крају, кад су проговорили „живи језици“, Војвођани су схватили откуд непријатељу таква сила удара, храброст. У ствари, непријатељеви војници су се — уочи покрета у пробој — напнили рума из залиха власника сребреничких магаза. И јуришали су под „пуним гасом“. У том судару Други батаљон је имао и први озбиљнији сусрет с непријатељевим авионима, који су надлетали кањон и бацали на десетине бомби, од чијих је експлозија одјекивала долина, што је ситуацију чинило још драматичнијом.

Непријатељеви губици — у ствари, губици чете и по 29. усташког батаљона 3. домобранске дивизије — били су, према признању самог непријатеља, 21 рањени и погинули и 20 несталих. Прво објашњење за такву победу било је изненађење. Непријатељ, тада занет утврђивањем положаја са којих је ваљало дочекати пролетере који су се пробијали од Зеленгоре и Романије — био је надмудрен. И побеђен.

Два дана се бригада одмарала у Сребреници. Јединице су, с интендантима и командирима на челу, обилазиле магазе, хране је било како није одавна, још од сремских дана. Није се при том заборавило ни на рањенике и Бирач. Њима су послати најкуснији залогаји од заплењене хране и највреднији део плена.

При крају другог дана предаха добивени су подаци да 29. усташки батаљон тек што није напао Оребреницу. Како озбиљнијих разлога да се место брани и да људи губе животе није било, то се бригада свила у колону и вратила у Шековиће. Један

велики и тешки испит — први напад на веће насељено место — положен је веома успешно.

Док су се Други и Трећи батаљон бавили и борили око Сребренице, Први батаљон је био на Мајевници. Остао је тамо да сачека нов транспорт бораца и кола хране и оружја упућених војвођанским бригадама са Фрушке горе (око 1.100 добровољаца и 83 кола хране, одеће и другог материјала). Добивши од сарадника из Бијељине податке да од Брчког ка Бијељини маршује 3. домобранска пуковнија, без 2. батаљона, батаљон је 11. јуна код села Доње Чађавице и Драгаљевца, као ојачање Курјаковом Мајевичком НОП-одреду, дочекао из заседе непријатељеву јединицу. После вишечасовне борбе непријатељ се предао.

Пук је сабијен у шумарак и у поток и ту је разоружаван. До ноћи је сређен и биланс: 1.256 заробљених војника и подофицира, 26 официра с командантом пука на челу, затим 16 митраљеза, 49 пушкомитраљеза, 3 брдска топа, 4 минобацача, 4 противтенковска топа, 34 аутомата, око 1.000 пушака, 70 пиштоља, 106 коња, 40 запрежних кола, 2.000 ручних бомби итд. Војвођани су имали једног погинулог и једног рањеног. Та победа Курјакова одреда и батаљона Војвођана и та попуна оружјем јединица биле су то значајније што су се догодиле уочи самог сусрета Војвођана с пролетерима, и са стотинама младих добровољаца из Срема који су дошли да поуне бригаду.

ПОСУСТАЛИ ПРЕД КИКОМ

Понесене победама и у жељи да олакшају положај пролетерима, да им победама зажеле добродошлицу, Прва и Друга бригада су кренуле у сусрет јединицама са Сутјеске — на утврђени гарнизон Власеницу. Према подацима којима се распо-

лагало, место су бранили један усташки батаљон и милицијска чета што су биле снаге које је у ноћној и изненадној борби, у свим проценама штабова две војвођанске бригаде било могућно победити. Знало се и то да су положаји на Орловачи и Кики — доминантним и оштрим висовима који су затварали прилазе месту — били тешко приступачни, а тиме још теже освојиви, па је с посебном брижљивошћу планиран напад на њих.

Штабови нападачевих јединица подузели су низ мера опреза и маскирања, али покрети бригада ипак нису могли остати незапажени. И непријатељ је, уочи самог напада, ојачао своје положаје око Власенице једним батаљоном и са још три усташке чете, с четири минобацача и једним брдским топом. Тако је Власеницу, у време кад су је Војвођани напали, бранило око 2.000 непријатељевих војника, што је младој, неискусној обавештајној служби и штабовима нападача, занетим наступањем и дотад релативно лаким победама, — промакло, остало непознато. То бар у време кад се одлука за напад још могла изменити. А такве снаге, одлично распоређене и укопане, тешко је било победити са снагама и, посебно, са средствима која је имао нападач, још са таквим распоредом снага.

Штаб Друге бригаде, као и штабови осталих нападачевих јединица, није поштовао ни наредбу Врховног штаба да све борбене акције присно усклађује с акцијама Прве пролетерске дивизије, која је, тако рећи, била на прилазима Власеници. И то је велики пропуст, који ће имати пресудан утицај на исход борбе. Напад је, дакле, на брзину и прилично површно припреман, а дејства бригада и батаљона била су доста неусклађена.

Најјаче утврђење и, у ствари, кључ Власенице било је брдо Кик. То је окомит гребен, у виду чуке, сав у камену, засејан заклонима ископаним у љутом камену и с бетонским бункером на самом врху.

Около -су били редови жице с минама. Прилаз бункеру на врху био је веома тежак, к томе и непознат нападачу, који је, да невоље буду и веће, напад вршио с најнеприлазније стране. Тај правац је и одређен као тежиште на које је нападао Ибрин, Други батаљон, који се дотад највише истицао у борби. Подилажење бункеру било је брзо и одлучно.

Артиљеријска припрема по Кики извршена је из два бригадна брдска топа, калибра 75 мм, старог система „Дебанж“, код којих се, да би се испалила граната, морао дуго и напорно навијати федер. Од та два топа један се када је испалила прва граната распао, а из другог је гађала послуга у којој је нишанија био Едуард Ребула.

Ручне бомбе су се одбијале од бетона. И враћале су се на бомбаше, на батаљон. Ватра из аутоматског оружја очевидно је мало могла наудити непријатељу, који је отварао жестоку ватру, повремено бацајући и ручне бомбе. Ипак, после два часа борбе сви бункери, сем доминантног — највећег и најутврђенијег, изграђеног на топографској ивици вуса Кика — били су освојени. Командант Ибро је наредио јуриш и на тај задњи бункер. Он је у јуришу био испред батаљона. Међутим, непријатељ из бункера је извршио противнапад и батаљон нападача се — под снажним притиском и ватром — организовано, по деловима, под сопственом ватреном заштитом, вратио на полазни положај. И одмах предузео два противнапада, али оба безуспешна.

Батаљон се одједном нашао између две ватре: оне са Кика, испред себе, и ватре непријатељеве јединице која се повлачила из Хан-Пијеска ка Власеници, испред пролетера. Међутим, ни тада штабови нису одустали од освајања Кика. Тако до дана, када се Други батаљон суочио и са новом невољом. Авioni су кружили око Кика, тик изнад

глава људи, и бацали свежњеве ручних бомби на главе нападача. Сад се батаљон, по дану, морао повући брисаним простором.

Цена упорности да оствари постављени задатак, цена храбрости команданта Милана Јешића Ибре и његових бораца — била је прескупа: 46 тешко рањених и погинулих бораца из батаљона! То је био разлог за оштро кажњавање старешина које су биле најодговорније за такве губитке батаљона.

Ни следеће ноћи штаб Друге бригаде није одустао од чврсте одлуке да освоји место, а тиме олакша положај пролетерима. Кик је нападао Први батаљон. Ипак, непријатељ на Кику је био изувише јак, жилав, лукав. И бригада је учинила највише што је могла тога дана: град је држала под ватром, везујући за се значајне снаге непријатеље и олакшавајући положај Првој пролетерској дивизији и Врховном штабу.

Следеће ноћи, 25/26. јуна, три бригаде Прве пролетерске дивизије, које су пристигле од Плоче, и две војвођанске бригаде које су биле у борбеном додиру с одбраном Власенице — прионо садејствујући у освајању бункера на периферији места и утврђених кућа — оовојиле су и Власеницу. Град су те ноћи упорно бранили један пешадијски пук, два усташка и један домобрански батаљон. Бомбаши из Прве пролетерске бригаде су, експлозивом и челиком, преорали Кик, освајајући од првог мрака до зоре стопу по стопу стене. Већ у борби за Власеницу се показало да су Војвођани у одлучности и храбрости готово дорасли пролетерима, али да у искуству у борби — у понечем и заостају, што је било разумљиво.

Дуго прижељкивани сусрет Војвођана с пролетерима био је веома дирљив, топао и другарски, макар што су предах и време за радовање били ратнички кратки. Јер ваљало је одмах на Зворник. И кренуло се с одлучношћу да се освоји и тај гра-

дић, да се створи велика слободна територија, преко потребна за предах, за лечење, за попуњу бригада које су надживеле Сутјеску.

ТРЕНУТАК ГРОЗДЕ МАТИЋ

У борбама за Зворник Друга војвођанска је одиграла значајну улогу. У борби на Снагову јединице бригаде су се сусреле с деловима усташког баталјона ојачаног тенковима. Те усташке снаге су се повлачиле испред офанзиве јединица НОВЈ и упорно су покушавале да задрже њихов налет, да сачекају појачања. У тој борби једна жена, сељанка и комуниста од априла 1941. године, Анка Матић Гроза, члан бројне породице Матића из Ирига, која је цела била укључена у ослободилачки покрет, једна од првих другарица из Друге војвођанске која је била политички руководицац — доживела је овој велики дан.

У судару с тенковима, са челиком, чета у којој је Гроза била секретар партијске ћелије посустала је, почела је да се осипа, да, уморна од исцрпљујућих борби и овде, пред тенковима, готово немоћна, губи веру у себе, у своје доста слабашино противтенковско оружје. То поготову кад су, у току тих борби, све старешине из чете, сем Грозе, погинуле или биле тешко рањене.

Гроза, храбра и тиха девојка, у том најтежем тренутку чете осетила се одговорном за животе људи, за извршење задатка. Осетила се одговорном пред Партијом, пред четом, пред собом. И устала је, борбеним покликом је позвала своје другове у борби и — кренула на тенкове. Усправна. С противтенковском бомбом, са свежњем ручних бомби „крагујевки“. И у трку је позивала комунисте у јуриш. Чета је устала. И нашла себе. Смогла је снаге да крене за секретаром партијске ћелије. Је-

дан тенк је застао, оштећен. Остали су посустали, окренули назад.

Напад батаљона Прве пролетерске и Прве и Друге војвођанске бригаде на Зворник почео је 4. јула у 21 час. Гарнизон су бранили делови разбијених усташких батаљона из Дрињаче, Сребренице, Хан-Пијеска и Власенице. То су биле јединице које су се повлачиле испред Прве пролетерске дивизије и војвођанских бригада и овде су се прикупиле и како-тако средиле да би дале отпор. Град је био опасан јаким природним положајима на којима су била изграђена утврђења и велик број бункера и заклона. Кључне тачке у спољној одбрани Зворника представљали су положаји Вратоломац, Змајевац, Кула Град и Млађевац.

Идеја напада била је логична, једноставна и реална: да се у току ноћи снажним јуришем заузму Вратоломац, Змајевац и Кула Град, да се непријатељ сабије у град, уз Дрину, да му се не допусти извлачење одатле, већ да се ту или примора на предају или уништи. Предвиђено је да се мост преко Дрине држи под снажном митраљеском ватром, да би се непријатељу спречило повлачење у Србију.

На Кулу Град, заједно с батаљонима Прве пролетерске бригаде, нападао је Други батаљон Друге војвођанске. Трећи батаљон је, заједно с пролетерима, нападао на Змајевац. Први батаљон је затварао пут Зворник—Тузла, штитећи леђа својих другова. Правац од Цапарда затварала је Прва војвођанска бригада, штитећи леђа нападача на Зворник са запада. Део јединица Прве пролетерске дивизије био је оријентисан према Сокоцу. Био је то добро замишљен и припремљен план напада на већи непријатељев гарнизон.

У току ноћи пролетери и Војвођани су заузели доминантне положаје Кулу Град, Млађевац и Змајевац. Непријатељ у граду се грчевито бранио, вр-

шећи противнападе, али се обруч око њега стално стезао. Уз то се Крагујевачки батаљон Прве пролетерске бригаде пробио у град и бомбама и пушкомитраљезима ударио с леђа непријатељу. Усташе је захватила паника. У зору је та деморалисана маса јурнула преко моста, ка Србији. Али десетине пушкомитраљеза и митраљеза, иза којих су били и Војвођани, са тек освојених доминаетних положаја и са кровова кућа тукли су у збијену гомилу која је, не смејући да се преда због злочина које је учинила према народу источне Босне, покушавала да се пошто-пото дохвати друге обале Дрине.

Зворник је ослобођен у зору 5. јула. Непријатељеве жртве у људству, према сопственом признању, биле су 400—500 само погинулих. О тактици јединица НОВЈ, примењеној у борби за ослобођење Зворника, „заповједништво“ 2. зборног подручја је, у општој бојној релацији за јул 1943. године, писало:

„... Готово у исто вријеме са нападом на главној борбеној линији послужио се непријатељ и тиме што је успио да сасвим малим ударним групама, добро наоружаним, дође још у току ноћи иза леђа наше главне борбене црте. Успјевши непријатељу да одбаци наше снаге са постава Дивић и Млађевац, те Змајевац, непријатељски мали дијелови одиграли су одлучну улогу тиме што су са својом стројничком ватром у самом граду омели да наше снаге, које су одступале са kota, изврше уједно посједање важних, још ослоних тачака у самом граду, како би се бар спријечио продор у средиште града...“

Заузећем Зворника ослобођена је територија источне Босне од Романије до долине Спрече и од Дрине до Криваје.

Дејством јединица НОВЈ били су угрожени тужански индустријски басен и богата жетва у до-

лни Спрече, што је за непријатеља имало велик економски и политички значај.

О томе како се непријатељ осећао пред налетом снага НОВЈ, говори и извештај штаба 3. домобранске дивизије упућен Министарству оружаних снага у Загребу, у којем се, између осталог, каже:

„ ... Досад су предузете све мјере да се спаси источна Босна, како код заповједника њемачке дивизије у Сарајеву, тако и код заповједника њемачких чета у Хрватској. Упркос свега тога источна Босна са незнатним нашим снагама препуштена је самој себи и једно упориште за другим савладано је, те губимо све оно што је уз велике жртве у прољеће 1942. године било ослобођено _____ “

У САСТАВУ ШЕСНАЕСТЕ ДИВИЗИЈЕ

Централна болница Врховног штаба, са око 600 рањеника, смештена је у Шековићима. Од тих рањеника многи ће — као реконвалесценти и, раније, у двогодишњим борбама, очврсли и искусни борци и руководиоци — стићи у бригаду. По прекој потреби војничке службе, у Другу војвођанску су ускоро прекомандовани и искусни партијско-политички радници и предратни комунисти студенти Миша Радуловић и Арсо Мијовић, те учитељ Марко Лакић. Њих тројица су, за почетак, чинили политодел бригаде. Затим је ту био и ужички учитељ Миливој Антонијевић Чича, који ће више од годину најтежих дана Друге војвођанске бити њен партијски руководиоцац. Стигли су бањалучки службеник Јожа Штенбергер и далматински сељак Глишо Опачић. Њих двојица ће убрзо стати на чело батаљона Друге војвођанске и бити веома омиљени међу Сремцима, који су их примили без предрасуда, као искусније и старије ратне другове. Дошао је из Прве пролетерске и Сулејман Омеровић Цар, ђак шеријатске школе, који ће у Другој

војвођанској израсти у народног хероја, команданта бригаде и једну од најомиљених личности међу ратницима Срема.

Другој војвођанској се, по потреби војничке службе, придружила и група другарица реконвалесцената из бригаде које су учествовале у пробијању непријатељевих обруча на Сутјесци. Дobar број тих другарица је од Сутјеске до Шековића довео Глишо Опачић, званично именован за командира чете састављене од другарица које су се тек опорављале од рана и болести. Нека од њих преживела је тифус, нека ране, нека друге тешке болести. Међу њима је била и Драгица Мишљеновић, раније борац Седме банијске дивизије. Она је са својом дивизијом прешла дуг ратни пут, очврсла је у борбама и самоодрицању. И макар што се није најсигурније осећала на ногама и није најбоље чула због последица болести — у првим борбама била је међу првим другарицама Друге војвођанске. Она ће у строју бригаде дочекати и последњи дан рата, као санитетски официр.

И преживели из групе од 80 Војвођана који су с пролетерима надживели Сутјеску дошли су у Другу бригаду. У том строју већ тада није било 36 бораца. Остали су од Мратиња до Балиновца. Међутим, ни ту неће бити крај осипања њиховог строја. Од тих преживелих са Сутјеске крај рата је дочекало свега осамнаесторица. Од осамдесеторице — шездесет двоје је остало на неком од бојишта домовине.

Долазак другова из пролетерских јединица међу борбен и идејно-политички чврсто оријентисан елемент Друге војвођанске бригаде имао је велик политички и војни значај за јачање њених редова.

У време првих сусрета с пролетерима, 2. јула, формирана је и Шеснаеста (војвођанска) дивизија, у чији састав су ушле Прва, Друга и Трећа (тада још у Срему) војвођанска бригада. Била је то снага

од 1.550 бораца, наоружаних са 1.350 пушака, 56 пушкомитраљеза, 9 тешких митраљеза, 3 минобацача.

У строју Друге бригаде тада је стајало 550 бораца, наоружаних са 480 пушака, 27 пушкомитраљеза, 3 тешка митраљеза, једним минобацачем. За команданта дивизије друг Тито је поставио Данила Лекића Шпанца, професора и комунисту од 1935. године, политичког комесара батаљона у шпанском грађанском рату, комесара Мачванског партизанског одреда из устаничке 1941. године, команданта Прве пролетерске бригаде на Сутјесци.

Тог истог јулског дана друг Тито је наредио формирање Седамнаесте ударне (источнобосанске) дивизије, што је био празник и источне Босне и Војвођана у њој. Друг Тито је именовао Главни штаб НОВ и ПО за Војводину, који се следећих дана нашао у Срему, међу новим одредима, међу народом, у средишту збивања, доносећи Титове оцене збивања у Срему и Војводини, поруке Сремцима. Те оцене и поруке Тито је изрекао при крају договарања с руководством ослободилачког покрета Срема, у Плаховићу, првих дана јула 1943. године. За то казивање, у ствари, за ту топлу, искрену, с политичког и војног гледишта прецизну оцену о две године борбе Срема, нашло се место у изузетном вредном штиву Родољуба Чолаковића о нашој револуцији и њеним људима — у „Записима из ослободилачког рата“. Почетак тог Титовог казивања о Срему гласи:

„У Европи мисле да су наше планине родиле наш покрет и нашу војку. А Срем то најубедљивије демантује. Национална и политичка свест народа, његова борбена воља и револуционарна Партија која је способна да покрене и води народ у борбу — то је основно за устанак, а географски услови могу само мање или више олакшати устанак и утицати на тактику устаничке војске . . . “

Књижевник и револуционар Јован Поповић се у јулу срео с војвођанским бригадама и о томе, између осталог, забележио:

„Још пре преласка преко Саве срео сам две прве војвођанске бригаде, које су се тада први пут састале са главнином наше војске. Још неискусне у фронталним биткама, оне су се убрзо афирмисале код Власенице, Сребренице и Бијељине. Оно што их је тада одликовало, а што је одлика и свих касније формираних војвођанских бригада, то је, поред масовног упорног хероизма, још и хладнокрвност спојена с неким борбеним хумором и у најтежим ситуацијама. Касније сам слушао од руководиоца, поносних својим борцима, врло лепе анегдоте. Једна јединица, после неуспелог дужег напада на неки положај, опирала се наређењу да се повуче — јер, кажу, сад смо већ упознали положај и непријатеља, друга јединица би тек требало да их упознаје, а баш да нам не пропадне труд и да не пружимо зликовцима то задовољство. Један сремски борац, опет, био је страшно увређен што је усташа у току борбе викнуо: „Ходите, Сремци, да видите белог хлеба и путера, што још нисте видели!“ Његова увређеност је повела целу јединицу у изненадан напад. По успешном нападу онај сремски борац је још увек хуктао, увређено: „Зар мени да тај дроња каже да не знам шта је путер? Та моја нана га је правила каквог нема, још кад он није ни знао шта је то!“ И скоро је заборавио да се поноси извојеваном победом ..

БОРБЕ С ЛЕГИОНАРИМА

Средином јула се Друта војвођанска — заједно са Првом и Другом пролетерском, затим Седмом и Седамнаестом и својом, Шеснаестом дивизијом, као снагама НОВЈ у источној Боони — суочила и су-

кобила са 369. легионарском дивизијом и 7. СС-дивизијом „Принц Еуген“. Биле су то нашем народу већ по злу чувене јединице.

Крајем новембра 1942. године у Аустрији је формирана 369. легионарска дивизија и њено језгро је сачињавао 369. (хрватски) пук легионара који се борио на источном фронту код Волхова. У време судара с Другом војвођанском, у свом саставу та дивизија је имала два пешадијска пука, сваки по четири батаљона, а сваки батаљон по четири чете, или укупно 32 стрељачке чете, затим артиљеријски пук с два лака и једним тешким дивизионом, извиђачки батаљон, противтенковски дивизион с 36 оруђа, пионирски батаљон и друге делове. Њено бројно стање тада је износило око 20.000 људи, а попуњавана је искључиво добровољцима из редова окупаторових сарадника. Приближно сваки пети војник дивизије био је Немац, углавном на командном положају. Ову дивизију народ је назвао и „вражја“, пре свега због њених недела и, затим, због црвеног врага нацртаног на сваком возилу. Сабирни центар дивизије био је у Загребу, а седиште њеног допунског батаљона — у Штокерау (Аустрија).

Седма СС-дивизија била је састављена од фолксдојчера из наших крајева и из суседних земаља, и од официра из других немачких јединица. Њено људство било је посебно васпитавано и обучавано за борбу против партизана, а била је и специјално опремљена. Између осталог била је наоружана са 215 митраљеза и толико минобацача, 48 топова калибра преко 100 мм и домета око 10 км. Сваки батаљон је имао шест топова и два средња минобацача. Тенкова нису имали, али су у борби били подржавани већим формацијама тенкова и авиона. Бројно стање дивизије у летњим данима 1943. године било је око 21.000 људи, огрезлих у злочине.

Те две дивизије, веома покретљиве и добро наоружане, почеле су средином јула вешто организован и концентричан напад на дивизије НОВ у источној Босни. Борбе су биле тешке, али су дивизије НОВЈ, примењујући партизански начин ратовања, успевале да се нађу на месту и у време који су непријатељу најмање одговарали. У то је и Врховни штаб, сходно новој војној и политичкој ситуацији, наредио да се добар део снага НОВЈ тада у источној Босни пребаци у друге крајеве земље. Јер се предвиђала скоро капитулација Италије и било је преко потребно да дотадашње италијанске гарнизоне и наоружање италијанских јединица преузму јединице НОВЈ. Затим постојала је потреба бржег разгарања ослободилачке борбе у појединим покрајинама, а пребацивање јединица је наређено и због великог и сталног притиска непријатељевог и могућности да се јединице у источној Босни нађу у окружењу. И Врховни штаб је донео одлуку да се дивизија по дивизија извлачи из борбе, одлепљујући се од непријатеља, и да Друга пролетерска и Седма дивизија крену, према одлуци друга Тита, у средњу Босну, у Црну Гору и Далмацију.

После одласка тих дивизија из источне Босне притисак непријатеља на бригаде Шеснаесте (војвођанске) и 17 (мајевичке) дивизије био је све већи, снажнији, смишљенији, па се и Друга бригада наша у врло тешкој ситуацији у којој је добила задатак да се брине о тешким рањеницима смештеним у земуницама Шековића. То је, иначе, било време кад је бригада опет остала без резерви хране, а ратовала је по згариштима. Тада је и 60 одсто бораца бригаде било босо и лоше одевено.

Два дана су Друга војвођанска и Шеста источнобосанска водиле одбрамбене борбе око Шековића, штитећи непокретне рањенике смештене у склопним испод шумских честара, лишћа, кућа. Поред рањеника су били болничарке и лекари, а

народ је делио с њима оно што је имао. Рањеници, непокретни и исцрпени, једину су наду полагали у чврстину одбране својих другова. Међутим, суочени с неупоредиво јачим непријатељем, и баш због исцрпености здравих од дугих борби, обе бригаде су покупиле неколико стотина рањеника, тачније: онолико колико су највише могли понети њихови борци, и организовано су се повукле пред притиском из рејона Шековића. За рањенике који су остали, здрави су учинили највише што су могли: оставили су им задње резерве хране и воде, још боље су их маскирали, припретили појединим мештанима у чију се чврстину држања пред непријатељем могло посумњати. Легионари су заузели Шековиће. И користећи се помоћу четника, доушника из места и паса трагача, пронашли су и поубијали око сто рањеника и болесника из пролетерских и војвођанских јединица. Кад се, два дана касније, Друга војвођанска вратила рањеним друговима у великом броју земунца је затекла масакриране рањенике, или умрле од жеђи, а преживели су били на измаку снаге, без воде и хране.

КОМУНИСТИ НА ДЕЛУ

Петнаест дана предаха бригада је искористила за лечење рана, попуну, војну обуку, партијски рад. Учињене су и потпуније анализе држања појединаца у задњим борбама. На партијским састанцима најпре би се командир и комесар осврнули самокритички, а онда су износили запажања о осталима. Дискусије су биле дуге, запажања конкретна, критике оштре. У ствари, готово сваки комуниста се осећао обавезним да каже своје мишљење о безмало свакој појединости из дневног реда, који би бројао и по шест тачака. Партијски састанци су били радни и теоретски. Једни или други тада су

одржавани готово свакодневно, не ретко и у покрету.

На теоретским састанцима изучавана је марксистичка мисао о рату, држави, пролетерској револуцији, аграрној реформи, националном питању. Дискусије су кадикад о тим питањима биле уопштене, паролашке, помало и идеалистичке, али увек искрене.

Другог августа 1943. године Марко Лакић, руководилац политодела бригаде, пише извештај ЦК КПЈ (који је, после дуга и заобилазна пута, стигао на означену адресу након 46 дана) да партијска организација бригаде (без 2. батаљона) броји 88 чланова КПЈ, 33 кандидата и 111 скојеваца. Комунисти су радили у 17 ћелија.

У извештају од 12. новембра политодел извештава ЦК КПЈ да је бројно стање бригаде 1.319 бораца, сврстаних у четири батаљона, а тада се припремало и формирање петог батаљона. Партијска организација тада је бројила 211 чланова и 60 кандидата, а у три месеца погинуло је 13 комуниста. У скојевској организацији бригаде било је 308 младих бораца. Тада су комунисти двапут месечно, на теоретским састанцима, расправљали о послератном уређењу Европе, о развоју друштва, о кадровима револуције. Кроз рад петнаестодневног течаја при комитету бригаде прошло је 70 комуниста. Тих дана су и кажњена четири члана КПЈ — двојица искључењем и двојица укором. Од прве двојице један, још секретар партијске ћелије, имао је интиман однос с тек придошлом другарицом, искористивши њену наивност и непознавање строгих партијских норми, а други се кукавички држао у борби. Друга двојица су оштро укорена због тога што су се у борби „самостално снабдевали храном“, немајући стрпљења да сачекају да им штогод додели интендант. О свакој грешци и казни расправ-

љало се и на састанцима батаљона и чета, отворено и демократски.

У новембру у бригади није било готово ни једног старог команданта или командира. У борбама су изгинули или рањени, а мањи број је и прекомандован. У штабове бригаде и батаљона су дошли нови, млади људи. За партијског секретара бригаде дошао је Миливоје Антонијевић Чича, који је међу борцима Друге пролетерске бригаде, у петнаест месеци борби, израстао у партијског руководиоца батаљона.

Секретар Чича је био млад човек, невелика раста, мршав, веома живахан и динамичан, у борби храбар и вешт. Запажања о свему важнијем у бригади и о сваком комунисти сређивао је у својој бележници црвених корица. Од те бележнице и оловке није се одвајао колико ни од аутомата и пиштоља. Важио је за веома правична и честита човека, али престрога, непопустљива. Кад би Чича почео са самокритиком, знало се да ће састанак потрајати сатима и да ће свако говорити, доћи „на тапет“. Јер Чича је — тако се веровало — и у борби и у предању, знао све о сваком, почев од држања у борби до односа према народу. Али, и пре свега, он је био веома строг према себи и знао је непосредном и искреном речју да подстакне човека да искаже и најинтимнија мишљења, да отвори срце пред друговима, пред Партијом, пред собом. Он је увео праксу да се после сваке оружане акције на дневни ред ћелија ставља „организационо питање“, односно пријем бораца у Партију. Ћелија се изјашњавала о предлогу комунисте да се борац који се у више задњих акција и у предању примерно држао — прими у Партију. Мишљење већине је прихватано и, обично, на следећем састанку борац је доживљавао највеће узбуђење и најрадоснији ратни Тренутак. Отуда се све ређе догађало да се у појединачним случајевима и секташи: да се отеже

Борци Прве чете Фрушкогорског одреда, јул 1942.

*Борци бригаде прелазе преко моста код Папраче, јесен
1943. године*

*Жене из источне Босне припремају дарове за борце
војвођанских јединица*

с пријемом борада у Партију, чак и до смрти, да би се и у тој, задњој акцији, проверило да ли је дозрео за такву одговорност. А знало се за живу жељу готово сваког борца да постане члан КПЈ.

Јесењи дани, између борби, били су испуњени садржајним политичким радом с борцима. Добиван је умножен пропагандни материјал, стизале су из Срема редовно „Истина“, „Слободна Војводина“ и други листови који су штампани у илегалним штампаријама и достављани у све крајеве Војводине и у све војвођанске јединице. Сваки батаљон је имао приручну библиотеку с најосновнијим књижицама за рад с борцима, што је, обично, стизало из Срема, из штампарија. Биле су то књижице с популарно изложеним садржајем о учењу о Партији, Скоју, Комоомолу, о омладини у револуцији, о религији, сељачком и националном питању, о фашизму итд. Било је ту књижица у којима су, доста поједностављено и популарно, објашњавана основна питања из марксистичке филозофије. Мада се не може рећи да су сви борци све то схватили — било на часовима, било на дугим дискусијама о појединим питањима — ипак се одмицало у учењу; већина бораца је и те часове „политичког уздизања“ схватала преком потребом.

Број неписмених у бригади тада је био готово незнатан — ни сваки двадесети. И њих су појединци подучавали, узимајући на себе обавезу да ће их у месец дана борби и предаха научити да како-тако сричу и пишу слова. У том учењу су се такмичили и ђаци и учитељи. И у испуњавању тих обавеза најчешће се уопевало, често уз примену и таквих облика учења као што су урезивање знакова, у облику појединих слова, цепним ножем у кори дрвета, копање, ашовчићем, ровића на земљишту у облику слова итд.

Долазећи у села у Бирчу и на Мајевици, бригада је обављала и вредну политичку и културну

мисију. Студенти, ђаци и радници држали су предавања из различитих подручја сазнања, политичко-партијски руководиоци су одржавали зборове, бригадне и батаљонске екипе су, најчешће заједно с омладином места, организовале и изводиле приредбе. Тако је с Војвођанима у села — независно од тога да ли су била насељена ордским или муслиманским живљем — улазила песма, весеље. То је био најконкретнији рад на зближавању народа источне Востне и ослободилачке војске, на мобилисању омладине за добровољно јављање у бригаде, на развијању борбеног морала у народу. Тада су, на приредбама, борци изводили и скеч у којем, у јуришу, тешко рањени борац пада; болничарки која покушава да га извуче испор онога митраљеских зрна саопштава своју последњу жељу завет:

*„Поручи друговима да сам храбар био,
члан Партије наше — што сам заслужио“.*

Сцана је била доста верна, као и звучни и светлосни ефекти који су је пратили. Много око у дворици би засузило. Бивало је да се после такве приредбе по неколико омладинаца одмах јави добровољно штабу бригаде, са жељом да с њом крену у борбу, да наставе тамо где је погинули борац стао.

О томе како су се и јединице Друге војвођанске бригаде односиле према становништву у источној Босни — и у борби и у предасима — на свој начин убедљиво се говори, очевидно против воље његовог састављача, и у извештају Велике жупе Усора од 21. септембра:

„ ... Према партизанским бандама смо немоћни, јер оне представљају огромну војну снагу, која гдје је год ударила на које мјесто и освојила га је. У свом поступку према пучанству партизани показују Много такта и политичке увиђавности, те тиме остављају добар дојам код ширих народних слојева..

У ствари, исправним односом бораца Друге војвођанске бригаде према народу источне Босне и та јединица НОВЈ је на најнепосреднији начин тумачила и остваривала политику Партије у раду с народом, у развијању братства и јединства народа и народности.

ОСВАЈАЊЕ ЦАПАРДА

Цапарде су биле чврсто упориште из којег је понајлакши посао био затварање пута Зворник—Тузла. Упориште је бранио батаљон јачине око 400 домобрана из Тузланске домобранске бригаде. На широкој слободној територији то је била права кост у грлу војвођанских јединица. Упориште је чинио цео систем ровова, бункера, склоништа и барака грађених од тврдог материјала. Зидови бункера и склоништа били су углавном земљани, а бетонских утврђења није било. Међутим, цело упориште је било опасно високим зидом, ојачаним још жичаним и минским препрекама. Због тога је непријатељ одатле лако онемогућавао чест и потпунији маневар партизанским снагама између Бирча и Мајевице.

Напад је извођен 14. септембра по прилично мрачној ноћи. Друга бригада, у саставу Шеснаесте дивизије која је нападала Цапарде, имала је најтежи задатак: да сломи отпор спољних и добро утврђених положаја с југа и истока. Подилажење положајима извођено је у тишини, а уговорени знак за отварање ватре био је експлозија минобацачке мине у средишту утврђења, испалене из јединог бригадног минобацача. Послуга је за ту борбу имала свега три мине. И кад их је испалила брзом паљбом, цела бригада је знала да је то крај артиљеријске припреме.

До два сата по поноћи батаљони су пришли редовима бодљикаве жице који су штитили најутврђенији део одбрамбеног система. Ватра је и са једне и са друге стране била жестока, а најжепгћа пред фронтом Трећег батаљона, с командантом Едуардом Ребулом и комесаром Јожом Штенбергером на челу. Помоћник комесара тога батаљона био је Цар. И како је и раније, посредством обавештајаца, одржавао везе с домобранима, пре света с муслиманима из посаде Цапарда, то је покушао да у тренутку прекида ватре дође у додир са старешином бранилаца и предложи му да преда утврђење. Батаљон је, по договору, прекидао ватру. Тако и бранилац. Цар се привлачио отвору у жици и почињао преговоре с командантом. Постављао је услов: предаја утврђења и оружја. Непријатељев командант је пристао да преда само утврђење, а да се батаљон под оружјем повуче у Тузлу.

Борба је настављена. Тражени су бомбашаи. Јављали су се и они који нису имали личног наоружања, а таквих је било у батаљонима. Изабрани су, ипак, прекаљени. Они су узимали бомбе од другова и у гроздовима су их вешали о опасач, надокхват руке. Привлачили су се жици и, кад би непријатељ отварао ватру, они су залегали у левкове, тако да су их рафали пребацивали. У прекидима су опет почињали преговоре.

И док је Цар преговарао, у тишини, у тој звезданој ноћи без месечине, Стеван Станковић Зидар, заменик командира чете, лепотан и весељачина, почињао је, негде са левог крила батаљона, — песму. Оглашавао се пријатним и дубоким баритоном. Мелодија и речи „Ој Мораво, ој Мораво — моје село равно“ разлегале су се и песму је прихватао стрелачки строј Трећег батаљона — залегло испред сплета жица и мина, у ратничком додиру с непријатељем. И та се свима драга и знана мелодија разлегала кроз ноћ, одјекивала, чинила једну изу-

зетно ратничку ситуацију чудном, недоживљеном. Па је опет настављана грмљавина, преговори и — Зидарова песма, са све снажнијим и сложнијим рефреном.

У време трећег покушаја да се преговором реши исход тог првог фронталног напада Друге бригаде, командант утврђења је искористио тренутак небудности нападача и побегао је на коњу, ка Тузли. Неколико бораца Трећег батаљона је зауцало за њим, више насумице, али је командант умакао. У четири часа, после четворочасовне борбе, посада се предала. Погинуло је или теже рањено двадесет, а сви остали домобрани и четири официра су заробљени. Бригада је имала једног погинулог и три лакше рањива. Нападаци су бирали пушке и аутомате, гледајући и то какве им је боје дрвена облога или какав имају затварач.

Другој бригади, која је водила најтеже борбе, и то на прашцу главног удара, од плена је припало: тешки мираљез, 3 пушкомитраљеца, 12 аутомата, 188 пушака, 162 ручне бомбе, 2 сигнална пиштоља са 40 ракета. Прва бригада је добила знатно већу количину плена јер је бројчано била јача, а у строју је имала већи број ненаоружаних.

Заробљеној посади остављено је на бирање: да иде у партизане или — у Тузлу. Како је већина изразила жељу да се, без оружја, пребаци у Тузлу, те како су готово сви били муслимани и Хрвати — због чега је постојала опасност да их четници уз пут, онако ненаоружане, малтретирају — то је њихова жеља прихваћена, али им је одређена пратња и заштита. И патроле су их пратиле до прилаза гарнизону Тузла. Тако се у гарнизон вратио и велики број домобрана којима је то био трећи, па и четврти пут да су заробљени од партизанских јединица и пуштени својим кућама. Било их је који су тог јутра, као заробљеници, говорили:

„Ево, и трећу пушку вам предајем, и ако нас поново присилно мобилишу и наоружају — опет ћемо своје оружје предати вама ..

ДРУГО ОСЛОБОЂЕЊЕ БИЈЕЉИНЕ

После Цапарда бригада је упућена у Семберију, са задатком да у садејству с Трећом војвођанском бригадом и Мајевичким одредом ослободи Бијељину. Тај напад је био уклопљен у најширу акцију снага Првог босанског корпуса, чије су јединице имале задатак да са ширег подручја источне Босне мобилишу борце за нове јединице НОВЈ, да очисте терен од четника и зеленокадроваца, да наладају мање гарнизоне, учвршћују органе народне власти и тако даље.

Напад на Бијељину, други по реду у задња два месеца, изведен је ноћу између 23. и 24. септембра. Ужи део града бранио је 2. батаљон 8. домобранске пуковине (без једне чете), а спољну одбрану града држао је 5. домобрански добровољачки батаљон.

Друга бригада је нападала с три батаљона с југа и истока, а с једним батаљоном је, код села Амајлије, контролисала прелаз преко Дрине и стгичавала евентуално повлачење непријатеља из опкољеног града ка Мачви. Такав распоред бригаде био је у војном погледу веома вешт. Снаге Треће бригаде и Мајевички одред нападали су са севера и запада, обезбеђујући леђа од евентуалних напада од Брчког и Тузле. У току поподнева јединице Друге бригаде су подишле на 600 метара одбрани и тада је командант одбране града авионом послао извештај претпостављенима о сувише озбиљној ситуацији, тражећи и помоћ авијације. Међутим, нападачеве јединице су врло брзо овладале

спољном одбраном града, јер је бранилац пружао слаб отпор, а после првих борби добровољци су се распршили с положаја — неки су сакривали оружје и пресвлачили се у цивилна одела, неки су се склањали у цамију, а неки су најкраћи пут до спасења нашли у предаји партизанским јединицама.

Видећи да од добровољаца нема помоћи, командант одбране ужег дела града је наредио да се напусте спољни бункери и да се све јединице повуку у утврђене касарне, у ровове и бункере ископане на раскршћима градића. Међутим, из добровољачког домобранског батаљона његово наређење је испунио незнатан број домобрана.

Ноћ није ни поодмакла а два топа и шест минобацача су тукли касарну. Међутим, посада није пуштала све док следећег дана није схватила да јој помоћ неће стићи. И наредне ноћи се главнина непријатељевих снага одлучила на последње што јој је преостало — на пробој ка Дрини. Користећи се незатвореним и широким спојем између Првог и Другог батаљона Друге бригаде — непријатељу је то делимично и пошло за руком. Јер батаљони су нападали на широком фронту, а спој нису добро организовали и затворили, што је непријатељ, ухваћен у мишоловку, схватио, ту нагнуо и пробио се у Мачву, разумљиво, уз велике жртве. Претходно се бригади предала група од 20 домобрана, али пошто су оштетили два пушкомитраљеза на положају. Према званичним непријатељевим документима, браниоци су у тој борби имали велике жртве: 3 официра и око 200 војника и подофицира је погинуло, рањено или заробљено. Плен нападача је био велики. Али и жртве (око 50 погинулих и рањених), као и поуке. Бригада је у тој борби показала велику борбеност и колективну храброст, али су се испољиле и велике слабости: слаба веза

између батаљона, неувежбаност људства у нападу на већа насељена места, неопрезност батаљона приликом процене могућности пробоја непријатеља из окружења, почетничке слабости обавештајне и извиђачке службе. Ипак, улога бригаде у разбијању јаког гарнизона Бијелине била је велика, чак пресудна, а плен из те борбе добродошао је за новајлије из Срема које су свакодневно стизале у Семберију.

БОРБЕ У СРЕМУ

Крајем септембра цела источна Босна, сем гарнизона Тузле и Брчког, била је ослобођена. Истина, тада је главнина немачких снага била упућена у Далмацију, Истру и Црну Гору, да би спречила разоружавање италијанских и наоружавање наших дивизија. Штаб Трећег (босанског) корпуса је искористио тај моменат за напад на Тузлу. Корпус је за тај задатак концентрисао јаке снаге: Шесту источнобосанску, Петнаесту мајевичку, Шеснаесту муслиманску, Другу крајишку и три војвођанске бригаде, те седам партизанских одреда с територије источне Босне. Напад је био у окладу с наређењем друга Тита да се нападним дејствима на свим странама везују непријатељеве снаге. У заповести за напад командант корпуса Коста Нађ написао је и ово:

..... Успјешно извођење акције на Тузлу је од огромног војно-политичког значаја за цијелу источну Босну. Окупатор и његове слуге тиме губе једно од важних својих војничких упоришта, губе базу рудача (угља, соли, соде и шпирита), неопходно потребних за вођење рата. Нама се, пак, отварају широке могућности за мобилизацију људства, а нарочито радника који жељно и нестрпљиво очекују нашу војску; стварају се могућности за увршћавање у редове НОВ муслиманске легије и муслимана уопште; продубљује се већ настала диференцијација у редовима деморалисаних четника и омогућава се успјешно извођење акција против њих; отварају се могућности успјешног војно-политичког дејства наших снага у цијелој источној Босни и учвршћење позиција НОП-а“.

У нападу на гарнизон — који су браниле Тузланска домобранска бригада, један артиљеријски и један пешадијски пук 369. легионарске дивизије, те више батаљона — учествовале су, са свих праваца, све јединице НОВЈ са ширег подручја. Борбе су почеле 29. септембра, а трајале до 2. октобра. Друга војвођанска бригада, мада је заповест за напад добила, као и остале бригаде Шеснаесте дивизије, са закашњењем, нападала је преко јаких положаја Бусије и Пожарнице, освајајући коту за котом, бункер за бункером.

Ослобођењем Тузле успешно је приведен крају дотад највећи напад на насељено место који су извеле јединице НОВ — и то како по броју ангажованих јединица, тако и по плену, који је био огroman: 2.300 заробљених војника, међу којима 24 официра и један генерал, а погинуло је и рањено око 1.000 војника и официра. Од наоружања и опреме непријатељ је изгубио 2.500 пушака, 115 пушкомигњетница, 34 митраљеза, 70 аутомата, 34 тона разнот калибра, 8 радио-станица, 11 минобацача, 32.000 униформи, неколико вагона муниције, више од 50 моторних возила.

После ове победе и батаљони Друге бригаде су добили лакше брдске топове, као пратећа оруђа, и њихова употреба ће убрзо доћи до изражаја.

Друг Тито је, у наредби, похвалио, између осталих јединица, и Шеснаесту војвођанску дивизију, што ће рећи и Другу бригаду, за показану храброст и упорност, за војничке вештине испољене у борбама за Тузлу.

ГУЊА, ПРЕДСТРАЖА БРЧКОГ

Одмах након ослобођења Тузле Друга бригада је добила задатак да се отисне према Посавини, пређе Саву, ухвати везу с тек формираном Четвртом војвођанском бригадом у босутском крају, а за-

тим нападне и освоји утврђење Гуњу, садејствујући Првој и Трећој војвођанској бригади у освајању Брчког. Како је Брчко тада било једини већи непријатељев гарнизон у источној Босни, то би његовим ослобођењем била ослобођена велика територија од линије Сарајево—Вишеград до Саве, и од Босне до Дрине. Замисао је, с војног гледишта, била сасвим исправна. Корист од њеног спровођења у живот била би неоцењива, то пре што би се ослободило богат и густо насељен крај, који би био резервоар материјалних добара и бораца за поуну јединица. Уз то би се омогућила чвршћа, непосреднија веза с јединицама НОВ из Срема.

Ноћу 17. октобра је Друга бригада пребачена преко Саве у Срем. После годину дана ратовања по Босни то је био први њен сусрет с родним Сремом. Тада је, у одушевљењу, спонтано настала војнички иокрена песма:

*Кад бригада преко Саве крене,
шири руке, мајко, ето мене.
Ето теби сина из далека,
изграђена новог човека ...*

Неко се у песми обраћао мајци, неко сестри, а неко девојци. Обраћали су се, а знали су — времена за обилазак најрођенијих неће бити. Јер бригада је имала презицан и хитан задатак: заузети упориште Гуњу, срушити мост преко Саве и онемогућити сваку везу Брчког са Сремом и Славонијом. Сутрадан по преласку Саве бригада је добила податке да се један непријатељев батаљон из 8. ловачког пука креће из Винковаца према Брчком. Штаб бригаде је одлучио да усиљеним маршем јединица пре непријатеља стигне у село Посавске Подгајце и да ту дочека батаљон. Међутим, и батаљон је имао податке о кретању бригаде и, прозревши њене намере, и он је усиљеним маршем и

нешто пре Сремаца стигао у село, посео положаје и на брзину се укопао. Око села је било чисто и равно земљиште, а шумски појас је опасивао село на два километра даљине. То је знатно отежавало извођење напада батаљона Друге бригаде.

Три батаљона Друге и један батаљон Четврте бригаде напад су почели одмах после подне, али су у то време стигла и два непријатељева батаљона из Брчког и Гуње, с циљем да се споје са батаљоном у Подгајцима и омогуће му повлачење у Брчко, преко Гуње. Тако је непријатељ и успео, углавном некажњен, да се, ло мраку, повуче, а три батаљона Друге бригаде, с деловима Четврте (војвођанске) бригаде, опколила су упориште Гуњу, прекидајући сваку везу браниоца са спољним снагама, сем с гарнизонам Брчко, преко моста на Сави. Борбе за упориште почеле су у ноћи 19. октобра, када су и Прва и Трећа бригада почеле напад на Брчко, са босанске стране. То је био дотад највећи самостални напад Шеснаесте дивизије на велики гарнизон и на почетку се све развијало по плану.

Место Гуња, које је бранио 3. батаљон 5. ловачког домобранског пука, било је добро утврђено. Између осталих фортификацијских објеката ту је био и бункер на спрат, дебелих зидова од цигала, сав у пушкарницама, с редовима бодљикаве жице околу, још и миниране. Знано се да је нарочито добро утврђен излаз из села, у ствари, прилаз мосту преко Саве, који је спајао сремоку и босанску страну. У току два часа ноћне борбе заузето је место и пред зору је Друга чета Трећег батаљона почела напад на бункер испред савског моста. Командант батаљона је био Сава Согић Куса, дотадашњи командант ослобођене Тузле.

„ ... Појединачно се у храбрости пред Гуњом може истаћи друг Цале, који је био командир Друге чете“, присећа се те борбе командант Куса. „Он је имао задатак да ликвидира тај бункер. Они су ту

вршили четири јуриша и увек су долазили под сам бункер, ликвидирали су оне прве одбрамбене ровове, међутим, таман они дођу до бункера, а ови одозго баце на њих бомбе и врате их натраг. Негде пред зору сам их оставио под бункером јер сам позван на договор у команду бригаде. Чуо сам да су делови Прве козачке коњичке дивизије — састављене од белогардејаца и издајника и противника совјетских народа и свега напредног — навалили од Моровића, нама иза леђа, и да је наш батаљон, којим је командовао Бранко Радомировић Жарки, одсечен. Тако је командант бригаде у зору извукао и Други батаљон из борбе за савски мост и остао је само Трећи, мој батаљон. Журим ја, после састанка, назад, ка бункеру. Чујем — бију се моји. Размишљам о томе како да извршимо задатак. И док размишљам шта би и како би, наиђем на послугу топа. Оцених — 37 мм. Аха, кажем, ево помоћи. Питам ко је командир и шта ту раде. Они — спавају. Будим их. Чекамо наређење, веле ми. Имате топ а ми крваримо под оним бункером, што га не привучете, сунце вас не грејало, ја ћу. Вели командир: немамо наређење од своје бригаде. Ја нисам знао чији су, али без обзира на то доведем их на насип и кажем командиру Шаци да постави топ на пут који води према циглани и да туче директно у бункер. Ја сам се ту поставио као нишанџија, мада никад нисам служио на том топу. Тражио сам гранату и напунио топ. Сулејман Омеровић Цар, онда помоћник Јоже Штембергера, комесара батаљона, оде напред, испали ракету и осветљава ми циљ, а ја нишаним кроз цев топа и — погодио сам првом у бункер. Тада сам још три зрна испалио и растерасмо усташе. Цар се први попео на врх бункера, а и заслужио је ту почаст поштено. Сада су они почели бежати преко моста. Ми смо имали три тешка митраљеза, око 12 шараца, а било је и збројовки. Све је то радило као

сат. И Ту се и онај нишанџија на топу мало оку-
ражио и почео је да извлачи топ на насип и да
туче оне који су на мосту. Ја му кажем да не
извлачи топ јер ће га убити они преко Саве, а Сава
је ту највише 600 метара широка. Он ме није по-
слушао и извукао је топ горе. Уто га зрно погоди
у главу. Једина жртва овде био је он. После тога
смо подметнули сандуке експлозива под мост, да
бисмо га срушили и онемогућили непријатељу да
се врати. И опалише мине. Силовито. Али пору-
шише само део моста, онај на суву, с наше обале.
Жао нама: мало је ово, брате, а непријатељ с друге
стране не да минерима ока отворити и не могу
поново под мост, али је мост онеспособљен за сваки
саобраћај, па нам је и то утеха.

Цео батаљон је остао ту, на путу и на држању
тога моста. Сутрадан око један сат настало је за-
тишје на босанској страни. Ја пошаљем једно оде-
љење према Врбањи, оном цестом од Гуње, да из-
види ситуацију. Међутим, то одељење је ишло це-
стом и наиђу авиони звани „роде“ и почну их га-
ђати митраљезима и бацати гроздове бомби. Нас
су, иначе, читаво то пре подне тукли авиони по
Гуњи. Једна се „рода“ таман истресе, а друга наиђе.
То одељење се забило у једну шумицу. Шта су ра-
дили, да ли су заспали, шта ли, не знам, тек ми
нисмо били обавештени и нама су тенкови дошли
иза леђа. И тек када су тенкови упали међу нас,
онда смо ми знали за њих. Ми смо се тамо једва
извукли...”

--

ДОКИ, МАЦА И МИЛИВОЈ — ПРЕД БУНКЕРОМ

} Још једног драматичног тренутка испод тог
бункера „двоспратњака“ и три бункерчића око ње-
га присећа се Рајко Дураћ, водни официр у Тре-
ћем батаљону:

„У Подгајцима нам погибе Стеван Станковић Зидар, зидар из Батајнице, млад човек, леп, во-
лели га људи. Тог дана је први пут био командир
чете. И погибе. Пред четом. Погибе и командир во-
да Стеван Рашета, Личанин из Срема. Велики је
то јунак био. А кад није било борбе, стално је у
чети организовао нека такмичења: ко ће сутра бити
храбрији у борби, ко ће боље очистити оружје, ко
дати бољу приредбу. Погибоше, па нам их жао.
А немаш времена за плакање. Онда јуриш на Гу-
њу, па на тај бункер. Први пут је то нама било —
прсмице на бункер. А он нам некако велик —
као Мајевица! Јуришамо ми једанпут, јуришамо и
двапут. Не иде. Враћамо се назад. Вели нама Доки,
Јеврејин, нишанција на збројовки: повлачите се ви,
ја остајем, кад се појаве да ошнем по њима. Ми
се повукосмо око 100 метара. Доки сам, искористи
прилику, ошину по њима, а они му не остадоше
дужни. Сипају. Штитимо ми Докија. Погоди га.
Јауче. Гледамо: не можеш к њему по чистини да
ти је мајка Јања, а сад ће га приклати. Догово-
римо се, више погледом, што да радимо. Зна се већ:
ако не буде добровољаца, биће наредба. Потраја то
коју секунду. Ја ћу, вели Маца, Хрватица из Си-
ска, код нас дошла из банијских јединица, лепа
плавуша, матуранткиња. А можеш ли сама? —
питамо је. Могу, вели она, само нека неко приђе
на по пута, да ми помогне. Отпуза она. За њом
Миливој Станковић, оељачић из Раче, новајлија
у чети, још недовољно проверен у борби и непознат
старим борцима. Оде и он добровољно. Ми их шти-
тимо. Из бункера пуцају, Доки јауче, оно двоје пу-
зе, провлаче се између снопова рафала, тако рећи.
Довуче Маца Докија до Миливоја, сад овај извлачи
друга, кад погоди и Миливоја. Па сад Маца извла-
чи и Докија и Миливоја. Ми јој прискачемо. По-
сле ће Докија, у априлу 1944. године, заклати чет-

ници, као тешког рањеника, у Доњој Трнави, у корпусној болници ..

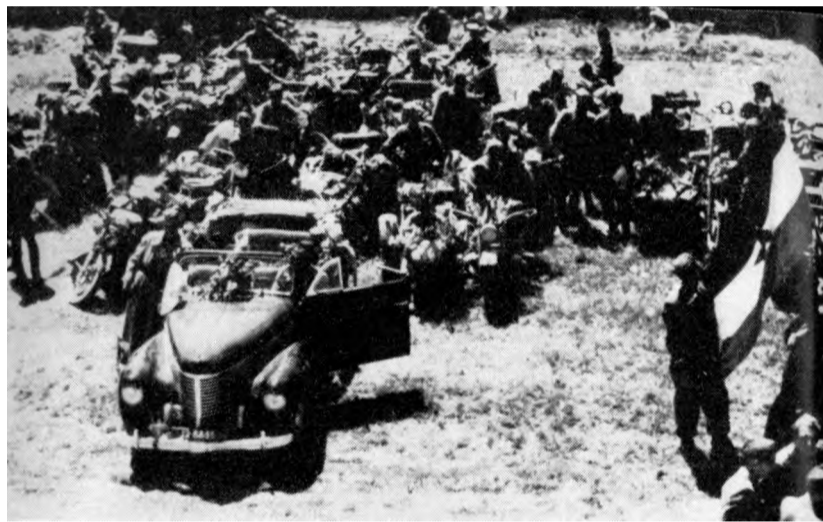
Сви батаљони, сем Трећег, извучени су из борбе испред Гуње. Хитно су упућени у сусрет деловима 1. козачке коњичке дивизије чији је припадник у Срему био познат по крвавим траговима које је остављао иза себе, по окротношћу међу заробљеницима, по упорности и лукавству у нападу. Због тога су батаљони и журили — да непријатељу препрече пут ка насељима јужног Срема и пробијање ка Брчком. И, вероватно и због те журбе, учињена је груба грешка у распореду снага бригаде: батаљони су, уместо да су распоређени тако да затварају поједине важније правце, развучени на веома широком фронту, подељени по мањим јединицама, остављени без резерви и без чвршће међусобне везе. У тактичком смислу, 1. батаљон је посебно погрешно постављен за одбрану Вишњићева. Реч је о томе да је он постављен испред реке Босута, тада и разливане, уместо да је реку искористио као природну и јаку препреку непријатељу испред себе, да се укопао иза ње, укључујући је у систем одбране. Непријатељ је с јаким снагама насрнуо на развучена одељења из састава тог батаљона, која су била без чвршће ватрене везе међусобно, без резерви иза својих леђа, а још попуњена младим борцима, без искуства у борби око река и у упорној одбрани. Млади и неискусни су били и командири. Тако се догодило да су се почели повлачити, без наређења, доста неорганизовано, формирајући, у трку, главнину одступајуће колоне ка селу Јамени. Оценивши ситуацију код Првог батаљона критичном, штаб бригаде је наредио штабу батаљона да врати своје снаге на положаје и спречи продор непријатеља кроз тако, на брзину организован систем одбране. Међутим, већ је све било касно — непријатељ је

*На осматрачници крај Драве, пред форсирање реке,
април 1945.*

*Командант бригаде и народни херој Сулејман Омеро-
вић Цар (први слева) и комесар бригаде Јосип Кљајић
(први здесна) на осматрачници у време борби за Бол-
ман марта 1945.*

Део заробљених немачких јединица и заплењене њихове опреме код Цеља, мај 1945. године (у десном углу штаб бригаде)

Командант бригаде Сулејман Омеровић Цар предаје одликовања борцима у Бегуњама

био разбио батаљон и одсекао поједине групе, покушавајући да их примора на предају.

Штаб батаљона је покушао да спасе што се могло спасти: окупио је око себе групу искусних и храбријих бораца, наоружаних махом аутоматским оружјем, и покушао је да учини и немогућно, да заустави непријатеља. Међутим, заменик команданта батаљона, комесар и његов заменик, са групом од 27 бораца, већином наоружаних пушкомитраљезима, дакле, оних који су остали на борбеним положајима, — одсечени су, оставши на левој обали Босута. Остале јединице бригаде су биле и подалеко и са друге стране разливене реке. Заменик команданта батаљона Бранко Јовић Сепика покушао је, у оделу и с оружјем, да преплива Босут, желећи да покаже борцима да је и то могућно, али није успео. Вратио се групи. Договор је био кратак. И одлука: кад не можемо у нашу бригаду, идемо, под борбом, «а Фрушку гору, нашим такође. Сепика је преузео команду. Повлачили су се ка Фрушкој гори. Уморни, прозебли, гладни. А и муниција је била на измаку.

У маршу, у рејону села Грка, набасали су на девет белогардиста из састава Прве козачке коњичке дивизије. Сусрет је био неизбежан. Сепикина група се развила у стрелце и кренула на јуриш. Међутим, одсечени белогардисти нису показивали намеру да се боре. И заробљени су. Одузета им је муниција. На прелазу пруге Кузмин—Мартинци група је у кукурузишту сачекала „везу“ с месним НОО и партијском организацијом. Упућени су на три најпогоднија правца, куда су се, у поноћ, пробаци преко пруге. Приликом преласка пруге направљен је такав распоред да је између два Сремца био један белогардист, али с оружјем без муниције и под присмотром.

На Фрушкој гори су се јавили у Главни штаб Војводине. Добили су мало хране, а за више није

било ни времена — Немци су од јутра навалили од Гргуреваца, а оружана пратња Штаба била је малобројна. И Сепикина група је организовала заседу. Између два Сремца опет је био наоружани белогардист. Само, сада с муницијом. Договор је био: ако белогардист покуша да ода положај заседе или ако нагне да бежи ка Немцима — пуцај. Белогардисти, разумљиво, нису знали за такав договор. И кад је заседа отворила ватру, а Немци, изненађени и проређени, почели да беже, белогардисти су били међу првима у јуришу, и у купљењу ратног материјала. Кад се Сепикина група вратила, после успешно завршене акције, и испричала друговима из Штаба како су се њихови случајни ратни сапутници и бивши власовци држали, већ су их звали и друговима. Да би другови из Главног штаба показали колико цене такво држање групе дојучерашњих непријатеља, дали су им чак и бољу храну него Сепики и његовим борцима. То су Сремци схватили маниром доброг домаћина. Добиле су новајлије и боље рубље, а упућени су у село, на одмор. После краћег одмора тај део Првог батаљона пробио се у Босну, у своју Другу бригаду. Тамо су их већ били и прежалили и на њихова места поставили друге руководиоце.

ПОВРАТАК У БОСНУ

Бригада се, крајем октобра, повукла, боље рећи — пред офанзивом белогардиста одступила преко Саве, у Босну. Она није разбијена, још мање је уништена. Чак су и њене жртве у тим борбама, с обзиром на то како су те борбе биле жестоке и исцрпљујуће, — биле мале. Ипак, после великих победа Шеснаесте дивизије, и у њој Друге бригаде, постигнутих у августу и септембру — то је донекле био и неуспех. Он је био резултат непотпуних материјалних и политичких припрема за тако тешке борбе, те извесне површности у процени непријатеља, јер се ослонио при том готово искључиво на податке добивене од обавештајне службе са терена, која, ипак, није имала у том тренутку сасвим тачне податке о непријатељу. Узрок неуспеху је била и развученост бригаде на широком фронту, њено увођење у борбу по деловима, непостојање јачих резерви итд. Но у то време у бригади је био једва сваки десети руководилац и борац из првог строја — били су то млади људи, без искуства и у нападу и у одбрани, још прилично лоше храњени, оскудно одевени, неочврсли у борби, у оскудицама. И жртве поднете у тим вишедневним борбама биле су цена стицања искуства и оне су оправдале себе самим тим што се касније сличне грешке неће поновити. Посебно су и штабови извукли поуке из те грубе ратне збиље.

ДАНИ ОДМОРА РАТНИКА

Тридесетак јесењих дана Прва чета Трећег батаљона провела је у манастиру Таџвици, на Мајевици. Обезбеђивала је болницу Шеснаесте дивизије. Дању је око болнице био мир, па су се борци обучавали у извођењу стројевих радњи, у развијању у стрелце, заузимању заклона, а новајлије су изводиле и бојева гађања. Смењивали су се часови политичког информисања, дискусије о појединим питањима, часови ратничке обуке итд. За то време су се болничарке и три лекара, заробљена у време борбе за Бијелину, бавили око рањеника смештених у коначима за калуђере. Бивало је да понеки рањеник и подлегне ранама, и чета би га сахрањивала у манастирском гробљу, уз све војничке почести, чак и уз мелодију Лењиновог посмртног марша, коју је певала група бораца. Ноћу су, обично, болницу нападали четници. И борци, и болничарке, па и покретнији рањеници заузимали су своја места иза манастирских зидова. Свако је знао своје место, јер је често увежбавано заузимање тих места и отварање ватре ноћу, одбијање напада. То су била и прва ватрена крштења, први часови из борбене обуке будућих болничарки, њих педесетак, које су ту стицале потребна знања— похађајући краћи курс.

Недељним и празничним данима манастир је био стециште народа са већег дела Мајевице. Шетали су момци и девојке стазом око манастира, коју су назвали „корзо“, коло се у дворишту развијало, крадомце су се гледали момци и девојке. Тако дању. Ноћу — стање је постајало преозбиљно, ратно.

Чета је имала хармонику и неколико тамбурица, имала је и заменика командира чете Стевана Станковића Зидара који је имао пријатан глас, имала је комесара Јову Иванчевића који је био душа

четног колектива, а имала је и културно-просветну екипу у којој су радили људи од духа, од акције Па је у манастирској порти често извођен забавни програм. Програме су припремале и поједине собе болничарки и рањеника. А понајпре су их припремали здрави борци, којима су, у састављању и увежбавању програма, помагали лакши рањеници, омладина, деца. Један од командира водова у чети, Стеван Рашета, Личанин из Срема, стално је подстицао такмичарски дух, и то не само у извођењу забавног програма већ и у гађању, у обављању стражарске дужности, у политичком раду с борцима и рањеницима, чак и у бризи према рањеним друговима.

Дирљива је била пажња бораца дивизије према рањеницима, према болници. Ту је стално стизао најбољи део иначе оскудне хране, најтоплија ћебад и шаторска крила која би јединице заплениле у борби, све цигарете, једном речју — готово све до чега се долазило у борби, што је доносио народ, макар што су здрави у свему томе оскудевали. Рањене борце су често обилазиле њихове старешине, доносиле су им писма од породица, писма од другова, подробно су их извештавале о томе шта се ради у јединици. Мештанке су доносиле чарапе и цемпере, најкуснији залогај од скромних уштеда у храни.

Два задња месеца 1943. године испуњена су, углавном, одбрамбеним борбама бригаде, вођеним са циљем да се сачувају Семберија и Бинач. Било је и напада на четнике и јединице сеоске страже у муслиманским селима које су оебе називале „Зелени кадар“. И четници, и усташе, и зеленокадровци су дигли главе после неуспеха Војвођана у борби за Брчко. Но било је и затишја, а тиме и времена да партијско и војно руководство бригаде и батаљона анализира поуке и искуства из борби, да организује рад с новајлијама.

У новембру је политодел бригаде известио ЦК КПЈ да бригада, после попуне из Срема, броји 1.152 друга и 167 другарица, и има четири батаљона, интендантуру, бригадни санитет и техничку чету. Свака стрељачка чета је имала два пушкомитраљеза и добро увежбано бомбашко одељење. Батаљони су имали митраљеске воде састављене од два тешка митраљеза и једног одељења противтенковских пушака, које је увежбавано и у постављању и демонтажу мина. У сваком батаљону тада је постојао радионички вод састављен од економа, куvara, кројача, обућара, бербера. У бригади су постојале и покретне радионице — кројачке, опанчарска и обућарска. Оне су вршиле веће оправке. Међутим, и поред свих крпежа и домаћинског чувања опреме, у децембар је ушло 140 бораца с лошим чакширама, 324 без шињела, 87 босих, а 114 с веома лошом обућом.

У бригади су постојала и финансијска средства, од којих је у три зимска месеца утрошено 93.440 куна (новчана јединица у тзв. НДХ) за дуван, со, ексере за ципеле, батерије, уље за подмазивање митраљеза, конач, бријачки и обућарски алат, те потковице и ексере за поткивање товарних коња, чијим су се услугама Сремци — раније научени само на запрежне когове — тек тада почели обилатије да користе.

У батаљонима се интензивно изводила војна обука младих бораца. Стројеве радње, руковање личним и заједничким наоружањем, гађање — то је био садржај свакодневних часова. А борбе су биле најбоља провера наученог. Одржавани су и четни састанци борацких колектива на којима је отворено расправљано о грешкама, о искуствима. Изречена је реч осуде штабу и целом саставу једног батаљона бригаде који је у време уличних борби за Бијељину, у јуришу, освајао утврђене зграде, али се у једној и задржао, неоправдано дуго, зау-

зет бираљем униформи из складишта. Због тога су и он и друге јединице запале у тешкоће када је непријатељ извршио противнапад, а питање је постављено и овако: би ли противнапада и било и, посебно, да ли би непријатељ с противнападом успео да је батаљон био где је могао, где је морао да буде.

У борби за Тузлу, тачније — у борби на Пожарници, десно се случај остављања рањеника на положају, у критичној ситуацији. То је у анализама оштро осуђено, макар и као изузетак од једне праксе у којој су борци бригаде гинули да би спасли рањеног друга.

И поред тога што је друг Чича био пословично строг у погледу односа између другарица и другова, и поред тога што се на сваки, па и најбезазленији флерт гледало толико строго да су појединци видели зло и тамо где га није било — у том зимском периоду није забележен случај прекршаја тих строгих војничких и моралних норми. Напротив: односи су били другарски, братски. Нису били ретки случајеви да поједини другови скидају ципеле и дају их босим другарицама, да се одричу заплених униформи у корист другарица, да ослобађају другарице дужности унутрашње службе итд.

Командир Прве чете Трећег батаљона Никола Закић Гавран скинуо је своје нове ципеле и дао их свом борцу — другарици новајлији, а он је бос маршевао пред четом, по снегу, у поцепаним вуненим чарапама.

Из тих зимских дана бригаде је и ово писмо, војничко, упућено родитељима борца Вука Влаовића, у Лаћарак. Оданде ни Вуко није био тако давно, али је у првим борбама рањен, па је писмо, у његово име, написао његов друг. Из болнице Друге бригаде. (Препис тога писма се чува у једном новосадском музеју.)

„Драги моји родитељи, ево један од мојих другова полази ближе вама, па да вам напишем пар речи, да вам се јавим. Откад сам отишао писао сам вам неколико пута, али бог зна да ли сте ишта добили, јер ми смо далеко, а веза слаба. За мене не брините. Жив сам и са здрављем такође добро, јер рана ме је већ прошла и сада сам на опоравку у бригадном саниТету. Често бринем за вас и мислим како сте. Да ли је тата оздравио? Како мама... (неке речи су, услед гужвања и утицајем влаге и кише, на дугом путу, избледеле, тако да их ни у музеју нису дешифровали). И како сада Швабе? Да ли дирају партизанске породице? Неће ни то бити дуго, па ћемо, ваља, опет бити мирни и онда ћемо да им вратимо мило за драш. Шта је са Андријом? (Реч је о Андрији Сикоти, таборнику села Лаћарак и ратном злочинцу). Је ли још увек у Лаћарку? За сада ми поздравите ...

Моја адреса: Вуко Влаовић, 2. чета, 2. батаљон, 2. војвођанска бригада, Босна.“

Пре него што је то писмо пресавио и предао куриру, Вуко је дописао својом руком: „Пишите ми и нешто новаца пошaljите“. Паре су му родитељи одмах послали, оне су стигле на праву адресу, мало поспоро, па — касно. Вуко је погинуо у тој далекој Босни не сачекав курире, који су одговорно и стално носили и преносили пошту, новине, пакете и поруке Срема његовој деци.

ПАРТИЈСКО САВЕТОВАЊЕ БРИГАДЕ

На састанцима комуниста и борачких колектива изучаване су, између осталог, теме о разитку друштва, расправљано о томе како онемогућити повратак избегличке владе, о могућности победе пролетерске револуције у светским оквирима итд. Одржавани су и часови из географије света — како би

сваки борац бригаде схватио појам фронтова и стање на њима, снагу и положаје земаља савезница и непријатеља, од Урала до Атлантика. Сваки батаљон је имао малу библиотеку, покретну и сложена у торбама, на коњићима. Чак су и чете имале хорова и дилетантске групе. Често су извођене приредбе на којима се окупљао српски, муслимански и хрватски живаљ.

У тим зимским данима одржано је и партијско саветовање Друге бригаде. Главно питање је било прелазак Друге бригаде у Срем. Тачније: какав став комунисти да заузму о том питању? У демократској расправи појединци су „освајали“ Сремску Митровицу, чак и Земун. Ту су били сви комунисти Друге бригаде и, судећи по дискусији, листом су били велики оптимисти, што није било без значаја јер их је тај оптимизам носио, подстицао. Доста зналачки се расправљало о различним варијантама које могу наступити ако се стигне до одређене линије, ако се прекину одређене комуникације и сл. Састанку комуниста присуствовао је и командант дивизије Шпанац. Он је покушао да унесе ноту већег реализма у оцени непријатељевих снага и снага бригаде, али је било доста „усијаних“ дискутаната, оних који су то били из најљудскијих побуда. Отуда је било и крупних неслагања у оцени и закључцима о року у којем ће непријатељ бити протеран чак до Берлина, о снази одбране појединих непријатељевих гарнизона, о могућности победе Друге бригаде над том и том јединицом итд. Било је и оштрих речи, препирки. Закључак је, ипак, био да се с више реализма суди о непријатељевим и нашим снагама.

Организован је и партијско-политички течај за командире и комесаре чета, за командире водова и водне политичке делегате. То је било крајем октобра и почетком новембра. Течај је, у ствари, испао готово искључиво партијски и његов програм

је савладан у покрету, у осамнаест дана. Настава је одржавана у покрету, у маршу, док су остали другови водили борбу. „Ђаци“ су се кретали за бригадом. Секретар Чича је предавао о линији Комунистичке партије, Мишо Радуловић — о Скоју, Богдан Перовић — о праведним и неправедним ратовима, а Марко Лакић, — о организационом питању. Пређено градиво било је штиво о којем се и на састанцима борачког и старешинског састава бучно расправљало, често и без познавања баш свих чињеница, гдекад и са залетањем, али страсно, поштено. Програм је био широк. Радиле су и учили ослушкујући борбе, спавајући с пушком. И киша их је стално прогонила. Па би стигли у строј, оданде на час — у качару, под букву, а преко ноћ би, расправљајући о аграрној реформи, „делили“ земљу сељацима, тумачили садржај Лењинових организационих теза. Били су и гладни, уморни да су им се очи склапале, хтели-не хтели и о другом су размишљали често, али их наставници нису пуштали на миру. Таква су била времена. Стално су их пропитивали. Многи су гласно признавали да би радије у борбу. Али је било и оних који су лакше учили. Миленко Радованов Цига, обавештајни официр бригаде, новосадски матурант, навече би све оно што би чули по дану препричавао друговима — подробно, сликовито.

Течај су завршили за 18 дана. А онда се про-нела вест, сасвим озбиљно: прексутра — на полагање испита. Учили су целе две ноћи. Наливали су у кутије од шибица лој и натапали у њега канап. То им је замењивало свеће. Марко Лакић им је дао листу од 52 питања —од организацијске схеме Коминтерне до држања комуниста пред класним непријатељим. Питања секретара Чиче нису била лакша — од питања цркве у НОБ до садржаја појединих теза Коминтерне, у шта се добар број полазника течаја није сасвим разумео, тачније —

мање се разумео у то него у организовање одбране од тенкова.

На испиту су сваком изрицане строге закључне оцене, и то гласно, пред свима. У једном списку оцена, који секретар Чича и данас љубоморно чува, Анка Матић Грозда добила је четворку, али поред имена појединаца, у бригади познатих командири и комесара, има и тројки с минусом. Али — сви су положили. И добили писмене потврде. Сад су, поред искуства у вођењу борби, имали и преко потребна политичка знања.

ЛИПИЋЕВ БАТАЉОН ПРЕД ТЕНКОВИМА

Почетком децембра добивени су подаци да непријатељ концентрише јаке снаге у околини Шапца и врши покрет ка Ваљево. То је било група сање снага у духу планова за тзв. шесту непријатељеву офанзиву. Друга бригада је добила задатак да заузме Зворник, поруши мост преко Дрине и онемогући продор непријатеља на том правцу. Бригада је одмах кренула на задатак, маршујући у три колоне, и то на одвојеним правцима. Циљ јој је био Зворник. Такав распоред је направљен ради тога што је крајем новембра непријатељ био заузео Тузлу и одатле се могла очекивати помоћ Зворнику, који су браниле релативно мале снаге зеленокадраваца и чета Немаца. И, стварно, негде пред поноћ 3. децембра колоне су напади непријатељеви тенкови. Само на колону Другог батаљона „најахало је“ 20 тенкова из Тузле, а друге две колоне су сусрели и изненадили делови тенковске јединице упућене из Зворника.

Четвртог децембра један познати сремски јунак, родом из Јамене, имао је свој велики тренутак. Реч је о команданту Првог батаљона Станку Липићу, човеку у народу дотад познатом по изу-

зетном јунаштву у борби. Био је у народу толико познат да су мештани из села на Мајевици и у Семберији често све сремске јединице звали „Липићева војска“. И тај Липићев батаљон је у селу Јардану, ударом у чело маршевске колоне, изненадила колона од десет непријатељевих тенкова, и то баш у тренутку кад се батаљон припремао да се размести у селу.

Вод пешадије и нослуге два топа — један од 37 мм, а други од 75 мм — били су прве јединице на удару тенкова. Вод, изненађен, устукнуо је пред челиком, који је јурио иза оштре окуке. Непријатељ се докопао противтенковског топа, док је група бораца из вода успела да уграби испред непријатеља и извуче и сакрије брдски топ од 75 мм. Командант Липић је брзо схватио ситуацију и наредио јуриш. И у том јуришу он је био испред батаљона. Као и увек. Чули су се повици „Јуриш липићевци!“ Једна десетина је наишла на сакривен брдски топ и почела из њега да туче непријатеља. Међутим, убрзо је ту деоетину напало 40 зеленокадркхваца, који су поново уграбили и тај топ. Опет је батаљон јуришао, с командантом на челу, покушавајући да бар тај топ поврати.

Батаљон је остао без оба своја топа, без целокупне артиљерије, тако рећи, а доживео је и велике губитке — седам бораца је погинуло и дванаест рањено. Због жестоког отпора непријатељевог, посебно због судара са снажним тенковским јединицама, бригада је одустала од акције рушења моста преко Дрине, јер је то било немогуће извести. Први батаљон је извучен у бригадну резерву. Била је то поука и обавештајној служби бригаде, и штабовима батаљона, и јединицама маршевског осигурања. Јер чвршће везе између маршевских колоне није било. Служба обавештавања о кретању непријатеља је затајила.

Ускоро је Липић отишао на нову дужност, а за команданта батаљона је дошао Ђуро Мариновић, раније командир у Првој пролетерској, а за његовог заменика Глишо Опачић, командир из Друге далматинске пролетерске бригаде. И убрзо је тај Први батаљон бригаде доживео свој велики дан, и то баш у борби против тенкова.

Шеснаеста дивизија је била у покрету, према Шековићима, а Први батаљон Друге војвођанске бригаде у претходници. И из покрета се, између Живиница и Осмака, сучелио са шест непријатељевих лаких тенкова. Колону батаљона је засула ватра из тенкова. Већина бораца је залегла. Међутим, ни ту сигурно није било, пошто су тенкови ишли на залегле борце. Понеко је почео и да узмиче, да тражи сигурнију заштиту. Штаб батаљона је оценио да је ситуација критична и наредио је повлачење на заклоњено место, 600 метара уназад. Ту је одржан договор с борцима. Објашњено им је како се треба супротставити тим танкетама, засталим на отвореном и оцедитом земљишту, испред речице.

Батаљон се подигао, истурајући испред себе бомбаше с противтенковским бомбама и послуге две противтенковске пушке. Кренуо је удубљењима у земљишту, у колоницама, час погнуто, час пузећи, журно. Тенкови су сад били готово немоћни. Само су послуге кроз отворе на куполама отварале прилично непрецизну ватру. Кад су колонице избиле на педесетак метара испред тенкова, са старешинама испред себе, и засуле тенкове — батаљон се нашао заклоњен у мртвом углу за оружје тенкиста и практички су тенкови били побеђени. Окренули су назад. На почетку акције штаб дивизије је био спреман да строго укори штаб батаљона зато што је на отвореном земљишту тенковима и челику супротставио људе, али касније, када се

видело да је успех осигуран, штаб дивизије је, као и готово цела дивизија, с узбуђењем гледао тај обрачун неравноправних. Борци су на најочигледнији начин схватили да и тенк има и те како рањива места. То је била ретко успела показна вежба какву је једино ратна ситуација могла да организује. А Први батаљон, у којем је тих дана сваки други борац био бос, остао је и у борби с тенковима она стара, храбра „Липићева војска“.

МИРИЧИНА, УВОД У РАТНУ 1944. ГОДИНУ

Први батаљон Друге (војвођанске) бригаде је једне од првих јануарских ноћи бануо под кров богате породице Керовића, у Тобуту. То је био дом и Радивоја Керовића, пре рата надалеко познатог ђилкоша и бадавације, у почетку рата присталог у свако друштво петоколониша, а у задње две године самозваног војводе који је имао своју наоружану војску четника и био познат по неделима, по злочинима према народу Мајевце и Семберије, према борцима мајевичких и војвођанских јединица. Међутим, уз пут, на маршу за Мајевцу, по четама и у батаљону одржани су састанци комуниста и закључак је био: не само у кући Керовића већ ни у једном дому не сме се ничим дати повода људима да ма и за тренутак поверују у приче о „партизанским бандама“. Напротив, држање комуниста и свих бораца мора бити коректно, човечно. После су комунисти пошли на своја места у строју, међу борце. С договорањем се наставило уз пут.

Батаљон је ушао у дом Керовића. Породица, занета припремом печења и других ђаконија за прославу православног Божића, забезекнула се од изненађења. Командант Мариновић их је смирио, наглашавајући да немају разлога да се узнемирују. Друге им није било: добру вечеру и богате залихе хране поделили су с борцима.

После обилате вечере батаљони бригаде су у засеоцима давали приредбе за војску и за народ који је свесрдно дочекао партизанску, своју војску. Између осталог, на програму је био и актуелан и пос-

ве „бодљикав“ скеч „ђикан“. Радња и заплет су били доста једноставни: штаб четника, као, расправља што му ваља чинити, јада се што више нико неће у четнике, држи патриотске говоре у име малолетног краља. Расплет је био: појављивање магарца у дну сцене. Двојица га вуку, као у штаб четника да га приведу, он се опире, а око врата му картон са речима: „Ни ја нећу више у четнике“. Водичи му нуде сено, травицу зелену, гурају га, подвикују му „ђи-ђи“. А он равнодушан, на магарећи начин, и стварно неће на позорницу, у штаб четнички.

После „ђикана“ на ред су долазили и други непријатељи — домобрани. Изађе група бораца, одевених у домобранске униформе и наоружана, па, уз тамбурицу, пева песмицу коју су борци бригаде чули од правих домобрана, незадовољних и усташком влашћу и својим статусом:

*У торбици проја,
у казану соја,
издаћу те, Независна моја!*

Публика се и томе смејала. Од срца. А смејали су се и борци, макар да су ту поспрдну песмицу често слушали, готово у сваком селу у којем су их ноћи и предаси затицали — од Бирча до Мајевице.

У освит Божића село се искупило пред црквом, са жељом да присуствује вековном верском обреду, служби божијој, коју је требало да обави месни поп. Међутим, од попа ни трага ни гласа. И испоставило се да је побегао с четницима. И калуђер из манастира Бешенова, који је био с војвођанским бригадама на Мајевици, одржао је у цркви проповед. После њега, у порти, комесар бригаде је одржао окупљеном народу говор о ослободилачком

покрету. Након тога двадесетак младића из села се добровољно пријавило у бригаду, са жељом да се боре против четника и окупатора.

НА КРИВАЈИ, ПРЕД ЧЕЛИКОМ

Да би што ефикасније помогао снагама НОВЈ у средњој Босни, штаб Трећег корпуса, са Костом Нађом као командантом и Владом Поповићем као политичким комесаром на челу, почетком јануара је донео одлуку да се снагама корпуса и у садејству са снагама НОВЈ источне Босне поново заузме Тузла. То је значило да ће и Друга бригада нову ратну годину почети — ратнички. Јер требало је опет стварати велику слободну територију. Судећи према подацима, шири рејон Тузле су бранила два пука 3. ловачке бригаде, а уочи самог напада, будући да су примећени покрети и концентрација нападачевих јединица, у Тузлу је 13/14. јануара пребачена од правца Добоја немачка борбена група „Шварц“. Опольна одбрана је била веома јака, организована по висовима на прилазима, са земљаним бункерима, жичаним оградама, системом саобраћајница, минским пољима. У граду, на раскршћима, били су изграђени бункери, многе зграде подешене су за кружну одбрану. Два хаубичка дивизиона такође су ојачавала ужу одбрану града, а сви улази су били забарикадирани. Најближи гарнизони из којих је могла доћи помоћ били су Добој (са око 1.000 усташа и домобрана), Брчко (око 2.000 усташа, домобрана и зеленокадроваца) и Зворник (око 1.000 Немаца, четника и зеленокадроваца). Реч је била о непријатељевом борбеном саставу који су јединице Трећег корпуса и, посебно, Шеснаесте војвођанске, у децембру, више пута побеђивале.

За овај напад је штаб Трећег корпуса ангажовао око 10 хиљада бораца.

Друга бригада је добила задатак да усиљеним маршем избије у долину Спрече и са два батаљона заузме железничку станицу Миричина и поруши железнички мост преко Спрече; затим: да на већој дужини поруши пругу Добој—Тузла, покида телефонске линије и путеве, испита могућност преласка разливене Спрече и заузимања Босанског Петровог Села. Но, пре свега, морала је спречити продор непријатељевих снага од Добоја и пружање помоћи браниоцима Тузле. Заповест је у штаб бригаде стигла 15. јануара, а напад је требало почети 16. јануара у 20 часова и 30 минута.

Први батаљон је нападао на Миричину. Железничку станицу је, према подацима бригадне обавештајне службе, којом је тада руководио Браца Галовић, бранило од 200 до 250 непријатељевих војника. Међутим, батаљон је затекао напуштену станицу и порушио је или онеспособио све зграде, колосеке и станичне уређаје у тој мери да су били за дуже време неупотребљиви. Тиме је батаљон извршио „ближи задатак“ и окренуо се према Тузли.

Напад на мост преко Миричине изводио је Трећи батаљон. Мост је био од металне конструкције, с релативно великим распоном, с бункерима на оба краја и с оклопним возом између та два бункера, на мосту. Бункери су били од бетонских зидова, а зидови су, у ствари, били двоструки. Просторије у бункеру биле су на два спрата. Пушкарнице су биле постављене тако да су се из њих могли осматрати сви прилази мосту, уском и подводном долином, и да се могла тући свака стопа земљишта на тим прилазима. Уз то је бункер био ограђен бодљикавом жицом. Око бункера су, у тврдом материјалу, били ископани дубоки заклони. Сви важнији прилази бункерима били су минирани.

Стигавши по мраку на полазне положаје за напад, штаб Трећег батаљона је, на краћем застанку на стрмим косама које су се спуштале у долину реке, проценио да не може цео батаљон развити за напад на мост. Јер долина је била уска и подводна, а ватра непријатељева прецизно организована. Одлучено је да на бункер директно напада Друга, Цалетова чета. Од две остале чете, једна је чувала десно крило борбеног распореда батаљона, дејствујући према Грачаници и рушећи цесту Грачаница—Миричина, а друга је задржана у батаљонској резерви.

Први батаљон је својим дејством чувао, у ствари, лево крило нападача на мост и бункере.

Други батаљон је добио задатак да напада лево од Трећег батаљона, остављајући Грачаницу да је нападају и ослободе, у склопу задатка дивизије, јединице Треће бригаде. С тим батаљоном је био заменик команданта бригаде Сава Согић Куса.

Обавештајна и извиђачка служба бригаде располагале су прилично тачним подацима о расположењу народа, о распореду непријатеља и његових сарадника. Служба је, између осталог, била опремљена са четири бицикла, па је била покретљива, стизала је од сарадника до сарадника у селима. За рушења пруге и путева батаљони су те ноћи, одмах после изведених напада на прилазне објекте, мобилисали мештани. Тако су и послови у извршавању задатка брже одмицали.

„Прилазили смо мосту, под борбом“ — прича Тончика, комесар Цалетове чете. — „Напред, у долини наша чета. Ту је Цале, који је добио најважнији задатак, јер су му сви у бригади веровали и јер се тврдило да нема задатка који његова чета не може извршити. С нама је и командант батаљона Бошко Никшић и комесар Јожа. У покрету и по мраку отварамо ватру. Из бункера сева. Гавран је са Првом четом био горе, на брду, позади

наших леђа. Та чета је непријатеља гађала преко наших глава, а ми смо под ватром прилазили. Ту ноћ смо покушали да освојимо бункер. После краће борбе дошли смо до самих бункера, тако, на десетак метара. Непријатељ нас је лукаво пустио све док нисмо ускочили у канал ископан поред самог бункера. Кад смо ми ту дошли и побацали бомбе, од којих су се, одбијене од бункера, многе вратиле и пале на наше главе, рањавајући појединце, — они су осули. У те бункере, по нашој ондашњој оцени, могло је стати и до 30 војника, распоређених на два спрата. Изгинуло је наших ту. Напред се није могло. Назад нико није ни помишљао. Ипак, командант је наредио да нас смени Гавранова чета. После и Трећа.

Непријатељ је у току сутрашњег дана добио појачање и покушао је, негде око 10 часова, да пређе преко пруге и опколи нас, са обе стране, тако да смо у једном тренутку били потпуно опколени у оној долини, доста беспомоћни, у води, а мраз је био, па нам се леди одећа, онако у лежећем ставу, и мало-мало па пипкамо делове тела, померамо одећу, да не замрзне уз кожу, да не буде и горе. Ето, опколише нас. Но захваљујући баталјону који се нашао горе, на оној цести, на брду, 200 метара иза нас, залеглих пред бункером, и који је извршио противнапад, успели смо да пробијемо њихово десно крило и да се извучемо. Ту је погинуо Жегарац, пушкомитраљезац, који је био врло храбар. Погинуо је Михаљ, погинуло је неколико бораца чијих се имена не могу сетити, а знам да су били јунаци. Знам за командира вода чика-Перу Кричковића, храбар један човек у зрелим годинама, био је тешко рањен, њега смо успели да извучемо. Погибе, нешто касније, ту и болничарка Зуска, тако смо је звали, име јој не упамтих, Словакиња из Старе Пазове. Хтела је да извуче рањена друта који је био из њене чете, што јој

нико није наредио. Остаде и Срећко из Прхова, ни шему презиме не упамтих, а био је помоћник комесара чете.

У тој невољи нам и муниције нестане. Јавља се наш нишанџија: имам, вели, још три метка. Ех, шта ћемо сад, а други, веле, немају ни једног. Уопели смо десетак другова да извучемо а ватрене подршке нема, немаш чиме контролисати отворе из бункера, а под ватром извлачимо рањене другове. Ту је било повуци-потегни. Положај је прелазно из руке у руку. Они нас пусте близу, чекају да се испуцамо и уморимо, они се прићуте, као предаће се, па почну. Тако више пута. Ми смо уграбили и рањене и мртве. Нисмо хтели да нам ни погинули другови остану на фронту. Онда су се појавили Јожа Штенбергер, Гавран и остали и извршили су противнапад, и тако смо непријатеља потиснули.

То су биле страховите борбе. У једном тренутку, те прве ноћи око поноћи, кад је запело са освајањем бункера, Бошко Никшић, командант батаљона и артиљеријски поднаредник бивше војске, довукао је наш топ од 37 мм на педесетак метара од бункера и из њега их је гађао, нишанећи кроз цев, јер нишанских справа није било, а био је мрак. Напред је био комесар Јожа, из ракетног пиштоља је осветљавао бетонски бункер који је Бошко погодио са две гранате. Калибар топа мали, бетон дебео и онима унутра ни по прсту. А била је те ноћи и месечина, све видиш као на длану, али тебе ти гледање кад и они тебе виде и бију. Учини ми се да нам ту пола чете остаде ..

Ту је погинуло свега пет бораца из Друте чете. У време повлачења, о којем говори друг Тончика, на положају је остао један пушкомитраљез, чији је нишанџија погинуо, а помоћник рањен; кад је један борац покушао да уграби пушкомитраљез, и он је погинуо.

БОМБАШ КАПЕТАНОВИЋКА И ДРАГО КОЊОВОДАЦ

У ноћи 17. јануара је у борбе за бункер уведен и Други батаљон. Упућене су бомбашке групе и привучена противтенковска оруђа, у која је полагана велика нада. Међутим, корист од тог напада била је готово никаква. Но у току те ноћи једно минерско одељење се некако докопало друге обале Спрече и порушило је пругу и с друге стране моста. То је био значајан успех, и јер је оклопни воз, који се налазио на мосту, између два бункера, сада био блокиран. После тога он је само маневрисао с краја на крај моста, отварајући ватру на јединице бригаде из места или из покрета. Мањи делови Првог батаљона такође су покушали да се пребаце преко реке, да нападну бункер с друге стране моста, али није било средстава за прелаз и није било успеха од тог покушаја. Ево и појединости из тога напада на бункере.

„Привлачимо се бункеру”, присећа се командир вода из Другог батаљона Љубан Јовановић. „Пузањем. Испред мене командир Душан Вишић, висока и кршна људина. Нама наредио: има нос да вам гребе по блату и немој неко да се подигне. А гледам њега: усправља се, покушава да кроз прозор убаци бомбу „жандарку”. Не иде. Враћа се на нас. До мене партизанка Драгица Капетановић, Далматинка, много кршна девојка. Код нас је стигла из пролетерских јединица. Била је позната међу нама по храбрости и човекољубљу. И још по прецизности стрелачкој. Као сад да гледам: помоли се одједном глава непријатељевог официра, протуррио главу, ваљда да процени ситуацију, а наша Капетановићка уграби, нанишани — оде му глава. Ту јој бункер, на десетак метара, све види. Пуче му глава. Да није она уграбила, пукла би глава неког од нас. Таква ти је то борба била. А

тај је Душан био родом из села Вишића, причао нам је да нема никог живог од ближе родбине. Прерата је копао канале по Срему, побегао из родног краја, од сиротиње. Својили смо га јер је био велики друг, а, ваљда, и због тога што није имао никог од ближе родбине. Био је некако груб и неспретан, али је имао дечију душу. У сиротињи је одрастао, па је за свачију невољу имао разумевања. Погибе код Ваљевске Каменице, у јуришу. Дотад је био заменик команданта Првог батаљона, а четири сата пре погибије постављен је за команданта батаљона. Ожалисмо га. Па напред ..

Сутрадан је извршен нов напад на бункере и мост, са фронта, макар што је наредба била да се ти објекти само држе под ватром, да се непријатељеве снаге везују за себе, да се положај тих батаљона у долини Спрече брани пред нападима од Добоја, чиме се у потпуности онемогућавало пружање помоћи Тузли. Та је наредба била логична. Међутим, тај нови фронтални напад предузет је да би се снаге и пажња непријатељеве главнине везивале за јаког нападача с фронта, док би се, у исто време, Први батаљон једним чамцем, довученим на место погодно за прелаз, пребацио на другу обалу, на Илијино брдо, које је надвисивало целу долину. И за непун сат цео Први батаљон се пребацио на другу обалу, мада су слабије непријатељеве снаге ометале и пребацивање и заузимање приобалног земљишта. Делови батаљона су, из покрета, ућуткали непријатеља у току подилажења Илијиним брду. Пред ноћ се Први батаљон чврсто ухватио за тај кључ долине којом је непријатељ сад већ упорно настојао да стигне у помоћ Тузли. Са четом и по Први батаљон је нападао мост и бункер с леве обале, садејствујући, на најуспешнији начин, Другом и Трећем батаљону. Тиме је мост био потпуно блокиран и пролазак непријатеља долином Спрече онемогућен. Пред вече

је са друге стране дошао још један оклопни воз. Сада су се између бункера кретала два оклопна воза која су била у правој мишоловци. Јер је Четврти батаљон, после доласка другог воза, порушио још 1.200 метара пруге према Босанском Петровом Селу. Тако су још два оклопна воза, која су журила у помоћ онима на мосту, остала с друге стране.

Ноћу је бригада још једном нападала, после добро организованог садејства између батаљона. Међутим, очевидно је било да су храброст и пешадијско наоружање недовољни да би се освојила два бункера и уништила два оклопна воза између њих. Ипак, средства којима су Војвођани располагали у долини Криваје била су довољна да се прилаз Тузли с те стране сигурно онемогући. И неколико дана бригада ће се, по брду Ратишу и другим доминантним висовима, успешно носити с јаким непријатељевим снагама.

Бригада је извршила задатак, сачувала своје снаге. Истина, Тузла није освојена. Ни после трећег напада. Борбе су биле тешке, губици велики, непријатељев отпор организован и јак. Садејство између јединица, па чак и бригада, било је доста неусклађено, па се непријатељ могао ангажовати у одбијању напада појединих јединица. И макар што је непријатељ био сабијен у град — даље се није могло. Поготово због дејства два дивизиона артиљерије, а и због тога што јединице које су затварале правац од Зворника нису испуниле задатак по плану и Тузла је отуд дошла помоћ, чиме је ситуација погоршана на нападачеву штету. Но, у целини, напад на Тузлу је, и поред знатних губитака у људству, имао велик политички и војни значај. Јер су јединице Трећег корпуса везале за себе јаке непријатељеве снаге, што је знатно олакшало положај снага НОВЈ у средњој Босни, про-

тив којих је непријатељ' у то време био предузео снажну офанзиву.

Бригада је сачувала своје снаге. И своје рањенике и комору, у чему је имао своје заслуге један човек помало чудних схватања, али храбар, макар и — ненаоружан. Реч је о Драги, коњовоцу у штабу Трећег батаљона. Он је водио, ту око Миричине, око Спрече, преко путева, колону, ту, како их је он од миља звао — булументу. Пушке није имао, ништа од оружја није могао нико да му утриа у руке, ни тада ни никада, а био је ратник, јунак. У најтежим тренуцима те борбе он је бодрио људе, налазио прави пут до безбеднијих места. Заједно с друговима. Причу о њему сачувао је од заборава комесар батаљона Јожа Штенбергер:

„Дошао је код нас негде у Посавини. Добили ми тада, у батаљон, из попуне, око 150 добровољаца из Срема, све ненаоружаних. А у штабу батаљона Куса и ја распоређујемо те новајлије по четама. Кад упаде у штаб командир Гавран. Запонушио. Пронашао сам непријатеља, запео он, неће да прими оружје. Псује Гавран сунце небеско онима који су тог непријатеља упутили баш у његову чету. Хоће, вели, да га стреља. Посла ме Куса с Гавраном. И вели ми: нема том човеку, без суђења, длака с главе да фали. Знао и ја то. Постројио Гавран петнаесторицу. Дели им оружје. Стварно, један неће да прими пушку. Вера му, каже, не допушта. Гавран се хвата за пиштољ. Смирујем га. Да поразговарамо с човеком, кажем му. Узех Гаврана за руку, у страну. Ма, Гавране, да је непријатељ, не би се тако јавно декларисао, бога му.

Тражим од дошљака шире објашњење. Члан је верске секте суботара, вера му не допушта да оружје носи. Па зашто си онда дошао овде, у рат, у бригаду, питам га искрено. Ја сам човек сељак, млад, тридесет година ми је, нисам богзна како образован, али знам да могу да се борим и без

оружја, има озбиљних послова у бригади. Питам га за родбину. Има петоро деце, вели, по њиховом учењу то су божја деца, не сме се спречавати њихов долазак на свет, не сме се прекидати њихов живот. Стао сам на вашу страну, као добровољац, јер сте ви за хуманост, за напредак. Ваша борба умногоме ме подсећа на учење моје вере. Ја сам се одавна укључио у ваш фронт, био сам одборник у селу, добио сам и признање — похвалницу од НОО. Спреман сам овде и живот да дам, али не смем да чиним што ми религија забрањује, не смем узети пушку.

Видим да је то верски фанатик, али поштен човек, бистар, интеллигентан, антифашиста. Значи то је један од оних које не питамо за веру, нацију, политичка убеђења ако је за борбу против окупатора и домаћих издајника. А он јесте. На свој начин. Ништа, велим ја Гаврану, нека остане у штабу батаљона. Одредим га за коњовоца. Да будемо један поред другог. И Драго никад није прихватио пушку, чак ни у симболичном смислу, а, опет био је један од храбријих људи у батаљону. Често су се другови кадикад помало и неславно шалили, покушавајући да му потуре шмајсер или пушку. Бивало је: пошаљу га старешине за њихов шмајсер, као заборавили га. И никад нису успели у шали. Он би извршавао наређење: ангажовао би своје пријатеље, а у батаљону је имао више правих пријатеља, или би донео шмајсер — на штапу. Али никад није рекао нећу. Покушавао је чак и Кусу и мене да увери у исправност своје религије, у додирне тачке марксизма и религије. Јер, по његовом, обоје проповедају равноправност људи, не-наслеђе.

Он никад није прихватио оружје, али никад није побегао из борбе; макар што је био ненаоружан, ишао је у борбу, тамо је смиривао људе. Када је једном Адам био на обезбеђењу, са четом и од-

сечен, Драго се, ненаоружан, провукао кроз немачке положаје и дошао у помоћ опкољеним друговима. Његова оданост борби била је велика, без обзира на то што је био веома оптерећен у верском погледу. Негде испред Коњуха, исцрпен од глади, попео се на трешњу, да поједе који плод. Онако истрошен, омакао се и пао. Носили смо га преко Босне, преко Црне Горе, до Доњег Брезна, и послали смо га у Италију. Тамо се лечио и чим је прездравно изучио је за болничара, вратио се. Одлично се показао у борби и пред крај рата био је батаљонски болничар ...“

НАПАД — НАЈБОЉА ОДБРАНА БРИГАДЕ

На Миричини Друга бригада је први пут водила упорну, вишедневну одбрану, о чему говори Радован Орешчанин Адам, партијски руководиоца Трећег батаљона:

„Ми смо тада, у долини Спрече, први пут успели да извршимо задатак одбране. Знали смо да нападамо, напад је био специјалност наше бригаде, али када је требало бранити положај — то нам је било тешко. У овом случају ми смо се успешно бранили. Сећам се да смо се ту одржали три дана и толико ноћи у одбрани, примењујући напад као најбољи облик одбране. Добро се сећам да су кренули тенкови од Добоја. То су, истини за љубав, били мали тенкови, али тенкови — за нас дотада страшна оруђа. Ми смо држали положај на брду и дуж пута и сећамо се да је и тада разбијена та прича о тенковима као нечем несавладивом, свемоћном. И тада смо ми, системом препрека, бомбама из заседе, барикадама од камена и ископима на путу, зауставили челик и митраљезима и пушкама побили оне који су излазили, па су тенкови остали само гомила гвожђа, побеђена, неупотреб-

љива. То је први пут било тада мени, том нашем Трећем батаљону, да ми зауставимо тенкове, а не они нас, па и да нас јуре. Јер раније је бивало да чим бисмо чули, чак и у време напада, да иду тенкови — одмах после команде или без ње, за-легали смо, па и кретали натраг. Ми смо ту зауставили тенкове, покоји уништили, остале вратили. И ми смо се одатле, с положаја у долини Спрече, тек по наређењу повукли; без наређења није се нико померио назад. Ми смо почели успешно да одолевамо и авијацији, и тенковима, и оклопним возовима, макар да је била и суснежица и макар да је на нас била навалила свака невоља ..

После Миричрше бригада је добила задатак да учествује у чишћењу Требаве и Посавине од четника и зеленокадроваца. Ови последњи су били обашка лукав и жилав противник. Они су сарађивали час са четницима, час са Немцима, час са усташама — већ према томе од кога су имали тренутно више користи, а издавали су се само за муслиманску милицију, за чуваре домова. И са Сремцима су склапали често споразуме о ненападању, у чему се на њих није могло рачунати. Јер су и у време тог примирја пресретали и убијали чланове штабова, курире, одборнике. Та војска муслиманских села, заведена непријатељевом пропагандом, није била ни тако малобројна: у селу Теочаку, поред саме Спрече, било је, у време борбе за Миричину, 150 зеленокадроваца, а у селу Прњавору, на по пута између Тузле и Зворника, готово сви одрасли су били зеленокадровци. Са њима је бригада у зимским данима имала више сукоба.

„Упали ми, у време једне операције чишћења од четника и зеленокадроваца у тај Прњавор“, прича Адам. „Помешале се војске, пуцњи, галама. Једна наша другарица паде у руке тим зеленокадровцима. Звала се Драгица Миличић, а била је јака и крупна девојка. На изглед груба, али као бол-

ничарка била је веома пажљива према борцу, имала је дечије срце. И сваки од нас би и њој помогао у невољи. Онај што ју је држао, онизак и мршав, виче: „Ухватио сам партизанку!“ И шчепао ју је за врат. Она је брзо схватила шта је чека и прибрала се, ухватила оног што ју је давио за гушу, рвала се с њим на наше очи. А ми не можемо да јој помогнемо — погодићемо њу, јер се носе. Одједном га она, онако јака и здрава, тресну о земљу. Па му оте пушку, опаучи га њоме по глави и заграби к нама. После је питам: Што га не уби, женска главо? Нисам хтела, вели, кад је пао доле, кад је немоћан да се брани... Преживела је рат. За то у Прњавору била је и похваљена. После ће, на Докторовачи, у Србији, испред тенка уграбити тешко рањеног Чеду Рецића“.

НИШАНЦИЈЕ ИКСАН И ШАРАЦ

Из борби за Миричину Лазо Петрикоња, водни делегат, памти ову појединост:

„Добисмо ми наређење да будемо у заседи, код једне мале окуке пута који води од Грачанице ка Тузли, где је била нека нагрнута земља, што искористисмо за заклон. С леве стране пута била је кућа. Ја с једном десетином тамо. Ту је и Рајко Штрбачки, командир вода, родом из Лаћарка. Постависмо на самој окуци најбољег пушкомитраљесца, Јуришића из Шуљама, кога смо звали Иксан. Чекамо хладнокрвно. Рекли нам Брацини обавештајци: доћи ће вам „гости“. Имали су они бицикле, стизали су до својих веза, сваког ђавола су знали. Ништа, велимо ми, ако долазе, ми их чекамо. На нишан. И ето их, на мотоциклима. Пустисмо их на 20 метара. Па ошину Иксан из збројовке. Неки попадаше по цести, у страну. Остали се повукоше и у јендек. Навиру они у колони. Добисмо

наређење: повуците се мало горе, ухватите се шуме, па одатле контролишите пут. Тако је и било. После тога Иксан је похваљен, а Шпанац га је задржао код себе. Више да га сачува, да не погине“.

Крајем јануара бригада је добила задатак да контролише прилазе Тузли. У једној од тих борби, на Сребренику, тешко је рањен Раде Миросављевић Шарац, тада први нишанџија бригаде на збројовки, који се тих дана сећа:

„Девет месеци сам се носио са збројовком. После са шарцем. И звали су ме Шарац. Право ми име многи нису ни знали. Заправо, ја сам носио митраљез само у борби, иначе, ван борбе — носили су га други, колона. Радио је — ма ко сат. За збројовку се увек чувало, у дну моје торбице, парченце добре сремске сланине, као подмаз, макар да је бивало да се ја недељама не мрсим. Па застанем у маршу, узмем је од друга, пребришем, подмажем. И никад ме није издала. Нема збора — био сам цењен у бригади. Знаш: због збројовке, поред које сам био као бог. А без ње — страх ме спопадне, паника. И позивали су ме из бригаде чим се што добро за јело заплени, позову мене или ми пошаљу део. Није шала — збројовка ти вреди за вод!

Него, то о Сребренику. Сипам ја. Тада сам шарац имао. Грми око мене. Одједном ће неко, поред мене: нагари, Шарац! Браво, Шарац! Мени драго то „браво“ и хоћу да видим ко је то, зашто сам то заслужио, кад нисам ни бољи ни гори него у ранијим борбама. Кад ме рани у стомак. Осећам — готово је. Ранило ме из митраљеза. Опет покушавам да се покренем. Видим — наши одступају. Сви. Ја леву шаку на рану а шарац у десну руку. Хтео бих да се извучем. Не иде. Ништа, велим себи, бар пушкомитраљез да спасем. Предах га Мацоки, много популарном нишанџији такође. Хо-

ће добри Мацока да подметне леђа и пода ме, али ја кажем: иди ти, Мацока, болничарке ће то мене. То ја њему, да бар он спасе главу и шарац.

Одједном добауља до мене болничарка Софија Рибарић, родом из Шишатовца. Терам је од себе, да и она не погине. Одбиј, губи се. Неће. Ех, одаламо бих је, али онемоћао. Увуче ме Софија у шипражје. Стомак ти је повређен, Шарац, шапуће ми она, али биће све добро. Немци близу нас. Одједном видим Адама: витлају га два Немца. Но некако их се ратосиља. Дојури до мене, упрти ме на леђа, па к нашим. После, кад сам већ прездравно, чујем да је командант био наредио да се цела јединица врати и да Софију и мене, Шарца, на јуриш уграбе. Тада је Адам рекао: ја ћу сам. Жао му је било да борци гину, па је сам кренуо.

Кад мало прездравих, у болници у Шековићима, веле ми: да идеш, Шарац, у Италију, овде на нашем аеродрому у Осмацима ћемо те укрцати, а наши су и тамо преко мора, онде оздрави па ћеш опет у нашу бригаду. Е, није него! Ишао би Шарац, али се загледао у болничарку, лепу Тузланку. Љубав ме ухватила да жешће не може бити, данас би се рекло платонска: волим да је поред мене, да ме она вида. И не бих је оставио, изневерио, макар се и не излечио никада. А она, опет, по службеној дужности, и нежна, и пажљива и према другима, па ја — љубоморан. Измислих сто разлога, озбиљних и преозбиљних, да не одем у Италију.

Остадох у Централној болници. Обилазе ме руководиоци бригаде — кад пролазе онуда, службено и иначе. Мило то мени. Пред покрет за Мајевицу ево их Мишко, онда начелник штаба дивизије, и Чича, наш партијски секретар. Ево ти, веле ми они, коњ и пребациће те у нашу бригаду, са нама да идеш. Нека ми се милина разли по души. Са друговима ћу бар па грмело-севало. Кад тамо, мој шарац — у радном воду. Не ваља, кажу. Ма ваља,

сунце му калаисано, сад ће да видите, што сам ја био колар, па тракториста, па нишанџија на збројовки, знам ја што је метал, што је машина, душу то има, сад ћу да удесим ствар. Не дају ми Адам и другови. Рањен си, кажу ми, у стомак, трзање оруђа ће да покарабаси рану. Не одолех жељи: наслоних га на крило, очистих, па ошинух са плота, дугим рафалом. Пева, брате. А мени то мелем на рану.

После га је Друга бригада носила, носила и мене, мењале су се нишанџије и нишанџије, убијале Швабе и гинуле. Одлично је служио све до Пиве. Ту су и људи могли једва напред. А Шарац је био и без муниције. Одлучише: да се баца у Пиву...

ЧИШЋЕЊЕ ТРЕБАВЕ ОД ЧЕТНИКА

У двадесет фебруарских дана бригада је, у саставу дивизије, чистила Требаву од четника који су поново дизали главе. У прекиду је одржано и друго партијско саветовање бригаде. Командант Радослав Јовић Мишко је, у име штаба, одговарао Партији на питање: зашто бригада трпи тако велике губитке у последњим борбама. Дуго се расправљало. Углавном принципијелно и оштро. Нико није оптуживан, борба је била, људи су и кренули у рат с великим ризиком, али су комунисти осећали одговорност за животе људи, желели су да и овом анализом помогну штабу. И један од закључака је био: више анализирати ситуацију пре доношења одлуке за борбу, боље организовати обавештајну службу, мање се истрчавати у борби, укопавати се, боље организовати војну обуку. Појединце чак укорити и пред стројем због тога што се не чувају у борби, на оне који истрчавају и у борби пазити, чак их приморавати да залегну, да се склоне.

Дванаестог фебруара, по наређењу команданта Радослава Јовића, командант и комесар Четвртог батаљона су доставили писмено изјашњење, писано очевидно на брзину и без нарочитог смисла за прецизан војнички језик. Они објашњавају претпо-стављенима свој однос према рањеним борцима ко-је је батаљон оставио — непријатељу. Случај се догодио задњих дана јануара, у време извођења напада на заселак Босутак, у Посавини. Добар део батаљона цео сат се борио да би испред неприја-теља уграбио два рањена друга и пушкомитраљез. И у тој борби за спасавање двојице рањених — рањена су још четворица.

Тројицу с лакшим ранама штаб батаљона је упутио с петорицом здравих бораца, све младих и одскора у батаљону. Они су имали задатак да их носе или да им помажу да пешаче, док их не предају радном воду. Међутим, тај вод се већ био повукао с уговореног места, и то због јаке артиљеријске ватре. И петорица здравих су одлучили да с рањеницима крену за водом. Тада су већ но-сили двојицу рањеника. И самоиницијативно су кренули путем ка селу Дубрави. Како су и сами били уморни, а још у неизвесности где је непри-јатељ и какав ће бити и њихов крај — одлучили су да најтеже рањенике оставе у селу. Тачније, да двојицу, по сремски — базирају. Тако су замало и урадили. Међутим, баш кад су једног базирали, чули су хуку тенкова. И у страху за себе — оста-вили су ону двојицу на раскришћу, немоћне. Бе-жећи, здрави су стигли у село Маоче, где су на-басали на свој батаљон и испричали цео случај, разумљиво, драматизујући ситуацију због које су оставили другове. Командант је одмах наредио бор-цима једног вода да с петорицом „бегунаца* нај-краћим путем пођу по рањене другове. Да невоља буде већа, тамо није било рањеника. Тек после се дознало да је убрзо наишла Трећа војвођанска бри-

гада и да их је она однела на лечење. Цео случај се завршио строгом казном петорице здравих бораца. Али кад се чуло да су рањеници, на сигурном месту, што је било најважније, штаб батаљона је ублажио казне, што је опширно и званично морао да објасни у изјашњењу команди бригаде.

На Требави је тих дана бригаду притисла невоља више — у свакој кући био је бар покоји тифусар. То је био опасан и подмукао непријатељ, који се прикрадао, претио изгладнелима, уморнима, босима. Партијска и војна организација су се ангажовале да спрече болест, умање последице. Држани су састанци, расправљало се, наређивало. Све с најбољом жељом да се бригада поштеди бар од тог непријатеља.

„Напале вашке, брате, да се не можеш одбрани“ — прича Рајко Дураћ, комесар Треће чете Трећег батаљона о данима с краја фебруара 1944. године. „А баш тих дана стигла група добровољаца из Срема, па донела на себи, а добре мајке, сестре и девојке послале и нама — пршњаке и шубаре. Топло то, греје срце. Греје и шубара главу. Али навалила вашка испод тога, гризе. Упознајемо с тим штабове. Да се пари одећа, наређују. Паримо. Али се приликом парења распадају шубаре и пршњаци. Од топлоте, ваљда. Моле борци да се одложи парење док прође зима. Трпеће вашке, кажу. Лако се нама сложити са њима. Пођосмо мој заменик Злата Видицки и ја командиру Гаврану. Саслуша нас, онако прек и гороломан. Ништа, вели, вас двоје одлучите — то је политичко питање. Упознајем и штаб батаљона. Тешко је и њима пресећи. Зло је и наопако што усред зиме борац остаје без пршњака и шубаре, незаштићен, на долини, али је још и горе ако га смлати тифус који преноси та проклета вашка. Одлучите сами, вас двоје, веле и они. Осећам: то је помало скидање одговорности са себе. И одлучисмо Злата и ја: оставимо им

пршњаке још који дан. Кад сутрадан — двојица у кревет. Тифус. На зло нам окрену. Али прижељкујемо да идућег дана то престане. Као: случајно је то. Кад сутрадан — дванаесторица легоше из наше чете. А у другој чети парили, па од пршњака остало што остало, али тифуса готово нема. О јаду се Злата и ја забависмо. Гавран се смркао и ни зуба да обели. Долазе из батаљона и бригаде. Критикују нас. Најуреше нас на рапорт код Чиче. А он, знам, као сабља. Ти си, Рајко, стари комуниста, ти знам како се чува човек. Револуција је ово, другару, и она не сме имати милости за нехат, за пропусте. И казнићу те, сменићу те, море, под суд ћу и пред цев с тобом ако епидемија тифуса у чети не стане. Прекрати он то, Чича — који је увек знао мирно, прибрано, пажљиво.

Идем назад. Не знам како бих прекинуо епидемију, али мислим како себи да прекинем живот, јер ће ме стрељати због тог проклетог тифуса, и то тифуса који је навалио на друге, а нисам погинуо у сто борби, што би било часније. После, у два дана — болест по старом. Значи: стагнира. Мене саслушавају, Гавран мало-мало па ће: ако буде још који пример, Рајкане, — оде ти глава! Ех, ко би знао што би било и ко би данас ово причао да не морасмо — пред непријатеља. И то наврат-нанос, напуштајући те положаје...

Невоља је на тој Требави било, бар колико и другде, али су чете и батаљони, у предасима, налазили и времена да саставе, увежбају и изведу приредбу. За мештане и војнике. То је био успешан начин окупљања војске око народа, и то је разбијало веровање у лажна казивања о партизанима, о тобоже њиховом нељудском односу према народу.

Један од познатих весељака бригаде био је Живан Миљковић, познатији као Шишко. Што се тиче јунаштва у борби, Шишко је био како кад,

али у весељу, том двометрашу, главном коловођи у свакој приредби — замерки није могло бити. Веровало се да он по дану и не ради ништа друго него измишља вице, веселе песмице, шале о друговима из штаба, на које је посебно имао „пик“, ујдурме својим друговима.

Део старијих мештана из села са Требаве с извесном резервом је долазио на те приредбе, баш као што су појединци били резервисани и према партизанима. Тачније: желели су да провере приче које су им месецима четници, усташе и ко још не причали о партизанима. Да то сами провере, на основи личних утисака. Понављало се: прве ноћи мало ко би од старијих из села дошао на заказану приредбу. Друге ноћи би већ многи, као случајно, провирили кроз врата, а треће ноћи — ако су је борци бригаде дочекали у истом месту — публика би већ била бројнија, бучнија, радозналија. Четврте ноћи сељаци су ишли на приредбу и у треће село, чак и без позива.

Садржај и партијског и војничког рада из тих тешких требавских дана чинила је борба да се Требава очисти од непријатеља и веже за ослободилачки покрет, а да се при том, поступком сваког борца и сваке јединице и у сваком појединачном случају, чува углед јединица НОВЈ. Резултат таквог конкретног и смишљеног рада био је тај да на тој хладној и гладној Требави није забележен ни најбезазленији случај неправилног односа бораца према народу. Ту су још народу објашњаване одлуке Другог заседања Авноја, помагало се месним активистима у избору органа народне власти на најдемократскијој основи итд.

О садржају политичког рада с борцима, о „теоретским часовима“ могућно је судити и по списку тема описаних у бележници комесара Другог батаљона Николе Вуњака Мехе. Из тога списка се види да су с борцима на Требави изучаване теме:

развитак људског друштва, постанак Југославије, о пролетерској револуцији, праведни и неправедни ратови, улога личности у историји, аграрно питање у Југославији, издајство краља Петра итд.

Времена су тада била исувише озбиљна, пуна напрезања, самоодрицања и искушења, па су и теме о којима су борци расправљали на часовима, између борби, на застанцима у време маршевања итд. биле тако озбиљне и преозбиљне. Тако су их борци и схватили, понекад се и не сналазећи баш најбоље и највештије у дискусијама, у бујици крупних речи и у обиљу бројки, дотад и непознатих чињеница. Ипак, ратовало се и учило. Из књиге, од другова, из богатог ратничког живота.

БОРБЕ С „ХАНЦАР“ ДИВИЗИЈОМ

У источној Босни је 3. марта од три бригаде, попуњене претежно Сремцима, формирана Тридесет шеста војвођанска дивизија. То су биле Трећа, Пета и Шеста бригада. Пет дана касније и Друга бригада је формирала Пети батаљон. И по одлуци штаба Шеснаесте дивизије требало је да се Друга бригада (752 друга и 197 другарица) пребаци у Срем и да на положајима смени снаге Четврте бригаде, прилично исцрпене у фебруарским борбама. То је било у складу с одлуком Главног штаба Војводине да се војвођанске бригаде ојачају, попуне и припреме за прелазак у Србију у склопу стратегијске офанзиве. И требало је да се бригада, у ноћи 13. марта, пребаци преко Саве у рејону Сремске Раче. Чак су била припремљена и пловна средства и водичи. Борци су прижељкивали тај сусрет са Сремом. Међутим, Немци су прозрели намеру јединица НОВЈ да се из источне Босне пребаце у Србију, па су своју елитну 13. СС-дивизију „Ханцар“ на брзину груписали у Срему, с на-

мером да је пребаце у источну Босну и овладају Семберијом, Посавином и Мајевицом, одскочним даском за прелазак у Србију. У тој офанзиви су учествовали и делови СС-дивизије „Принц Еуген“.

По злу чувена „Ханцар“ дивизија, с којом се касније месецима и у најтежим околностима носила бригада, формирана је у мају 1943. године на основи споразума између владе немачког Рајха и владе НДХ. У свом саставу је имала 27. и 28. брдски ловачки пук и 13. артиљеријски пук. Брдски пукови су били састава по четири батаљона, а батаљони по шест чета. Дивизија је била попуњена са 60 одсто муслимана из Босне и нешто Албанаца, те 40 одсто Немаца. Командно особље — 90 одсто официра и 50 одсто подофицира — били су Немци, остало углавном муслимани. Униформа је била немачка с плавим фесовима, због чега је ова дивизија називана и „плава“. Бројно стање износило је око 15.000, а касније је прелазило 20.000 људи. По злочинима извршеним у Срему и у источној Босни, 13. СС-дивизија позната је као једна од најсуровијих окупаторових дивизија.

Непријатељ је 8. марта, углавном снагама из Срема, почео такозвану седму офанзиву у Посавини. У складу с новом ситуацијом одустало се од пребацивања Друге бригаде у Срем. Она је добила нов задатак: да спречи продор око 2.000 непријатељских војника, који су надирали од Брчког, преко Новог Брезовог Поља, ка Бијељини. У те борбе бригада је ускочила из исцрпљујућих фебруарских борби на Требави. У борбеном строју бригаде било је доста тек прездравелих од рана и тифуса. Уз то, 130 бораца било је дословно босо. Земљиште је било изузетно маневарског карактера и омогућавало је организовање више узастопних положаја за одбрану. Како бригада као целина није имала већег искуства у организовању одсудне одбране појединих праваца и положаја, то се и

морало приступити маневарској одбрани. Главнина снага бригаде била је на окупу, ради благовремене интервенције на угроженим правцима, а само с појединим батаљонима или, чак, деловима батаљона непријатељ је био дочекиван. У погодним тренуцима, кад се непријатељ растроји, уклони, открије свој борбени распоред, открије свој бок, јединице из резерве су се забацивале за његова леђа.

„Четрнаести март је, сунце тек што није ограднуло“, — присећа се командант Другог батаљона Глишо Опачић. — „Под нама Брезово Поље. Ми се укопали поред пута. Непријатељ се оглашује од Саве. Лево, према Брчком, Први, а десно, према Бијељини — Трећи батаљон. Заповест је: ни макац назад без наређења. У реду, мислимо, није нам то ни први пут. Сетих се ја Неретве, Сутјеске, Бара и још неких борби где је мојој Другој далматинској тако речено преко твог положаја непријатељ може само преко тебе мртве или пошто ти се нареди да се повучеш. Овде је за нашим леђима и маса рањеника, партизанска Семберија, ускоро треба и преко Дрине, у Србију.

Тучемо се ми, летњи дан до подне. Има и рањених. Укопали се, отварамо ватру. Непријатељ не посустаје. Шаљем патролу лево, шаљем десно. Не враћају се. Пробио се непријатељ — више осећам него видим — с обе стране. Свашта мислим. Око подне се договорих с комесаром батаљона Николом Вуњаком Мехом, мојим замеником Милетом Јовановићем, партијским секретаром Славом Милекићем, крагујевачким фармацеутом, да се окренемо назад, ка Поповом Пољу, ка Главичорку. Пребацујемо се, петорица по петорица, по четама, по водовима, хватамо се шумице, залежемо. Брани се Сремац вешто и храбро. Један вод и партијски секретар Славо носе 12 рањеника. Мислимо — леђа нам сигурна. Окренусмо ка Главичорку. Оданде

осуше шарци. Окренемо у страну. С водом прегазих поток, кад — осу и отуд. Некако се вратисмо, опет преко воде. Обрнусмо на другу страну. А около равно, тек нешто шевара, дводинарку да видиш, а како не би сваког од мојих 190 војника. Продужавамо. Кад ће моји курири: ево коњице, команданте! Погледам, а имам што видети, јадна ти говеда: грдна коњица пред нама, а узјахало нам на леђа чудо од Брезовог Боља. Моји борци већ хватају унезверене коње. Ухватише и четири коња са шарцима и муницијом. Нама то добродође јер смо били у мањкаменту с муницијом. Па осусмо из њихових шараца. Све се праше. Ту 26 јахаћих коња узесмо. На њима шаторска крила, хране у бисагама. Непријатељ опет не да отворити ока. Ја везе немам с рањеницима, везе нема с осталим батаљонима. Морамо неке коње и побити да не падну у РУ^{ке} непријатељу, а гледао сам како Сремац оклева да убије коња, лепог, младог, ухрањеног. Оклева као да диже руку на човека. Знао је тај борац вредност доброг коња. Али друге не би. После дођоше рањеници, повезасмо се с осталим батаљонима, па смо се помагали, што би се данас рекло, садејствовали. Тако три дана. Не дамо непријатељу ока отворити.

Четвртог дана, 19. марта, послаше нас на Обренову косу. Наша бригада треба из села Забрђа да истера силом војску која је стигла из Бијељине и хоће да се споји са снагама 13. СС-дивизије, које су навалиле на нас од Брчког, тог дана нарочито на нашу Прву бригаду. Тако сад ми треба да не допустимо спајање два непријатеља. Ми удри. Али се непријатељ укопавао два дана, па се не да избацити. Још изврши противнапад на мој батаљон, збаци нас са Обренове косе. Ми опет у противнапад. Борисмо се до поподне. Нестаде нам муниције. Непријатељ навалио. Морасмо се повући. Четири дана се непријатељ намучио док је у селу

Тутњевцу спојио снаге из Брчког и Бијељине. И ми смо имали велике жртве. Друга бригада у та четири дана имала је 50 мртвих, 82 рањена и 40 несталих. То сам видео недавно из неких докумената. Биће да је то тачно. То је било на два месеца после мог доласка у тај батаљон, Други, за команданта. И тада сам ја видео да је то, ти наши Сремци, војска као пролетерска ..

ТИТОВА ПОХВАЛА БРИГАДИ

Те борбе, које су се уклапале у ширу, тзв. седму непријатељеву офанзиву, биле су и поука за бригаду. Јер после три прва дана борбе бригада је извучена из додира с непријатељем — да би се средила, како-тако попунила муницијом и извукла поуке из држања својих бораца у борби. Један од закључака је био: непријатељ је досад углавном нападао фронтално, од правца Брчког или Бијељине, у томе није имао успеха, и сад ће нападе понављати, али, вероватно, са више праваца. Отуда бригади ваља више водити рачуна о борбеном распореду, утицати на борце и, нарочито, на руководиоце да се не истрчавају без велике потребе у борби, да штеде муницију, да јединице имају јаче и покретљивије резерве. Закључено је и то да треба боље организовати осматрачку, извиђачку и, нарочито, обавештајну службу, присније се повезивати с народом тога краја, заплашеним пред великим невољама. Такви закључци; су се већ после неколико следећих дана, у борби, показали исправним и целисходним.

Пет дана је бригада, у склопу дивизије, водила одбрамбене борбе с непријатељем, и то на великој дубини. То су биле борбе солидарности батаљона. И Шпанац је, после тих борби, изрекао оцену: „Са таквим војницима какви су Сремци милина је ићи

у борбу; они ни у чему не заостају иза бораца пролетерских јединица, сем што им је потребно нешто више искуства и војничке извезбаности“.

Негде на Мајевици пред стројем је прочитана и похвала врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита Другој војвођанској бригади и сваком њеном борцу — за држање у тим изразито маневарским и тешким борбама у седмој офанзиви. Текст похвале је гласно:

„Изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима и политичким комесарима Друге војвођанске бригаде 16. дивизије, који су у посљедњим бојевима показали посебан самопријегор и истакли се у борби против њемачких освајача“.

БОРБЕ ЗА ПРЕБАЦИВАЊЕ У СРБИЈУ

У пет задњих дана марта, на састанку четних хелија, примљено је седам младих бораца у КПЈ. Припремани су и скечеви „Непријатељ пред народним судом“ и „Јазавац пред судом“. Хорови батаљона су увежбавали „Интернационалу“. Али, и пре свега, није се заборављало на војну обуку, на мере борбеног обезбеђења.

Крајем априла бригада је, у саставу дивизије, била у Братунцу. Опремала се за прелазак у Србију, са задатком да, заједно са Седамнаестом дивизијом, форсира Дрину и садејствује Другој и Петој дивизији НОВЈ, које су се тада бориле у долини реке Ибра, а добиле су биле задатак да крену према Маљену, Суворору и Медведнику, што је било и на путу Шеснаесте дивизије. Помоћу великог трофејног двогледа осматрачи су уочавали објекте на другој обали. Штабови и командири су, по картама, изучавали распоред четничких снага на прилазима Дрини. Дељени су задаци за прелазак реке и дејства у Србији. Чак су и одељења добила задатке. Међу борцима је владало неописиво весеље због скорог сусрета са Србијом, коју су сматрали степеницом ближе слободи и Срему, а секретар Чича и комесари су имали пуне руке посла око политичке припреме људства за сусрет са српским живљем. Обавештајна служба је била веома запослена. Прикупљани су и изучавани подаци о збивањима на обе обале. Тражени су и скупљани чамци, а посебно је трагано за скелом. Како од средстава за прелазак Дрине готово ништа

није нађено, то су запослени борци из редова вештијих дрводеља. Почели су да праве чамце и сплавове.

Свака чета је правила бар по једно пловно средство, а сељаци су мобилисани да доносе материјал, вештији и да помогну у склапању пловних средстава. Свако је знао да бригади и дивизији предстоје најозбиљнији војни и политички задаци дотад. И све је рађено озбиљно, темељно. У организацији, у подели задатака, прецизирано је кад, на којем месту и у ком распореду прелазе реку чак и поједине групе бораца. И макар што је киша даноноћно пљуштала, што се јак ветар био окомно на Братунац, са припремама се није посустајало. И све је било готово, цела Шеснаеста дивизија је могла да се отисне преко Дрине и докопа се Србије, кад је стигла наредба: прекини, на левокруг!

Требало се вратити у помоћ Тридесет шестој дивизији, која се налазила јужно од Шековића са задатком да штити леђа својим друговима на Дрини и обезбеђује више од 1.000 рањених другова, Главни штаб Војводине, штаб Трећег корпуса и енглеску војну мисију. Друга бригада је усиљеним маршем преко Цикота кренула у помоћ својим друговима. И ускочила је у борбу са старим познатиком — с деловима 13. СС—дивизије. Те непријатељеве јединице имале су задатак да, после обрачуна с Тридесет шестом дивизијом и осталим деловима, сабију уз Дрину и Шеснаесту дивизију и униште је пре него што се пребаци у Србију.

Борбом за брдо Рудиште, на којем су — у цркви и у жандармеријској станици — биле стотине тешких рањеника, збег, штабови итд., почеле су седмодневне борбе Друге бригаде. Некадашњи командант бригаде Мишко био је тада на дужности у штабу дивизије, али се, у једном критичном тренутку, нашао у Другој бригади и на челу једног батаљона трком је пошао да пресече пут не-

пријатељу који се, у колони, пробијао од Власенице, путем, ка Дрињачи и Рудишту. Непријатељ је журио да би ојачао положај својих јединица. Мишко и батаљон су знали: не успемо ли да колони пресечемо пут — тешко нашим рањеницима и нејачи. И из трка је пресечена непријатељева колона, заробљена је комора, отете две радио-станице. У исто време су лакши рањеници, болесници, чланови штабова, радни водови кренули у јуриш ка Дрињачи, извлачећи се из обруча. Тиме су Шеснаеста дивизија и у њеном саставу Друга бригада показале високу солидарност. Прелазак у Србију је тиме одложен за касније; он ће се одлагати неколико пута, све до почетка септембра. То је била цена једне солидарности, једног ратног другарства које је подразумевало жртвовање за друга.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КЛАДЊА

Трећег маја пред поноћ Друга војвођанска је заједно с два батаљона Четврте (војвођанске) бригаде почела напад на Кладањ, гарнизон који је, према подацима обавештајне службе, бранило 700 легионара и 50 есесоваца. Напад је био добро организован. Веровало се да ће предах у градићу, те плен хране, опреме и оружја добродоћи. После два часа борби градић је био ослобођен, сем утврђене болнице, у којој су били есесовци. Њих је бригада, делом снага, окружила и блокирала, а главнину јединица је ангажовала у прикупљању и отпремању богатог ратног плена, површно или готово никако не организујући мере борбеног обезбеђења.

Сат касније легионари су, споља, извршили снажан противнапад и бригада је морала да напусти и део плена и опседнуту болницу. Бригада се опет сређивала и у зору предузела нов напад. Тек

у току дана она је заузела цео градић, овога пута и утврђену болницу. Заробила је санитетско особље болнице, с лекаром на челу. И макар што су у тој борби губици непријатеља били више од 80 погинулих и рањених војника, и макар што је плен био богат, бригада је скупо платила грешку штаба, који није одмах после непријатељевог одступања организовао гоњење према Олову или бар предузео најнужније мере борбеног осигурања, истражујући мање јединице на прилазима месту у центру којег су још вођене борбе и у којем је прикупљен богат ратни плен. Тај плен, посебно велике количине хране, оружја и опреме, организовано је евакуисан и добродошао је после исцрпљујућих борби од Дрине доведе. Добродошао је и санитетски материјал.

Петог маја је у руке команданта Кусе стигла заповест да се бригада, у саставу дивизије, између села Слапа и Старог Брода, пребаци у Србију и „узјаше на врат“ непријатељу, углавном четничким корпусима који су у то време нападали на снаге НОВЈ на прилазима Медведнику и Маљену. Све припреме су брзо извршене. Искуства бораца у дејству око река била су велика и корисна. Уосталом, бораца и руководилаца који су у рату по десетак пута прешли Саву, разливену и брањену, било је у бригади на десетине, али се, зачудо, открило и то да у бригади има готово 80 одсто непливача.

Непријатељ је и овога пута вршио притисак на снаге дивизије прикупљене пред Дрином, претећи да их окружи, па се бригада опет морала одрећи преласка у Србију. И извукла се ка Кладњу. У покрету је добила нову заповест: сходно стању у бригади (изнуреност, велик број рањених и тифусара), људство ће се петнаестак дана одморити, средити, и то углавном на Озрену и северним падинама Коњуха. И штабови и борци су такву од-

луку поздравили. Међутим, то је било време у којем је непријатељ изводио операцију „Коњићев скок“, у нас познатији као Дрварска операција, чији је главни циљ био уништење Врховног штаба НОВЈ и дивизија око њега. И Врховни штаб је позвао све јединице да на свом терену изводе офанзивна дејства како би везале за себе непријатељеве снаге и тиме умањиле притисак на групу дивизија у Босанској крајини. Тиме! је! одлука штаба дивизије о одмарању Друге војвођанске бригаде остала само одлука, жеља команданта Кусе и бораца.

Истина, ситуацију је донекле поправила и савезничка помоћ: на аеродром Осмаке, који је називан аеродромом Шеснаесте дивизије, у ноћи између 4. и 5. јуна бачена је, после дугог чекања, већа количина хране, лекова, наоружања и муниције различитог калибра, експлозива. Део тога, посебно хране, одмах је упућен друговима у болницама. Но то је омогућило да се и у батаљонима формирају минобацачка одељења и одељења пушкотраљеза. Од хране је добивено нешто сувог кромпира, што је за Сремца било и неукусно и премало, па су борци, прегладнели и изнемогли од напора, без мере јели плодове незреле трешње. И од те „хране“ многи су добили колитис, високу температуру и друге невоље. Тада су забележени случајеви умирања у строју, у стојећем ставу — од исцрпности, од глади, од болести. Но по Коњуху и Озрену забележене су и појединачне акције „пикираната“. То су били борци бригаде који су испољавали склоност да узму од народа штогод хране или одеће. Забележене су и „медене акције“, тј. прилике када су групе бораца, приликом напада на поједина села у којима је било окупаторових сарадника, узимали покоју кошницу и сладили се. Но те случајеве су партијске организације веома савесно испитивале и строго кажњавале.

ИНТЕНДАНТ АРЦАПУЛА

Негде на Коњуху, крајем маја, доживео је први пут оштру критику и интендант Другог батаљона Славко Стаматовић Арцапула, храбар руководилац и вредан радник. Арцапула, пре рата један од најпознатијих амбаса у Срему, био је научио да се у свакој невољи снађе. Такав је био и у бригади. Као интендант је био познат по томе што је његов батаљон увек имао више хране од других. Резерви хране, чуване за „црне дане“ — за рањенике и за изнемогле — код Арцапуле ће се наћи и касније, чак и на гладној и голој Пивској планини, када никаквих резерви и ни у кога у бригади више није било.

Арцапула је био један од првобораца бригаде. И показало се да је „рођен“ за интендантску дужност. Батаљон је имао хране, имао је резерве одеће. Арцапула је добивао намирнице од народа и готово никад није било приговора на његов поступак, чак ни од оних који нису симпатисали партизанску војску, на какве је у својим, нимало захвалним пословима наилазио. У интендантури је имао брдске коњиће и на њима казанчиће, готово никад празне. То је ишло за батаљон на маршу, сачекивало га је после борбе, никад не боравећи далеко иза стрељачког строја.

На Коњуху, у једној борби, комора је била близу борбеног поретка. Борба је била жестока. Неко од бораца који се извукао из борбе пронео је вест кроз комору да је командант батаљона погинуо, а батаљон растурен. То је био довољно озбиљан разлог за већину радног вода да врши притисак на Арцапулу да се повуку. Подаље од неизвесности. Тако се догодило да се вод извукао не проверивши шта је с батаљоном. А батаљон се, у ствари, борио; командант је био жив и здрав. После акције, у којој је батаљон изишао као по-

бедник, Арцапула и цео вод су дошли на „тапет“ партијске организације. Били су оштро укорени и кажњени — да комору, коње, и казане предају друге, а они да иду у прву акцију — у стрељачком строју.

Интендант Арцапула и радни вод пошли су у акцију, и, истини за љубав, лакше су се тамо снашли и боље истакли од својих заменика и искусних ратника — поред казана. Показало се и да је та праћење батаљона, храњење бораца, снабдевање, колико се највише могло, свим потребама, такође ратовање — на свој начин значајно, тешко и опасно. И већ у следећој акцији свако се опет прихватио онога што је најбоље знао и умео. Арцапула — интендантских послова.

У јуну, на прилазу Лопарима, политодел је упутио извештај у ЦК КПЈ у којем пише и то да Прву војвођанску бригаду стално „бије глас“ да је готово у свему боља од Друге, што је повод сталном такмичењу у борби, у одржавању састанака и приредаба, у издавању четних „цепних новина“, у описмењавању бораца итд. Такво такмичење и такмичарски дух подстиче и партијска и војна организација. Тих дана је партијска организација бројила 217 чланова и 75 кандидата, који су радили у 30 партијских ћелија. Само у априлу је 38 бораца примљено у Партију, од чега једанаесторо из Петог батаљона, којим је командовао Душан Ћосић.

Скојевска организација бројила је 306 чланова, а 130 бораца били су неорганизовани. Кад се зна да је бројно стање бригаде тада било 994 бораца, онда је видљиво да су од сваких пет бораца тројица били комунисти или скојевци.

У пролећним месецима, у сталним борбама, погинуло је 45 комуниста, међу којима су били тројица комесара чета и командант Четвртог батаљона Попа Панић. Ово убедљиво говори о томе како су

се у борби држали комунисти бригаде, где је било њихово место у борбеном распореду. Командант Попа је нађен у једној од база за рањенике болнице у Доњој Трнави, после покоља који су тамо крајем априла извршили есесовци и четници. Ту се Попа, као један од 300 Војвођана, лечио од тешких рана. И ту га је, везана за постељу и непокретна, затекла офанзива и смрт. Крај њега су мештани, пошто је прошла рација, нашли прегршт чаура од аутомата а под његовим телом рупу коју је ископала експлозија бомбе, оне последње коју је сваки храбри и искусни борац чувао за себе, за онај тренутак кад другог избора сем смрти од сопствене руке нема. Било је очевидно да се Попа и у том, задњем свом животном тренутку, понео комунистички, командантски.

Националним саставом бригаде ни тада политодел није био баш задовољан. Јер су претежан број бораца и руководиоца чинили припадници српске националности. Ипак, било је више него икад раније и Хрвата, муслимана, Словенаца, Словака, Мађара. И, нимало чудно — сви су жудели за Србијом. Јер су предосећали да ће их тада водити ратни пут до коначног ослобођења земље, ослобођења свог краја.

Од наоружања, бригада је тада имала 32 пушкомитраљеза, 5 тешких митраљеза, један тешки и један лаки бацач и 5 противтенковских пушака.

БОРБЕ ЗА ЛОПАРЕ

Почетком јуна почела је оштра офанзива снага НОВЈ у источној Босни. Непосредан циљ је био ослобођење велике територије од Шековића до Саве, односно, посредан, везивање непријатељевих снага за себе и смањење притиска на снаге НОВЈ у средњој Босни и Босанској крајини, које су биле

исцрпене у дрварској операцији. Шеснаеста дивизија је, у склопу противофанзиве на Мајевици, добила задатак да ослободи Лопаре, место с јаким гарнизоном, а затим да продужи напад у правцу Семберије.

Према подацима које је обавештајна служба Шеснаесте дивизије прикупила на прилазима Лопарима, у месту се налазило највише 400 војника из 13. СС-дивизије с три брдска топа, а на брду Заједницама, у захвату цесте према Зворнику, — око 300 војника исте дивизије с два брдска топа. Друга бригада је добила задатак да се с јужне стране, из рејона прикупљања, ноћу између 7. и 8. јуна пребаци преко пута Брчко—Лопаре—Горња Тузла, који је контролисао непријатељ, и обезбедијући се јачим снагама и од Брчког и од Тузле, нападне Лопаре са запада. Претходног дана бригада се прикривено бавила око брда Бусије, прикупљајући од мештана податке о непријатељу. Било је људи који су говорили да у Лопарима има Шваба као у гори листа, али су штабови батаљона ипак ценили да у томе људи претерују.

У току ноћи батаљони бригаде су се пребацили преко пута Брчко—Лопаре. Непријатељ је покушао да онемогући бригади избијање на означене положаје, али је Четврти батаљон одбио непријатеља и батаљони су се поставили у борбени распоред тако да су Први и Други батаљон били крилни и штитили бригаду од Тузле и Брчког, а Трећи и Четврти су имали задатак да нападу на Лопаре. Ноћу је бригада минирала два моста на путу. И у току одбрамбених борби Немци су у неколико наврата напали Први и Трећи батаљон, који су се нешто повукли, али су им прискочили у помоћ остали батаљони и непријатељ је био одбачен.

Напад на Лопаре је отпочет 8. јуна у 23 часа. Друга бригада и батаљон из Прве бригаде су, уз

нешто веће закашњење Четвртог батаљона, на време ступила у борбу. С нападом осталих јединица, нарочито оних које су нападале с истока, ишло је теже и спорије него што се претпостављало у плану садејства, по којем је требало да се освоји више положаја пре него што се, у присном садејству, изврши напад на Лопаре. Узрок том споријем темпу напада био је тај што су се пред јединицама појавили Керовићеви четници, затим двапут више есесоваца него што се предвиђало, батерије хаубица итд. На свим тим положајима непријатељ је био ископао ровове, имао је одлично припремљен план артиљеријске ватре по појединим објектима итд. Међутим, олакшавајућа околност у свему томе била је та што непријатељ ипак није очекивао такве снаге и тако силовит продор ка Мајевици.

Прва бригада, нападајући с истока, довела је Немце у такву ситуацију да су почели да се повлаче с положаја, чак и из Лопара. На правцу према Брчком те снаге су се пробиле кроз положаје Другог батаљона. Међутим, Другом батаљону су прискочили у помоћ остали батаљони и бреша је затворена. Ту је у руке Друге бригаде пао богат плен.

Пред поноћ су батаљони бригаде извршили напад на Лопаре. Први јуриш Немци су одбили. Батаљони су се повукли, средили се, уговорили артиљеријску и минобацачку подршку јуриша, одредили бомбашке групе, оријентисали аутоматска оружја и бомбаше према ватреним положајима митраљеза и других тежих оруђа која су, дејствујући ноћу и одбијајући нападача, откривала своје положаје. У другом јуришну батаљони бригаде су успели да освоје истакнуте непријатељеве ровове. До зоре Друга бригада је заузела Лопаре. Заплењени су возила, коњске запреге, оруђа, доста опреме. Међутим, у зору је непријатељ, користећи

се густом маглом, извршио противнапад и повратио Лопаре и део плена. Батаљони Друге бригаде су водили упорну одбрану за сваки заклон и после једночасовне борбе и противнапада непријатељ је разбијен и избачен из места. При том је непријатељ, повлачећи се, запалио и део плена који је оставио, између осталог и два складишта муниције и опреме.

Цео дан је Друга бригада водила борбе на широком фронту. Одједном јој је на леђа, с правца Медведника и Козјака, „узјахало“ око 800 непријатељевих војника. Ситуација је била критична. Дошло је до борбе у сусрету, до судара прса у прса. Четврти батаљон је одлучно кренуо да из покрета, у једном грчу, поврати Међедник, и то по дану. Међутим, непријатељев притисак је био неиздржив, противнапад батаљона није успео и бригада се за дана грчевито држала на земљишту, на косама, а у току ноћи се, по наређењу, пребацила преко пута, вратила се јужно од Лопара. Одступницу јој је до зоре чувао Четврти батаљон

После тродневних борби бригада је, у саставу дивизије, прешла у рејон Бусије и Плоче. Плен из борбе за Лопаре био је велики. Плен Прве бригаде, која је нападала на Брезовицу и Заједнице био је и већи, нарочито у артиљеријским оруђима. Међутим, поновила се стара грешка Друге бригаде: кад освоји место, утврђење, положај — не организује гоњење, не организује довољно јако и ефикасно борбено обезбеђење, па је непријатељ и овде изненадним брзим противнападом повратио део плена, наметнуо бригади нове невоље. Још једном се показало да крупне јединице без добро организоване обавештајне службе, без извиђачких јединица, све теже могу изводити сложена борбена дејства. А таква служба у Другој бригади још је била недовољно организована, поготову без већег покуства.

Плен из Лопара, са Међедника, Плоча и Бусије и самопоздање које су борци стекли у три борбена дана — доброшли су у јунским борбама на Коњуху и Озрену, пред офанзивна дејства на дугом путу у Србију.

За успех на Лопарима врховни командант је похвалио све бригаде Шеснаесте војвођанске дивизије.

Почетком јула од јединица Шеснаесте и Тридесет шесте дивизије формиран је Дванаести (војвођански) корпус. Била је то радосна вест за сваког борца. Јер то је био знак да су јачи, да ће слобода брзо. Друга бригада ту вест је чула у селу Месићима, на предаху. Батаљони су пуцњавом дочекали и поздравили формирање свог корпуса. Чак су и команданти батаљона почели да пуцају увис, бацају капе, плачу од радости. Наредили су општу палбу. Првом батаљону су се нашле при руци ручне бомбе, Другом — пушке и ракетни пиштољ, Трећем — митраљез. Дан је био кишовит и утолико више је све одјекивало од пуцњаве и вриске. Командант Шпанац је наредио Куси да испита целу ствар, а Куса, познат као строг у одржавању дисциплине, позвао је на рапорт команданте батаљона. Напред су ишли курири, позади њих команданти, сви забринуте како ће се цела ствар привести крају. Куса их је строго укорио. Нагласио је да такве поступке неће толерисати у време кад је сваки метак драгоцен, а уз то војници тако постају и недисциплиновани, ствара се могућност да се сопствене јединице доведу у забуну.

КА БОСНИ, У СУСПРЕТ ЛИЧАНИМА

Крајем јула бригада је кренула у долину реке Босне, где је требало да организује дочек Шесте (личке) пролетерске и Једанаесте (крајишке) дивизије. Било је то у духу наредбе Врховног штаба и био је то марш Дванаестог корпуса, дуг 115 километара, изведен у шест дана, по шумском и планинском земљишту. Ношен је велик број рањених и болесних другова, а Друга бригада је често била задужена да њени борци — исцрпени и гладни, изморени сталном борбом са заседама — носе рањенике. Друга бригада је на том маршу показала моралну чврстину, другарство, смисао за изненађење непријатеља. Батаљони су показали вештину да нападају, да се брзо одлепљују од непријатеља, смисао да искористе ноћи за пребацивање и маневар снага. Штабови батаљона су први пут били доследни у стварању сталних и јаких резерви. Борбе су биле сталне и рвање са деловима 13. СС-дивизије се настављало. Али су сад темпо покрета диктирала Сремци, они су бирали правце и време за борбе, они су, убацујући резерве у борбу, развлачили борбени поредак есесоваца, ангажовали њихове резерве.

Са тог напорног марша до Босне ево приче о десетару Душану Ђурићу Шило, обућару из Деча. О њему прича његов командир вода Љубан Јовановић:

„Пуст, распојасан, својеглав Шило, како га бог дао, али и осећајан човек. Ми тражимо добровољце за бомбашку групу, он — први. У нападу први, у

повлачењу задњи. На изглед груб, а срце му као у детета. И нападамо на Жеравице, поред Криваје. Брдо то, изнад пруге, кост у грлу, не можеш напред, преко њега, а ни мимо њега, а треба порушити пругу. Још на брду магацини, добро брањени. Не да се непријатељ. Шило, са бомбама, — први; псује углае, а мало кроз нос је говорио. Видим: рани га у главу. Крв му пљусну по лицу, низ одело. Би ми страшно. Као да мене нешто прострели, као брата да ми погоди. Боже, помислих, ако те има, неправедан си — стално нам узимаш најбоље из вода. Али он, онако пуст јунак лети напред. Зовем болничарку Милку Андрић. Превиј га, наређујем јој. Трчи она, сирота, за Шилом, виче колико је грло носи да стане, само на тренутак, да га превије. Он не хаје. А чује он њу. И само псује: и њу, и непријатеља, и све свеце скида с неба. Али и отвара ватру. А сочно је псовао. Чекај, вели он Милки, сунце ти небеско, док их докусуримо, а онда превијај! Она за њим. И погибе. Она.

А он напред. Са бомбама. Имао је осећај да предвиди кад је тренутак за јуриш. Освојисмо тај положај. Он пође на превијање. Добро га закачило, чујем. Али немаш времена за распитивање: прихватисмо се разарања пруге. Двеста људи ухвати за шлипере и претури и прагове и трачнице...“

У пет дана, често у претходници или у заштитници корпуса, носећи непокретне рањенике, бригада је у борбеном распореду и пред поноћ 28. јула стигла на реку Босну, низводно од Беговог Хана, преко пута Врандука и села Горњег Голубиња. Батаљони, изузимајући Трећи, имали су задатак да обезбеде прелаз преко Босне Шестој (личкој) пролетерској дивизији „Никола Тесла“. Требало је посетити обалу реке, примити на се ударе делова 7. СС-дивизије који су настојали да овај прелазак осујете. Посебно је батаљонима ваљало затворити правац непријатељевог надирања од железничке

станции Бегов Хан, затим успоставити борбени додир с Личанима и држати чврсту везу с Првом војвођанском бригадом, која је обезбеђивала прелаз Личанима и, претпостављало се, Крајишницима с југа, од села Немиле.

Батаљони су из покрета избили на реку, заузели предвиђене положаје, порушили 500 метара пута према Беговом Хану. Два батаљона су успоставила мере борбеног осигурања, а на путевима су подигнуте барикаде. У току ноћи делови 7. СС-дивизије у више наврата су покушавали да се пробију од Беговог Хана, али су батаљони грчевито бранили своје положаје, тако да су те ноћи обавештајни органи могли, помоћу уговорених знакова, да успоставе додир с извиђачким деловима из Прве (личке) бригаде, који су на Босну избили прошле ноћи, извиђајући место прелаза.

Обала је на том правцу била веома стрма и непогодна за прелаз, али вода није била дубља него до груди осредњег човека, још доста мирна, па је било могућно да се газом пређе. Приликом преласка првих делова личких јединица, на десном крилу Друге бригаде догадио се и неспоразум: Сремци су били у немачким униформама и извиђачки делови Прве личке бригаде — будући да су прошле ноћи на том правцу имали посла с Немцима који су се повукли према Зеници — отворили су ватру на Сремце. То је могло имати и теже последице, али се командант Првог батаљона сетно уговорених знакова распознавања. Пушкарање је одмах прекинуо и после тога је настало грљење.

Борбе су вођене целе ноћи. Непријатељ је схватио о чему је реч и настојао је да се убаци између двеју дивизија. Пред зору је киша почела да пада и сви прилази реци, са обе стране, постали су раскаљани. И време је било прохладно, борци гладни и уморни. Али Личани су, уз помоћ групе бораца из Друге бригаде, пребацили конопац преко Босне.

Држећи се за конопац, јашући коње и мазге, те носећи рањене другове, Личани су реку прелазили до шест часова ујутро. За то време батаљони Прве и Друге бригаде, који су обезбеђивали прелаз, примили су на себе све ударе и здесна и слева.

Делови Шесте дивизије су се, чим би прешли реку, окупљали под кровове заселака Шеговића и Гладовића, где су Сремци с њима поделили залихе хране, измењали шкрту ратничку реч, поделили радост због успешног преласка реке Босне. Међутим, ујутро су снаге „Принц Еуген“ дивизије успеле да код Жепча одбаце снаге НОВ од Босне. Због тога је штаб Треће (личке) пролетерске бригаде са две чете остао на другој обали. Међутим, како су борци обеју дивизија били веома уморни, а борбена ситуација није још указивала на опасан положај снага двеју дивизија у долини Босне, то је донета одлука да се ту предахне два дана. И борци који нису били на борбеном обезбеђењу почели су се поближе међусобно упознавати, почело је мењање оружја, приче о рату и ратницима.

ДРАМА НА ВРАНИЦАМА

Због предаха настојало се да се избегну веће борбе и противнапади на непријатеља, како се не би замарало људство, развличиле снаге. Међутим, одозго, са висоравни Вранице, четири километра од реке, где је остала команда Дванаестог корпуса, болнице, комора, залихе муниције и још много шта што је ношено с муком и дуго чувано за најтеже дане, — чуле су се јаке детонације. Лако је било извести закључак да је и с те стране навалио део снага 7. СС-дивизије и да су позадински делови у невољи. Тамо су, . са тим деловима, углавном неспремним за дејство, остали, као заштита, Трећи

батаљон Друге бригаде и Први батаљон Прве бригаде. С обзиром на то да ту непријатеља није било и да се није ни очекивао, то су биле довољне снаге. Међутим, око 500 немачких војника изненадило је батаљоне, долазећи у две колоне од Зенице, и настала је борба која је трајала до пристизања Четвртог батаљона Друге и Другог батаљона Прве бригаде, који су, тако рећи трком, све уза страну, од Босне до Вранице, стигли у помоћ својим друговима.

Трећи батаљон Друге бригаде на Вранице је стигао ноћу, после вишедневног марша, уморан. Терен је био готово непроходан, сав у вртачама, још је био мрак, киша. Једна од чета је одређена за обезбеђење штаба корпуса и болнице, а остале чете су се — сналазећи се како су најбоље могле у распореду болнице и позадинских делова — повукле на кратак починак. С Првом четом је био и помоћник комесара батаљона Адам. Ујутро је неко из чете рекао да је видео воћњак који је богато родио и да су плодови зрели. Како су сви били подједнако гладни, то је лако схватити и то да су били јединствени у жељи да се окрепе. И млади и доста неискусни командир чете, гладан бар колико и сваки од његових бораца, брзо је попустио пред притиском већине — да се добровољци, испало је: и најбољи борци из чете, оставе чишћења и расклапања и склапања оружја, што ће урадити њихови другови, и пођу да наберу воће. Добровољаца је било доста. Међу њима и двојица нишанџија на митраљезу. На крају су остали само стражари и једва оваки други борац чете, махом из редова наисцрпенијих, те помоћници нишанџија и команда чете. Адам је, очевидно, све то видео, али се није мешао у посао командиров. Пре свега зато што је оценио да непосредне опасности за чету и делове који су им поверени на чување нема, а и сам се ставио у по-

ложај бораца који су били гладни. Ускратити им такво задовољство у овако пустом крају — мислио је да нема право.

Одједном је заузало. Један од стражара је пао. Други је повикао: „Немци!“ Уто је по делу чете који је расклапао оружје ошинуо рафал.

„Ја расклопио пушку“, прича о томе Рајко Дураћ, комесар чете. „Чистим је. Сви чистимо. Помоћници растурили пушкомитраљезе. Када загрме, скопах пушку, онако у деловима, па трк за букву. Склопих је на брзину. Помислих: Гавране, славићу ти рођендан док си жив због тога што си мене, и све нас, терао да расклапамо и склапамо оружје и по мраку, и на брзину. Многи покушавају да склопе оружје, али не иде. Млади, неискусни, богме се многи и препали. А и делови оружја им остали на месту или поиспадали у трку. Два митраљеза, једина, — ћуте. Помоћници се ушепртљили, нишанције су подалеко, негде око јабука. Пуца са свих страна. Галаме наши и њихови. Наша чета се повлачи. Ухватила људе паника. Командир се збунио, изгубио. Па и букве танке и честе и не знаш куд ћеш, где да се склониш. Почеше и наши да пуцају. Ја нишаним, окидам. Одједном видим Шпанца. Сјурио се одозго с валтером у руци. Позива на јуриш. Адам час за њим, час пред њим. Видим: вуче Шпанца, виче му да залегне, хоће испред њега, да га заштити. Носимо се са Швабом...

Огласи се и наш шарац. Један, па још један. Као да ме сунце огреја. Окрену и Шваби наопако. Окренуше нам леђа. Уто стиже главнина нашег батаљона, одоздо. Од Босне ће и наши батаљони убрзо. Ми онда купи рањенике, погинуле. Погибоше нам дванаесторица. Погибе Стеван Жегарац из Гргуреваца, па водни делегат Васа Петрић, водник Душан Велисављевић Посавац, секретар партијске ћелије Миливој Мали Шица, Весник из Мишко-

ваца. Погибоше у јуришу, храбро, брате, немајући времена да залегну. Тако: погрешили јесмо, али кад је већ било нешто је било — хтели смо да учинимо све да бисмо опасли рањеног друга, штаб корпуса, комору..

Четврти батаљон Друге бригаде извучен је с положаја на Босни и кренуо, у трку, у помоћ друговима. Он је учествовао у разбијању снага које су нападале Вранице, а затим је продужио с нападом на Твртковац, на коту 1304, која се окомито дизала изнад Вранице.

Ујутро 31. јула обе дивизије су наставиле покрет према Србији, кренуле на марш дуг око 700 километара. Четврти батаљон је добио задатак да до мрака на Твртковцу чува заштитницу дивизијама.

„Свише се дивизије, одоше у колонама, лепо их гледамо одозго“, прича Митар Станојловић, комесар Четвртог батаљона. „Туга ме нека ухвати. И од страха за живот, али, више, од одговорности, од дивљине, осаме, од оне литице под нама. А одоздо насрћу Немци. Кидишу као осе, у лесама. Ми смо најпре били доле, испод брда, па им уступамо стопу по стопу, хватамо се врха, стене. Тамо, на врху, поставили смо тешки митраљез система МГ, за који смо имали специјални самар на коњу, и то нам је била батаљонска вредност. Имали смо и неколико резервних цевки. Од тежих оруђа на Твртковцу смо имали само њега. За нишаном је био Ћоса из Белегиша, презиме му не упамтих. У борби је био присебан и вешт, али кад није борба — доста самовољан. Хоће и храну самовољно да узме. Али га чувамо, пазимо да не погрешни, а кад погрешни, оштро га критикујемо, али му, на крају, погледамо кроз прсте. И грми Ћосин митраљез, оглашује се свако одељење са својим пушкомитраљезима, чују се команде десетара, добро функционише наша ви-

шеопратна одбрана. Не може Шваба к нама, а не може ни за дивизијама док смо ми овде. Није њему за нас, већ што му дивизије умакоше. Ћоса је све тукао непрекидним дугим рафалима, а још са оне чуке, па брише. А погодило се да муниције и бомби имамо колико ти душа хоће. Извршисмо задатак и сутрадан смо стигли дивизију ...“

СТАЗАМА ПЕТЕ ОФАНЗИВЕ

Сад се корпус Војвођана окренуо пут Србије. Кренули су најкраћим путем — на Дрину. Да је пређу негде између Старог Брода и Луке, тамо где плаха река чини лакат и најдубље се завлачи у Босну. Друга бригада је била час у заштитници, час је цела носила рањенике, час је пробијала непријатељеве положаје: на прузи долином Криваје, на путевима Сарајево—Хан-Пијесак, Подроманија—Рогатица, Сарајево—Вишеград, Калиновик—Фоча. То су биле релативно добре комуникације, главне линије снабдевања непријатеља, најкраће везе између непријатељевих снага у Србији и Босни, па због тога и добро брањене артиљеријом, тенковима, авијацијом. Коња у бригади је све мање било, резерве брашна, соли и других намирница биле су све оскудније, а крајеви кроз које је бригада пролазила опустошени још у време пете офанзиве. Уз то је број рањеника био велик и они су ношени под све тежим условима. Али носили су комунисти и скојевци, носили су најснажнији борци, носио је командант Куса и комесар Арсо Мијовић, дајући пример осталим борцима.

Друга бригада је залегла на Коњским водама, дубодolini на заравни и чистини, између столетних густих шума. Ту су били извори воде за пиће, ту су људи скинули исцепану обућу да би опрали израњављене ноге. Ту су се, 12. августа, по наредби, сачекивале јединице корпуса и требало је до подне да се искупе. Делови других бригада су постављени на обезбеђење, и како додиром с непри-

јатељем није било још од синоћњег преласка пута, то су се борци Друге бригаде и осталих јединица прилично раскомотили. Одједном је заузало. Како је јединица која је обезбеђивала место прикупљања, од силна умора, попадала и уснула, то је непријатељ постигао потпуно изненађење, тако да је заробио и комору, запленио чак и великог вола који је бригади био последња резерва.

Командант корпуса Шпанац и комесар бригаде Арсо упали су у Глишин батаљон. Арсо је викао: где сте сад, комунисти, — корпус је у питању! Љубане, Шило, Дунаве — где сте, јадна вам говеда! — викао је Глишо на своје командире водова. Девет командира водова, које је Глиша увек саслушао пре него што донесе одлуку, које је волео као своју децу, кренули су пред свима — на јуриш. Влада Ловић и Љубан Јовановић су, хватајући заклоне, претрчавали напред отварајући ватру. Њихови водови су им се, у трку, отварајући ватру, придруживали. Шило, сада командир вода, тукао је из митраљеза. И Јовица, нишанџија из Петог, Ћосићевог батаљона, јуришао је поред Шила, у стрељачком строју, мада је био из друге јединице. Комунисти су били напред. Шилу је то била и последња борба. Ту је погинуо. На другом крају су били, у стрељачком строју, командант и комесар Шеснаесте дивизије Марко Перичин Камењар и Пашко Ромац Здравко. Они су били пред батаљоном којем је био командант Муја Јовановић. Изводили су јуриш уз брдо. Тако су повратили и комору.

У СРЕДИШТУ ОПЕРАЦИЈЕ „РИБЕЦАЛ“

Дванаестог августа у ноћ одређен је бригади правац — Балиновац. У зору је прешла Балиновац, познат из пете офанзиве, где су пре четрнаест месеци пролетери, међу којима и Прва пролетерска,

Октобар 1943: група руководиљаца из бригаде – стоје слева надесно: интендант бригаде звани Черчил, командант 3. батаљона Сава Согић Куса, заменик команданта бригаде Василије Крстић Вале, начелник штаба бригаде Едуард Ребула и комесар бригаде Вања Дикић; седе референт санитета бригаде Роса Гајић и заменик комесара батаљона Сулејман Омеровић Цар

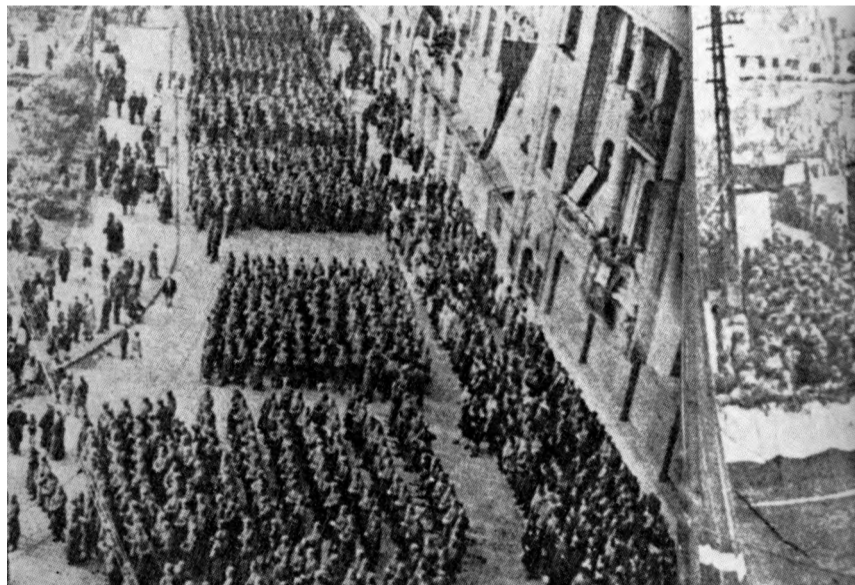
Мајевица 1943: пренос рањеника бригаде

Рањеници из јединица XII (војвођанског) корпуса НОВЈ укрцавају се у авионе који ће их пребацити у Италију, август 1944. под Дурмитором

Дефиле бораца бригаде, у саставу Шеснаесте дивизије, кроз Нови Сад, јул 1945.

Шпанчева бригада, на јуриш, тако рећи грудима, пробиле непријатељев обруч и Врховном штабу и групи дивизија отворили пут у источну Босну. У освит су се лако примећивали трагови борби, страдања, јунаштва. Лешеви људи и коња, распаднута носила са остацима од рањеника, разбацана војничка опрема, сасечена стабла. Правац према селу Врбници, за бригаду је био видљиво обележен.

И два дана касније бригада се нашла јужно од Врбнице. Опет се чека извештај о могућности преласка Дрине, пошто пролетери из Првог корпуса заузму Фочу. Међутим, прилазе Дрини су чували делови 7. СС-дивизије. То је, у ствари, била немачка операција „Рибецал“ (названа према митолошкој личности из немачке литературе), и то у најжешћој фази. У нас је та операција познатија под називом дурмиторска операција. У тој операцији, најкраће речено, Немци су покушавали да одрже Србију, онемогућујући продор Првог и Дванаестог корпуса. То је за њега било веома важно подручје и он је настојао да Први, Дванаести и Трећи корпус НОВЈ задржи, набаци их на масив Дурмитора и уништи, не допуштајући им да се споје. Зато је ангажовао јаке снаге из источне Босне, Херцеговине и Црне Горе, а, између осталог, у тој операцији су учествовале 7. СС, 369. легионарска и 1. брдска дивизија, 2. пук „Бранденбург“, два самостална пука и две борбене групе и знатне четничке снаге. Делови тих јединица, а нарочито делови 7. СС-дивизије, у стопу су и већ седмицама пратиле снаге Дванаестог корпуса, не дајући им да се одвоје. Обавештајна служба дивизије и корпуса располагала је с веома мало података о непријатељу, који је јединице свугде дочекивао заседама, нападао их изненада, изводио противнападе. Тако је и покушај Шеснаесте и Тридесет шесте дивизије да пређу Дрину код села Бастаса остао безуспешан јер су их, онако изнемогле и са око 600 рањеника,

од којих се ни за тренутак нису одвајали и чији се број стално увећавао, дочекали делови 7. СС-дивизије. И штаб корпуса је одлучно: идемо, преко Сутјеске и Пиве, на Пивску планину, па ћемо у Србију преко Таре.

„Идемо према Тјентишту“, присећа се Лазо Петрикоша, комесар Друге чете Четвртог батаљона. „У колоницама и у стрељачком строју. Прате нас ‚роде‘ и ‚штукџе‘. Извијају се изнад наших глава, бију. А растиње ниско, па нас лако виде. Негде око Врбничких Колиба боримо се целе ноћи. У зору видимо — делови бригада, у колоницама, с рањеницима, спуштају се ка реци. То је, кажу, та Сутјеска. Било је међу нама бораца и руководиоца из пролетерских бригада који су овуда прошли пре годину дана. Причали су нам о Љубином гробу, о Врбничким Колибама, о Сави и Тјентишту. Сад бисмо све то могли да видимо, као на длану, али нема времена.

У зору дође наредба: има ваш батаљон да држи те положаје док се цео корпус не пребаци преко Сутјеске. С нама ос-таде и комесар Арса. Показује нам где је шта около, од објеката, а много лепо је знао да прича. Е, сад, можеш ме убити, али ја не знам на карти наћи то брдо које смо бранили, али знам да је вис доминирао над целим крајем и да је непријатељ могао за корпусом само преко нас. Били смо левокрилни у бригади, јер знам да је до нас, у току ноћи, у оној борби, био Други батаљон, а сасвим на десном крилу Трећи. Сад, у зору, силазе и та два батаљона ка реци, а ми треба да држимо положаје. Сад ти то дође фронтална борба, чело у чело. Командант батаљона Грга Кордунаш, до Мујине смрти на Коњским водама био је командир Прве чете. Пре рата је био кубикаш, код нас, у Срему, друмар, туцао камен и гутао прашину. Темелан човек тај Грга. Таман борба поче, то је 15. август, а њему, Грги несрећ-

ном, мина одсече главу. Тако нам погине и трећи командант од Романије доведе. Туга једна за један батаљон.

Курир батаљона трчи, преноси Арсино наређење, и сасече га снопом. Био је родом из Пећинаца, а звали смо га Куна. Хоће да га извуку из снопа рафала, а Куна не да. Чујем, виче: „Друже комесаре, држите ви положаје, чувајте живе, од мене неће ништа бити“. Испуца из пиштоља пет-шест метака — на непријатеља. Падоше двојица, можда и од његових зрна, тек Куна последњи метак окрену у себе. Имао је можда петнаест година. Погоди и двојицу нишанџија, па помоћници преузеше оружје. Арсо на место Гргино постави командира вода Вељу Олића. Тај је брзо напредовао, али је и заслужан: на Босни, на оном Твртковцу, био је десетар, а овде, после петнаест дана — командант батаљона. Он је био црн, омален, храбар. Нареди он да и комора батаљона иде доле, према Сутјесци. Видимо: наши су замакли, знамо да је време да и ми кренемо, али како се сад откачити од непријатеља који има одличне позиције на нас бије у главу. Па ће опет бомбаш и митраљезац Ђоса ..

Рајко Штрбачки, Лаћарчанин, у једној белешци новосадском Музеју радничког покрета и ослободилачког рата Војводине, пише:

„Комесара Лазу, Тончику и мене одредило да идемо на зачељу Четвртог батаљона, да помогнемо изнемоглом, да не оставимо успаваног, премореног. А крећемо се и ми, после свих, за батаљоном, доле ка Сутјесци. Кад видим: борац. Наш. Али не хаје за позиве да крене. Засео, пуца на Немце који јуре постранице, да нам пресеку пут. Био је то борац Јово Ракић. Позивамо га по имену. Он ми само показа, погледом, на тешко рањене ноге. Био је сасвим непокретан. И није мислио на себе, већ на другове. Понесмо га, мада се отимао ..

ПОСЛЕДЊИ ЗАЛОГАЈ — РАЂЕНИЦИМА

Бригада је журила к Пиви. Жељна да се извуче из ватреног казана, да се дохвати друге обале, окрене к Србији.

„Наш, Други батаљон још има 26 коња“, прича Љубан Јовановић, командир вода. „Они посрћу, изнемогли али гурају, носе два минобацача, четири противтенковске пушке, два тешка митраљеза, казане. Носе и вуку људе, рањенике. Понегде коњићи вуку нас, понегде ми подупиремо њих. А њих смо чували, хранили, чистили. Мислим, раније. Сад нестало потковица, ексера, храна оскудна. Па боси коњи. А немамо више времена ни за човека, а камоли за коња. И људи без опанака, боси, понеком ноге крваре. Посрћу коњи, посустају, падају. Ми онда направисмо некакве самаре за две краве, крупне, посавске сорте, које смо чували као задњу резерву. Па засамарисмо краве и — казане на њих. Вуку оне то. По четири казанчића на леђа једне краве. Веру се, посрћу, али — одмичу. Посрћу и борци, не могу носити ни пушке, а ту бацачи, митраљези. Договарамо се ми комунисти шта ћемо и како ћемо. Закључак је: треба да сачувамо казане. Није враг да нећемо преко Пиве наћи нешто да скувамо, да поједемо, а сит човек ће већ ратовати, сит ће отети од Немаца и бацач и пушку. Дакле, да ми гурамо с казанчићима, а командант Глишо да иде у штаб дивизије да му одобре да понешто од тешког оружја за које нема муниције оставимо, да закопамо. Оде наш командант Глишо, који нас је дотад увек нукао да носимо ашовчић, да га употребљавамо за укопавање у борби. Е, сад оде он у тужну мисију — да тражи одобрење да закопамо митраљезе, противтенковске пушке. Истина, за то немамо ни муниције, па нам лакше да закопамо. Оде Глишо уверен да тако

треба да буде. Не може тако, рекоше му у штабу. Добро.

Извукосмо то све, обноћ, целу ноћ, уз обалу Пиве. Носимо ми здрави најпре рањене и изнемогле, па се враћамо на дно кањона и узимамо оружје. И целу ноћ тако. Отегло се то до Барног Дола. И ту Глишо нареди: закопавај митраљезе и противтенковске пушке — на моју одговорност. Закопасмо. А душа нам плаче. После је грдне муке Глишо имао због тога. На рапорт је ишао команданту корпуса. Дадосе му за право. Море, главно да изнесемо главе, да предахнемо, окрепимо се, а за оружје ћемо лакше. Тога бар у непријатеља доста, а нама је непријатељ и дотад био готово једини снабдевач.

А оне две краве нам узеше. Кажу: да њих поједу рањеници. Било је то негде баш поред Пиве. Окуписмо се комунисти. Расправљамо шта да радимо. Нама, батаљону, то не може узети нико. Јер ми смо падали с ногу од глади, а краве смо чували за још теже дане. Они из корпуса то знају. И само нам предлажу да краве поклонимо болници. Изјашњавамо се појединачно. Најпре ми комунисти, а после ће борци, јер је то батаљонско. Сви кажу: да је за здраве — не бисмо их дали. А за рањене — дајемо. Наши другови из радног вода одведосе краве у корпусну болницу и, стварно, нико од здравих људи није окусио то месо. Ма нико. Само рањеници су јели ..

КА БАРНОМ ДОЛУ, 60 МЕТАРА НА ЧАС

На Пиву је Друга бригада, у саставу корпуса, „нагазила“ између Мратиња и Барног дола. Ту је надморска висина корита реке око 500 метара, а висораван Барни До, са друге стране, налази се на надморској висини од око 1.300 метара. Од корита

Пиве, ту доста плахе и хладне планинске реке, — на месту прелаза не дубље од 1,5 метара — води путања цик-цак уз готово вертикалну стену. И, ето, тих 800 метара окомитог путељка, један корпус НОВЈ, чије су чете бројиле не више од двадесетак бораца, савладао је за више од 13 часова. На челу и на зачељу сваке јединице били су команданти, комесари, комунисти. Командант бригаде Куса час је носио рањенике, час позивао гласно и преко везе појединце за које је знао да имају снаге да би помогли и другу — да пођу напред или изостану, како би носили заједничко наоружање, рањене другове, гурали коње. Ту, усред Пиве, коњ једног обавештајца је посустао од изнемоглости, глади и под притиском воде, а обавештајца је, ношен жељ'ом да живи, да се врати својима и да извршава задатке — испливао, продужио маршевање, извиђање.

Ту, кад је био поодмакао уза страну и само са седлом на леђима, оклизнуо се и скотрљао у Пиву и коњ команданта корпуса Шпанца. Шпанац то није ни знао јер је, често с пушкомитраљезом на рамену, грабио дуж колоне, говорећи борцима да ће сад изаћи на зараван, међу наше, да ће сад у богату Србију. Ето његов коњ се скотрљао и они који су наилазили на Пиву и прелазили је, држећи се за руке, у лесама, крећући се косо, узводно — наилазили су на тог коња, ни дебљег ни мршавијег од осталих, и дословно су га разграбили, рашчерупали. Јели су живу коњетину, још топлу.

„Наиђосмо на Шпанчевог коња“, прича Рецо Чедић, тада, у кањону Пиве, један од најсрчанијих људи у бригади, који је готово стално носио или рањеног друга, или противтенковску пушку, за коју већ од Босне није било ни метка, али се од ње није одвајао, сем кад би од другог узимао и теже бреме. „Већ га браћа напола оглодала. Један злобник и вели: гурнула га браћа да би га

оглодала. Не верујем. Пре би већина људи из кор-
пуса и пресвисла од глади него да Шпанца оставе
без коња мада, га је он понајмање јахао, већ ра-
њени, болесни. Али сад, кад се коњ сурвао, друге
нема него да се прихватим и ја. Одложисмо носила
ја и мој парњак и прихватамо се коњетине. Топла
она. Паде ми поглед на једну кутијицу која се
беше истресла из бисага. Отворисмо је. Унутра:
златан ланчић, прстен, копча за кравату и још не-
ке личне стварчице. То је он чувао, носио још од
пре рата, можда и из Шпаније. Биле су то поро-
дичне успомене. И још у кутији — парче марга-
рина. Као орах. То узесмо, тај маргарин, после и
поједосмо с неким дивљим кромпиром, сутрадан,
кад смо били у дивизијској резерви у Бабићима. А
оно злато — бацих. У воду. После ми би жао ■—
требало је да га понесем и предам Шпанцу. Тако:
злато тада није вредело ни њему ни мени..

РАСТАНАК С ТОПОВИМА

Падали су, ето, и коњи, а људи су грабили,
најбрже што су могли, да би се докопали Пивске
планине, где се знало да непријатељ чека. Али та-
мо је отворен простор, а овде су били у казану, не-
моћни.

Кад су 15. августа избили на висораван Барни
До и отпочинули — дочекала их је авијација. И
артиљерија.

На пространству Барног Дола бригада је наишла
и на невољу више — у усамљеним домовима или
раштрканим насељима, у двориштима, у јамама и
каменицима — није било воде, није било чак ни
снега, није било готово ничега што би се могло по-
јести. Заправо, нешто снега је и било у склони-
штима, у траповима, што су мештани чували за
себе, да би очували живот себи и покојој овци или

кози, што им је једва остало иза пете офанзиве и што им је, поред голог живота, било све што су имали. Дакле, било је нешто снега и било је нешто ситне стоке, али је дошла наредба: не узимати ништа. Чак ако и донесу и нуде мештани, не дирати ништа и не снабдевати се никако другачије сем преко народноослободилачких одбора и интенданата. Поготову је борцима наређено да и не завирују у трапове са снегом. На кратком партијском састанку, на састанцима Скоја, комесар Арсо и секретар Чича су објашњавали да је живаљ у овим крајевима у најтежим тренуцима био уз револуцију — лане, у време Сутјеске; они су били и остали наши, пролетери су ту били људи, они су заорали дубоку бразду јединства с народом, људи овде ^{ве}РУЈУ нашој војсци — и то нико и ничим не сме упрљати. Сремци су то дубоко схватили и чак ни појединачног примера неправилног односа према народу није било. Жеђ је младог човека морила, поред трапа са снегом је пролазио, гладна стомака и гладних очију пролазио је и поред колибе у којој се могла наћи карлица млека, ћуп кајмака — али ништа није дирао. Уосталом, свако је знао да се та наређења морају поштовати. Иначе је рачунао на оштар прекор другова, на војни суд.

О војном суду на Барном Долу прича Раде Миросављевић Шарац, онда тошки рањеник:

„Носе мене четворица, уз ону стрмину, оних 800 метара. Прилазе други. Смењују се. Обилазе ме Адам и Кусо, а највише Чича. Питају како ми је, сад ћемо, веле, горе, а то ће бити најбоље. Верујем им. Чича ме и носио један комад. Он омален, мршав, сад ће попустити, пашћу, мислим. А он — граби. На Барном Долу ме поверише једном постаријем борцу. Да ме чува док се нешто среди око нашег смепагаја. Забавио се он око мене. Душеван човек. Знао га одраније, из борбе. Име не желим да му епоменем. Кад — надлетеше авиони. Бомбар-

дују нас. Он ме упрти, склони. Кад прођоше, он мене назад. Опет авиони. Опет он мене носи, а видим да не може ни себе на ногама држати. Али четврти или пети пут он ме готово баци и прослови: „Ех, куд те већ не погоди, па да се не ломатам с тобом овуда!“ И — склони себе. Видеше то и чуше други, рекоше на првом партијском састанку Ђелије, сат-два после тога. И стрељаше га. Кусо, Чича, Арсо, ма сви гласаше за то. Молио сам Адама — с њим сам био интимнији —, молио сам га као бога да му опрости. „Не може, вели, куд би то одвело, револуција је ово, брајковићу. Он је тебе оставио авионима, а он се склонио.“¹ А били су људи много изнемогли. Гледаш га: стоји у строју, на стражи, па се одједном скљока на земљу и — издахне. Свега ми на свету, то сам гледао својим очима, онако са носила у Барном Долу. Тај борац није посустао, није легао, није хтео да га други носи, јер је видео да нема ко да га носи, нишао је док га није издала душа ..

ТИТО ЛИЧНО БРИНЕ ЗА КОРПУС

Непријатељ је дочекао Сремце и од Таре, преко које су хтели у Србију. И набацио их на плато голе, суве и гладне Пивске планине. Ту је сваки маневар био готово немогућ — због планинског и испресецаног земљишта и дубоких кањона Пиве и Сушице. И не само маневар већ је и вођење нападних и одбрамбених акција било неефикасно. И 16. августа бригада је у дивизијској резерви. Сутрадан је, на Циганском гробљу, закопала остатак тешког наоружања. У три наредна дана бригада је, заједно с осталим јединицама корпуса, покушавала да се пробије из обруча који су непријатељеве снаге затварале око Пивске планине — од Пиве, од Таре, од Дурмитора. Учињен је покушај пробоја

према Шћепан-пољу. Баш у то време, ноћу, савезници су бацили нешто конзервиране хране. То је, понајпре, подељено рањеницима, али је преостало да се окрепе и здрави.

Када није успео пробој према Шћепан-пољу, покушало се да се Тара пређе јужније, преко Сучевог брда. Ни тамо се није могло. Операцију „Рибецал“ је, очевидно, штаб 2. армије Вермахта био добро испланирао и обезбедио. Покушан је пробој и према Жабљаку. Међутим, свугде је чекао непријатељ, приправан за борбу. Уз то, здравима и способнима за марш и борбу рањени су везали руке: требало је очувати више од 600 рањеника корпуса, збринути их и, у исто време, парирати лукавом, очевидно добро обавештеном и упорном непријатељу. Очевидно је било и то да је обавештајна служба, како Друге бригаде тако и целог корпуса, била прилично неспремна да би у овако сложеним борбеним дејствима успешно обављала своје задатке. Јер да је била боље организована и да је ефикасније деловала, дознала би да су снаге које су корпус дочекивале на појединим правцима биле релативно мале и да свакако нису биле тако јаке да их корпус тигије могао из покрета разбити и избити на Дрину.

У време кад се корпус нашао у жаришту „Рибецала“ радисти су „ухватили“ Титову депешу штабу Дванаестог корпуса:

„Јављајте ми сваког дана колико авиона, хране и другог (материјала) сте примили претходне вечери. Ја ћу се лично бринути да добијете потребно.“

ТИТО

Депеша је — писмено, уз шире објашњење које је бодрило — саопштавана и пред стројем батаљона Друге бригаде. У исто време саопштаван је борцима и текст одговора штаба корпуса другу Титу, одговора који је у свему изражавао мисли бораца бригаде:

„Твоја очинска брига и љубав, друже маршале, испуњава нас снагом да савладамо све тешкоће и извршимо постављене задатке“.

И Титова депеша и одговор на њу улили су нову снагу, ојачали редове бригаде.

БИТКА ЗА РАЊЕНИКЕ, ПОД ДУРМИТОРОМ

Осамнаестог августа бригада је кренула к југу, носећи рањенике или пробијајући пут осталим јединицама. Тога дана је штаб Другог корпуса наредио да се Војвођанима из складишта изда 10.000 килограма меса, 300 литара уља, 700 килограма пиринча, 20 тавара жита. Глади више за борце Дванаестог корпуса није било.

Сутрадан је стигло и Шпанчево наређење: „Главнина наших снага мораће бити употребљена за преношење рањеника, којих има, само непокретних, око 600 ..

Реч „непокретан“ треба сасвим условно схватити, баш као и број 600. Јер се зна — из извештаја и казивања — да је у правом смислу речи непокретних рањеника у корпусу било готово 900, али су појединци, суочени с истином да су мало покретљивији од њих и они што их носе — устајали са носила, ходали колико су могли. Тада је већ бројно стање чета — број људи у четама који су се одупирали непријатељу — било од 10 до 12 бораца. Они су, углавном, чинили руководства чета, водова и десетина. Јер чим би погинуо командир, комесар, водни делегат — одмах је постављан други на његово место. И у четири дана августа, од 19. до 23 — у борбама од Таре до Доњег Брезна — Војвођани се, на Пивској планини, на Дурмитору, на западним огранцима Сињајевине — боре да спасу рањене другове. Помажу им и Личани из Шесте дивизије, чији се борбени пут преплиће

с борбеном марш-рутом Војвођана још од реке Босне доведе: помажу и бригаде Другог корпуса НОВЈ и Двадесет девете херцеговачке дивизије. Десетак хиљада бораца -ангажовано је да се спасу рањени другови, да се осујети циљ операције „Рибцац“.

У време тих борби секретар бригадног комитета Чича руководио је и дивизијским комитетом Партије. И за 19. август пре подне био је заказан састанак дивизијског комитета у Трси. Међутим, ратна ситуација се преконоћ изменила и добар број јединица и члаиова дивизијског комитета пошао је на војничке задатке. Па се и Чича задржао међу својим комунистима, у својој бригади, на састанку бригадног комитета (из бележнице се види да је реч „дивизијског“ заменио речју „бригадног“ комитета).

Дневни ред састанка је био: Стање партијске организације и мере за обезбеђење, држање руководиоца; Кадрови и Разно.

У бележници секретара бригадног комитета уводни део текста о закључцима који су срочени на том састанку комитета, при крају договора најодговорнијих комуниста бригаде, гласи:

„1. Позвати руководиоце да буду пример у свим приликама.

Бодрити, помоћи, носити, храна на казану (реч је била о храни за старешине, јер је за двојицу старешина из чета припремано понешто за јело и кад за друге није било ништа, и то им је ношено на осаму — примедба аутора), разговор;

2. Средити војну организацију — десетину, вод, чету;

3. Партијске организације да живе, састанци да буду и за време покрета — ратни стил рада, за партијске састанке мора бити времена.

4. Људима дати перспективу — обавештавати их;

5. Метод васпитања и руковођења — директан, непосредан, у борби, на положају, у пажрету. Метод да буде чврег, оштар и... (у бележници се види да је секретар истим мастилом и, како се данас сећа, на састанку, прецртао задњу реч у том пасусу: 'и стрељати'. За то брисање је гласао, каже, бригадни комитет, а, интимно, и он је мислио да је то преоштар закључак, да је погинулих ионако било превише, а за грубље грешке комуниста таква строгост се и подразумевала — прим. аутора);

6. Уништити пету колону, она се увукла у КПЈ (учесници у дискусији нису могли навести ма и један случај петоколонашког деловања комуниста у бригади, па тај закључак, судећи по сећању друга секретара, више сведочи о једној предострожности, смислу за предвиђање, него о стању у бригади — примедба аутора);

7. Начин живота штабова — чврста војна организација, оштра критика, а највећа могућна строгост у животу. Само пазити да се тиме не претера, да се не претера у захтевима од старешина, које могу, као и сви остали живи људи, да опадну с ногу, да физички пропаду, па треба водити рачуна и о њиховој исхрани, организацији одмора...“

Из текста закључака се види да је партијска организација бригаде схватила сву сложеност ситуације и озбиљност задатака комуниста, њихову одговорност за стање у бригади. Ти закључци, изречени за време једног састанка који је одржан у средишту збивања дурмиторске операције, у тренутку када су око места где се одржавао састанак експлодирале топовске гранате, управо говоре о зрелости партијске организације Друге војвођанске бригаде, што је и објашњење за то да је бригада, и поред изузетних напрезања, самоодрицања и додат највећих губитака — и иза „Рибецала“ остала бригада, спремна за остварење још крупнијих задатака.

Двадесетог августа савезнички транспортни авиони бацили су Дванаестом корпусу хране и нешто опреме и оружја, а највише муниције, и то у рејону села Пишћа. Два дана касније, 22. августа, на висораван Доња Брезна, на пољану што се простира на 1.200 метара надморске висине, притешњену планинама Голијом, Војником и Трескавицом, слетели су савезнички пилоти и угледали Сремце, Личане Црногорце и Херцеговце, борце поцрнеле, изморене и мршаве, али и избријане, уљуђене, жива духа, достојанствене.

У тридесет шест транспортних авиона, који су цео дан слетали по групама и које је из ваздуха у групама штитило педесет ловаца, укрцано је 1.078 људи, и то: 1.059 рањених бораца из Другог и Дванаестог корпуса и из Шесте пролетерске дивизије, 16 савезничких авијатичара који су искочили падобранима из авиона над овом територијом и три члана енглеске војне мисије.

Десетодневне исцрпљујуће борбе крунисане су успехом: рањеници су спасени, а била је то и успешно организована операција садејства са савезницима и осталим јединицама НОВЈ које су се нашле у обручу операције „Рибецал“.

Рањеници су измакли, добар део снага се пребацио у Орбију, Дванаести корпус се свио у колоне и извукао из обруча, хватајући се Херцеговине. Ни једну јединицу непријатељ није уопео да набаци на Дурмитор и да је уништи.

Када су Војвођани збринули рањенике и када су их мештани, Црногорци, нахранили говеђим месом — кренули су опет на марш за Србију. Али због борбене ситуације — окол-наоколо. Углавном безућем, кроз Херцеговину, преко Голије, Бјелашнице, па опет преко Зеленгоре и Коњских Вода. Првог септембра навече прешли су пут Калиновик—Фоча, поред Миљевине, готово на истом месту

где су га, у веома драматичним околностима, прешли пре осамнаест дана.

СТРЕЉАЊЕ ОБАВЕШТАЈЦА РУСКИЊЕ

На Пивској планини, у најтежим данима бригаде, појединац је посустајао. И дубоко би уздахнуо за родним крајем, чак и пожаливши што је на тако далек и тежак пут кренуо. Догађало се, нарочито кад се чуло да ће рањеници у Италију, да тај посустали дигне и пиштољ на себе и изврши саморањавање — са надом да ће и он у Италију, у заветрину. Један од таквих био је и раније курир, а тада обавештајац у једном од батаљона бригаде. Био је млад комуниста. Готово у сваком скечу имао је улогу. Увек је био спреман за песму. Звали су га Рускиња. Био је матурант, уз то веома бистар, проициљив, у борби вешт, у прикупљању података виспрен. Био је и веома омиљен у батаљону, у бригади.

У време док су авиони још кружили изнад Доњег Брезна, он је на положају, од другарице поред себе тражио пиштољ, као нешто да провери. Када је добио пиштољ, он га је најпре окретао у рукама, пипкајући око њега, и на крају, као нехотице, проовирао је себи метак кроз бутину. Јаучући молио је другове да га однесу право у авион. Убрзо су откривене његове праве намере, мада се изговарао да је невешт у руковању пиштољем. Лако је било закључити да је Рускиња, изгладнели и изнемогли обавештајац, суочен са чак и ненаслућеним тешкоћама, уплашен од онога што га је још очекивало и што може бити и горе — посустао, потегао пиштољ на себе пожелевши да се склони из стрељачког строја. Међутим, рана је била сасвим лака да би наметала потребу да се Рускиња лечи у Италији. Штаб бригаде је, уз

то, хтео да из овог случаја и цела јединица извуче поуку, то пре што то није био и једини случај саморашавања. Међутим, у наредна два-три дана за расправљање није било времена. У тих неколико дана Рускиња је полако и заборавио на своју грешку. И продужио је са бригадом до Крса, код Гацка, где је бригада предахнула. И ту је гладни Рускиња учинио још једну грубу грешку — за „врце“ (опанке од говеђе коже) са својих ногу, узео је комад хлеба од мештанке. Тиме је грубо прекршио Шпанчеву наредбу да се нико и ни под каквим условима не сме снабдевати било чиме без посредства органа НОО.

Бригада је била постројена „у кару“, у виду ћириличног слова „П“. Присутни су били и мештани, ћутљиви, сетни. Свако је назирао Рускињин крај и жалио је због таквог краја. Заправо: свако је пожелео да се мије ту затекао. Пресуда је била кратка, без дугих објашњења грешака, без ширег образложења пресуде. У име закона револуције, која је, изнад свега, од својих учесника захтевала дисциплину и самоодрицање, — Рускиња је осуђен на смрт.

Прво је пришла жена с којом је осуђени трампио „рођене“ опанке за комад хлеба. Молила је да га не стрељају, кунући се да га је она наговорила, да је грех стрељати га, има и он мајку, млад је и има право на живот. Немци га нису убили, а његови другови сада хоће. И већина бригаде и готово сви мештани били су спремни да Рускињи опросте, налазили су бар речи објашњења за његов лакомислени поступак. Суд је остао при своме.

Када је вод, на команду, подигао пушке, Рускиња је искорачио пред штаб. Јесте, другови, заслужио сам смрт, али ми допустите да идем с бригадом до прве борбе, па ви залегните, а ја ћу на бункер, као човек да погинем, од неприја-

Народни хероји Југославије из Друге војвођанске бригаде:

Анка Матић Грозда

Милан Јешић Ибра

Марко Милановић

Сава Созић Куса.

*Иришки венац: споменик борцима Војводине палим
у НОР-у*
(Снимио Миодраг Ђорђевић)

теља, а не овако, срамотно. Места сентименталности није било. За опраштање још мање. То му је речено. Тада је скинуо титовку, стргао са ње петокраку и пружио је комесару, говорећи да није достоја« да је носи, да ће је оваквом смрћу укаљати. И додао је: „Живео Тито, живела Црвена армија, живео наш Срем!“ То су биле последње Рускињине речи. У очима многих бораца остала је суза. Али и сазнање, у души, да је закон револуције строг, али и правичан.

ОД ДРИНЕ ДО САВЕ, ПРЕКО БЕОГРАДА

Када су јединице Дванасетог корпуса — под борбом, али лакше него пре двадесет дана — прешле пут Калиновик—Фоча, дохватиле се ограда Романије, радисти су, 2. септембра, ухватили поруку Главног штаба Војводине корпусу: „Ситуација у Војводини је врло добра. Надамо се да ћете нас убрзо посетити. Сви вас жељно очекујемо...“

Била је то прва радио-веза с Војводином и Главним штабом још од мартовских борби. Био је то још један, у том тренутку сигурно најјачи, зов родне Војводине борцима својим пет бригада да пожуре с борбом, да што пре дођу.

Дрина, плаха, богата водом, хладна и тајновита, пети пут у четири месеца је изазивала бригаду. Овога пута — то су сви борци осећали — посустајања нема. Јер били су без рањеника, Србија је била преко, Војводина је звала. Пут из долине Дрине, почет крајем јула и дуг 812 предугих километара — био је за њима...

У Ергели Борике, у штаб корпуса и некако поподне, позвани су 3. септембра Миленко Радованов Цига и Радомир Галовић Браца, руководиоци обавештајне службе Прве и Друге бригаде. Добили су прецизан задатак: да до ноћи, с групом обавештајаца, извиде прилаз Дрини код Старог Брода, затим да извиде реку на том месту и донесу податке о могућности преласка воде. Раније је, по карти, тај терен изучен и изабрани Стари Брод је и раније био скелски прелаз, по

чему се претпостављало да ту постоји приступни пут и, можда, скела. Уз то је Врховни штаб, у шифрованој поруци, наредио да корпус ту форсира Дрину, у дане 4. и 5. септембра, а њихов прелазак ће, с друге стране, обезбеђивати снате Првог пролетерског корпуса које су већ ратовале с непријатељем на томе терену.

Цига и Браца су одабрали људе за овај задатак, махом пливаче и снажније борце. Пред ноћ су пришли Дрини путељком. На неколико пута поновљено дозивање, с друге стране нико се није одазивао, по чему су дошли до закључка да тамо пролетера и нема. И само трагови су им указивали да је ту некад била скела. Дрина је ту била брза и дубока, још и доста широка.

Браца и двојица бораца, пред пад мрака, покушали су да препливају реку, наги са „пикавцима“ око врата. Међутим, само је Браца — пре рата познати спортиста у школи и члан државне репрезентације у одбојци — издржао и дочепана се супротне обале, доста неприступачне, стрме и стеновите. Прошврљао је около тражећи скелу или мештане, али ни на кога није наишао. Вратио се назад, тарилично исцрпен. Проценивши ситуацију, обавештајци су се вратили у штаб корпуса, који се, у међувремену, померио напред. Рано ујутро, као претходница корпуса, Друга бригада је избила на Дрину, а остали делови су пристизали касније, низа стрмину, испуњавајући долину, прилаз некадашњој скели.

ПРЕКО ДРИНЕ, У ПРЕТХОДНИЦИ КОРПУСА

Ујутро је група пливача покушала да преплива, с оружјем преко врата, како би осигурала какав-такав мостобран, а можда пронашла и скелу, за коју се чуло да је негде преко, нешто

узводно или низводно. Преко се неколико људи надвизивало, припуцавало је. Међутим, једино је Браца опет успео да се докопа друге обале. Три брца су дуго плувала за њим, али се један, учитељ и писар из штаба бригаде, вратио са по пута, а двојицу је однела Дрина и, онако дивља, још и замућена од киша које су тих дана падале, разбила им је главе о стење. Браца је покушао да им пружи помоћ, али безуспешно. Покушао је и да успостави везу с пролетерима који су, по договору, морали бити негде ту, са мештанима, који би му помогли да нађе понтон, који није могао бити далеко. Био је сам, наг, дрхтао је од хладноће, од одговорности због важности задатка, од страха за живот. Нешто касније су још двојица бораца успели да се докопају друге обале и придружили су му се, а во, рогат и чуван као последња резерва бригаде, пренео им је, везане за рогове, преко потребне „пикавце“. Сад су утроје, низводно и узводно, тражили мештане, осматрали реку и обалу не би ли набасали на скелу, тачније — на метални понтон. Цело време је, истина, са брада и подалеко од обале, припуцавало, што је повећавало неизвесност.

На босанској страни је Друга бригада, суочена с истином да је Дрину пливањем немогућно савладати, раскивала једну приобалну кућу и почела да прави сплавове, од којих се, с правом, мало очекивало. Патроле и с те стране трагале су за понтоном. У неко доба команданту Трећег батаљона Гаври Кресојевићу патрола је привела два мештана. Беровало се да они знају истину о понтону, без обзира на то што су упорно одрицали да о томе ма шта знају. И Гавра је, из саслушања, стекао уверење да они морају знати истину и почео је да смишља како да то „ишчупа“ из њих. Ситуација је била то драматичнија што су колоне корпуса силазиле убрзано, а негде на

Рујнику, за леђима, Пета бригада је крварила, задржавајући непријатеља којем се журило да корпус набаци на Дрину. И када је почела и минобацачка ватра по маси бораца и рањеника, сабијених у долиници, жељних да се докопају друге обале, Гавра је, да би приведене преплашио, наредио борцима да им руше куће. Уплашени за себе и куће, мештани су одрешили језик и признали да су метални понтон четници потопили покрај друге обале. Показали су то место. Тиме је трагање прекраћено и командант претходнице, Гавра Кресојевић, веселије је гледао на другу обалу.

Понтон је био метални, раније употребљаван као скела која је клизила по челичном ужету. У њу је могло стати тридесетак људи. Међутим, сада није било ужета, па се прихватило оригинално и једноставно решење: са једне и са друге стране су групе ј аких бораца вукле скелу, к себи, користећи се конопцима уплетеним ту, на обали, на Камењарев предлог, од падобранских конопца. У првом сплаву на српску страну прешла је Прва чета Трећег батаљона, у свему 24 борца, међу којима и три другарице. Са четом је био и командант Гавра. Његов батаљон је, иначе, у августовским маршевима од реке Босне до Доњег Брезна и до Дрине, у маршевима дугим 812 километара и у борбама — остао са 72 борца.

Чета је добила задатак да се искрца на другу обалу и обезбеди прелаз корпусу тако што ће заузети и држати вис Понос. Чета се убрзо дочекала друге обале и почела да остварује задатак, док је командант батаљона остао на Дрини, да организује дочек осталим четама.

Чета, претходница, под командом једног од командира водова, ишла је једно време уз брдо и како није наилазила на отпор непријатељев при-

легла је. Јер, по њеном, опасности од непријатеља није ни било. И тако су борци залегали, па су многи и заспали. Уто се огласио непријатељ, ни педесет метара изнад уснуле чете — укопан и маскиран. Реч је била о групи четника и деловима 7. СС-дивизије који су овде дошли од Вишеграда. Одатле је почео да туче и минобацач ону масу Сремаца поред друге обале. То је и команданта Гавру натерало да дотрчи до чете и да с њом крене на јуриш, на заклоне, одакле су без већих невоља отерали непријатеља. Да је командир чете послушао наређење и избио на означени положај, била би брига мање за цео корпус. У заклонима су борци нашли недоједене печене прасиће, јагњетину, шунке, јаја. После тога су и јуриши чете и целог батаљона били некако краћи, а напори по Поносу лакши.

У време преласка првог таласа настављено је трагање за челичним ужетом. Браца и другови су наставили претрагу и напор је уродио плодом. Нашли су уже — у води, узводно. Сад се поставио проблем како га утврдити. Браца је један крај везао за дрво, са српске стране, а други крај је везао себи око паса — помоћу конопца — уча из Радинаца, пореклом Далматинац, затим се ухватио волу за реп, натерао га у воду и тако пренео други крај ужета до Камењара. Сад је пребацивање било брже, сигурније.

Цео дан и целу ноћ корпус је, на једном месту, код Старог Брода — користећи се искључиво једним пловним средством — прешао Дрину, немирну, дубоку, замућену. Трећа бригада 36. дивизије је, борећи се против 13. пука 7. СС-дивизије, четничких и усташких делова, на Рујнику и Лупоглаву, чувала леђа главнини корпуса, а Друга бригада, водећи борбу на Поносу против две чете есесоваца, чувала је груди главнини корпуса.

Чим су Војвођани прешли у Србију, стигла је Титова похвала корпусу у којој врховни командант каже:

„Форсирање ријеке Дрине под најтежим околностима, уз тешке борбе и скоро без средстава за такав прелаз, доказ је да славне војвођанске дивизије заузимају достојно мјесто у редовима Народноослободилачке војске ..

У строју Друге војвођанске бригаде Дрину је прешло 193 члана КПЈ, 37 кандидата и 118 скојеваца. То је била најјача партијска и скојевска организација у Шеснаестој дивизији и неоспорне су заслуге управо тих организација што је бригада у војном и у политичком смислу била спремна да оствари одговорне задатке на ратном путу кроз Србију.

У СРБИЈИ, СЕПТЕМБРА 1944.

Бригада се често сретала с борцима родом из Србије, пет пута је избијала на Дрину, одлучна и жељна да закорачи у Србију, да се ухвати у коштац са заједничким непријатељем. А сваком од тих избијања на Дрину претходиле су политичко-партијске припреме у којима је борац упознаван с војном и политичком ситуацијом у западној Србији, разумљиво, у мери у којој је она била позната штабовима, затим с појединостима о народу са којим ће се сретати, са ставом штабова и партијске организације да ни појединци ни јединице не смеју дати никоме повода да и за тренутак нађе потврду за приче четника о тобожњим партизанским неделима. Па и партијски секретар Чича, ужички уча, често би — на застанцима, у време партијских саветовања, кад је говорио о перспективи борбе, о уделу свих наших

народа у тој борби, о скором продору јединица НОВЈ у Србији — говорио и о Ужицу и Титу у њему 1941. године, о партизанској фабрици оружја, народној власти, о Радничком батаљону и Кадњачи, о Првој пролетерској. О Србији су борцима причали и ратни другови из Прве пролетерске, а гррччао им је и командант Шпанац, који је нарочито подробно познавао прилике у Мачви.

Србија је била велика, жива жеља сваког борца бригаде. Веровало се да ће тек тамо бригада размахнути крилима, да су Београд и Срем надохват.

Сада, на вратима Србије, било је могућно доћи до више података о ситуацији која чека војвођанске јединице — на Повљену и Медведнику, и даље, према Церу, Мачви и Посавини, куда је, по наређењу друга Тита, требало да корпус продире, учествујући, заједно са осталим јединицама, у ослобађању великог оперативног подручја.

У западној Србији тих дана су ратовали увелико Први пролетерски корпус, у чијем је саставу била и Шеста (личка) пролетерска дивизија, која је успела у време дурмиторске операције да пређе Тару. Тиме су створени услови за добивање веродостојнијих података о непријатељу са ширег подручја. Први пролетерски корпус већ је био кренуо, на широком фронту, у остваривање свог задатка — да још од Дрине, од Маљена и даље, од Суворора, продире ка Ваљеву и Лајковцу. Два корпуса НОВЈ (Тринаести и Четрнаести српски), затим Оперативна група дивизија, самостални батаљони, двадесетак партизанских одреда — такође су кренули у офанзиву за ослобођење Србије.

О непријатељу у западној Србији података је било више него икада. И ти подаци су били повољнији него икад раније. Јер Црвена армија се

приближавала источној граници Југославије, што ј» озбиљно погоршавало положај Немаца, поготово када су корпуси НОВЈ почели да надиру са запада преко Дрине. Јер постојала је озбиљна могућност да се створи велика бреша у распореду немачких снага на југоистоку.

Требало је да ту брешу, са истока, затворе немачке јединице које су дотад биле на подручју целе Србије. Отуда је главнина немачких снага иг. западне Србије већ била груписана према источној граници, а у западној Србији и Шумадији су остале углавном четничке снаге и делови немачких полицијских пукова.

Квислиншке снаге у западној Србији биле су уједињене против НОВЈ. О томе сведочи и појединост да је у данима избијања Дванаестог корпуса на Дрину у западној Србији била у јеку и мобилизација коју је 1. септембра расписао Дража Михаиловић, суочен са истином да је велик број бораца његових „корпуса“ дезертирао јер је одјек споразума Тито—Шубашић (потписан 16. јуна 1944. године) имао велик и за Дражу најнегативнији могући одјек међу припадницима свих квислиншких снага у Србији. У тим документима и декларацијама издатим касније осуђена је његова сарадња с окупатором и сви Југословени су позвани на сарадњу с Титом. Међутим, одзив на мобилизацију био је веома лош, а надирање Титових корпуса парализирало је Дражине рачунице.

Судећи по броју јединица и по њиховим званичним називима, пред корпусима НОВЈ у западној Србији су стајале јаке квислиншке снаге. Ту су били Српски добровољачки корпус, на подручју Повљена и Медведника су била четири „јуринска корпуса“ (пребачена овде из долине западне Мораве), а северно од Ужичке Пожеге било је још

6 четничких „корпуса“, док се Златиборски четнички корпус окупио на планини Тари. Међутим, бројно стање четничких корпуса било је од 200 до 2.000, а бројно стање свих тих четничких снага у западној Србији било је једва 9.000 људи, по чему се може и судити о „широкој“ подршци народа тој војсци.

Од немачких снага у западној Србији су били 2. бранденбуршки пук, 14. пук 7. СС-дивизије и два полицијска батаљона.

Многе од тих података знали су Шпанац и његов штаб, па је на основу тога и изучавана ситуација, прављени оквирни планови дејстава. Многи од тих података стизали су и до комуниста и свих бораца, најчешће на састанцима, којих је било више него икада раније. Међутим, на тим састанцима, држаним са обе стране Дрине, највише се говорило о расположењу народа западне Србије за сарадњу с јединицама ослободилачке војске, о расулу у четничким јединицама итд., са чиме се озбиљно рачунало. Посебно је истицано да ничим и нико, ни код пријатељски расположеног народа, ни код оних који ће с резервом, па и непријатељски срести ослободиоце, не сме укаљати углед припадника НОВЈ, поготову због те деликатне политичке ситуације.

Још мокра и озебла, Друга бригада је наставила маршевање, борбе. У 7 дана — 100 километара. Стално у борбама с четницима, с Немцима. Нарочито су биле жестоке борбе с четницима на Медведнику, где је бригада остајала без муниције, па су се цели батаљони морали повлачити са већ освојених положаја, како-тако се снабдевати муницијом и опет, у најтежим околностима, освајати раније освојено. Још су и удариле праве јесење кише, магла је притисла планину и савезнички авиони често нису могли пронаћи уговорена и

означена места и бацити опрему, нарочито муницију.

У време напада уз косе Медведника у Другу бригаду је дошла порука врховног команданта маршала Тита свим јединицама НОВЈ:

„Положај Нијемаца у цијелој земљи врло је тежак... Од свих јединица тражим максимално развијање иницијативе и офанзивног полета, све јаче уништавање комуникација, заузимање важних чворова, градова и других упоришта. Од вас тражим да не дозволите Нијемцима да се организовано повуку и изнесу оружје из наше земље..

Порука је читана на војничким, на партијским састанцима. И 13. септембра Друга војвођанска је изговарала обећање овом врховном команданту, обећање целог 12. корпуса: „Друже маршале, ни један Шваба неће преко нашег сектора умаћи у Немачку!“

Бригада је била доследна у испуњавању обавезе дате врховном команданту. Народ је Сремце, Крајишнике, Личане, своју Прву пролетерску, дочекивао као своје синове: кроз села народ је стајао са стране, поздрављао ослободиоце, жене су на тепсијама износиле питу. Бивало је случајева да команданту Куси, комесару Арси, партијском секретару Чичи мајка доводи сина јединца, младића, поверавајући им га да га воде у борбу. У Каменици један домаћин — на почетку рата неутралан, али касније и сарадник четнички — довео је у штаб бригаде три сина и оставио их, како је рекао, с поверењем. У Каменици је одржан и једнодневни договор комуниста бригаде на којем је анализирана политичка ситуација у бригади, нарочито у време операције „Рибецал“ и после Дрине, те задаци који су предстојали бригади, посебно у политичком раду, у омасовљавању Партије и јачању везаности за народ.

ДРУГИ БАТАЉОН ОД КАМЕНИЦЕ ДО ЛЕШНИЦЕ

У време када су јединице Првог пролетерског корпуса водиле борбе за Ваљево, Други батаљон бригаде је добио задатак да затвори правац продора белогардијске јединице са запада ка Ваљеву, путем од Каменице. О тој борби прича командант батаљона Глишо Опачић:

„Каже мени Куса: на тебе напада пук белогардиста. Не повлачи се без наређења. А у батаљону, после Сутјеске, ни сто пушака. Још људи уморни, имамо и рањених и тек залечених, после Сутјеске није било попуне. Тучемо се ми. Цео дан. Ору између нас минобацачи, осипа се строј. Пред ноћ, ипак попусти нападач. Врати се у Каменицу. Ми извлачимо рањенике, сређујемо се, тражимо попуну муницијом, а нема је ни у кога. Уто бану Куса. Води батаљон, Глишо, на вечеру, а после ћеш на Каменицу, ти с једне стране, а с друге ће стране још један батаљон. Хоћу ако ми даш који метак, иначе голим рукама са овом силом нећемо ништа урадити, Кусо. Само ви једите, а уто ће се два товара муниције створити пред батаљоном. Одлично, трљам ја руке. Поједосмо с ногу неки чорбуљак. Кома је тада било до јела — ја узбуђен како ћу са сто пушака на Каменицу. Стварно: ево два товара муниције. Кад оно — шипак: ми имамо оружје немачког порекла, а нама послато, у оригиналним сандуцима, из Италије, муницију за италијанско оружје, нарочито за пушке и митраљезе. Чупам ја косу. Псујем наше брзоплете људе који нам то пакују и шаљу авионима. Дође ми и ојачање — чета из Трећег батаљона. Ни у њих муниције напретек. Покупим све бомбе и муницију од радног вода. Покухисмо и вишак од бораца који су имали преко пет метака. Поделисмо правично све. Одредих бомбаше.

Пролазимо кроз заселак. Наредих куриру да пробуди домаћина да би нам био водич. Враћа се курир. Неће, вели ми, устати ни краљу Петру. Е хоће мени, заинатих се. Виде домаћин да нема шале, па устаде. Ја пред њим, а он ми само показује пут. Дванаест километара смо журили и пред поноћ стигли на прилазе Каменици. Распоредих чете са сваке стране. Поставих и заседе на путу, с оба прилаза месту. Чете нападају место. То је 18. септембар. Набасасмо на коње, на камионе, на казане у којима се кувао доручак. Палимо камионе, хватамо коње, товаримо муницију. Дванаест товара муниције ту уграбисмо, на поделисмо бригади. Ту и командант непријатељев паде, у рукама му нађосмо коферчић са одликовањима. Направисмо ту русвај па — назад. Пре него што се они среде, пре него што им дође помоћ. Пребројавамо се. Нико нам не погину. Само мој писар из штаба батаљона, Рус Георгије, а ми смо га звали Ђока, рањен је, тачније — контузован од експлозије, и остао је глув као топ. Био је тај наш Ђока поручник Црвене армије, тенкиста, па је заробљен у првим данима рата и отад је радио у позадини јединица Вермахта. После је побегао од Немаца, целу чету је, кажу, превео у партизане и стигао код мене. Био је храбар. А знао је лепо и да пева, мало-мало па би заиграо казачок уз хармонику, а батаљон око њега, пљешће у такту музике, понеко му прскочи, играју, певају. Те ноћи му експлодира бомба над главом и срећу је грдно имао да не погибе, али више није ништа чуо и, када се повратио од контузије, ишао је опет у сваку борбу, али није певао, није ни играо, већ се само некако тужно осмехивао друговима.

Пет дана касније ево нас пред Цером. Наредба је да с батаљоном, и упоредо с другим батаљонима, пређем реку Јадар и избијем на Цер и растерам четнички корпус. Та реч је крупна,

али знамо ми већ да је то шака јада, тако — двеста људи или који више. Али донде треба стићи. Извијамо реку. Није нарочито дубока, али је хладна, и брза. Нема моста. Ноћ без месечине, а по врху Цера ватре. Четници као да нас изазивају.

Прелази батаљон, тихо, пажљиво. Онда се по четама привлачимо ватрама, па ошине из ручних минобацача, којих је свака чета имала по два. Али чим је приуцало, четници су нагли да беже. Нађосмо само покојег рањеног. Покуписмо их и указујемо им помоћ. У селу набаеасмо на начелника корпуса — у пицами. Када је видео мојих деведесетак бораца, тек тада је схватио да његов „корпус“ не ваља ни луле дувана. То ми је јавно рекао пред батаљоном. Знамо и ми то, али нам драго и то његово признање.

Онда кренемо на Лешницу. На крају села, поред неких циглана, ми заузели положај. Надире непријатељ. У колони. Мало мојих људи. А дотле потрошисмо и муницију заплењену у Каменици. Ту је комесар бригаде Арсо Мијовић. Ми залегли поред пута, а колона непријатељевих двоколица нема куд него путем. Гађамо штедећи муницију, коњи непријатељеви се узјогунили, пропињу се, покоји наш борац већ искаче из јарка и ускаче на двоколице. Прекинусмо колону. Дочепасмо се једних кара. Дограбисмо муницију и удри по њима. Још да невоља буде већа, кад је било најгушће, нама „црче“ једини тешки митраљез у батаљону. Ушепртљао се нешто нишанција. Па ми без те помоћи. Ту смо се дуго тукли. Многи њихови побегоше пољем. Ту нам рани нишанцију на шарцу Гавру Цацића. Тај је носио пушкомитраљез. Млад, храбар, а кад не ратује — спава. Стално спава. А мени жао: могао је бити нешто више од нишанције. И критикујем га. А јок, вели мени тај добри млади Бачванин из Каћа, доста

је од мене да се борим, а оно друго време да трошим за јело и спавање. Сигуран сам у њега био кад га поставим и одредим му задатак. Тога дана, пред Лешницом, он је био сигуран. Мењао је прегрејане цеви, удевао дуге рафале. Дочекивао је колоне које су покушавале да се пробију ка Тапцу. Али га пресече рафал преко колена. Носе га болничарке. Он присебан, стеже вилице и на силу се смешка. И шали се: Ех, баш ми шарац, побратим мог шарана, дође главе...”

ИЗДАО, ПА ПОГИНУО КАО ЧОВЕК

Испред Лознице штаб бригаде је, и против своје воље, био сведок једног доста „шкакљивог” разговора друга Шпанца, команданта корпуса, с једним наоружаним човеком, зараслим у браду, кога су привели обавештајци. Шпанац је био навраћу у штаб бригаде и ту је затекао ухапшеног. У њему је лако препознао свог ратног друга из 1941. године у Мачви и, раније, школског друга са Београдског универзитета. И ухапшени је лако препознао Данила Лекића, сада команданта корпуса. Шпанац му је, очевидно збуњеном и уплашеном, пришао, пољубио га и упитао за здравље. Одмах му је рекао да зна, тачније — да је обавештен од обавештајца и сарадника, како је, после јењавања устанка у Мачви, дуже време био „необојен”, а касније, под притиском и претњом, и сарадник четнички. Но најглавније је, рекао је Шпанац, то што руке ниси упрљао крвљу, што ниси учествовао у злочинима и што си се према народу односио човечно. И предложио му је Шпанац нешто, мало и на осами, шапућући. По реакцији ухапшеног могло се наслутити да му је предложио неко место у приштапским јединицама, највероватније да би га имао на оку, да би га

поштедео и освете оних који су знали само толико да је носио браду. А можда се Шпанац сетио и тешких дана 1941. године у устаничкој Мачви, борби највернијих и најхрабријих, када су се на муци познавали јунаци, од којих је један био пред њим, јединац у мајке, макар што су га, касније, развој догађаја и политичка неоријентисаност одвели на погрешан пут. Не, рекао је брадоња, ја идем на бункер, још ове ноћи, право на Лозницу, на положај који сам добро упознао док сам служио издајницима; тамо ћу јуришати, тамо ћу срамоту спрати, то је пресуда коју сам себи изричем. То је рекао да цео штаб чује. Тиме је потписао и смртну пресуду: те ноћи је, с бомбом у руци и с узвиком „Ура“, погинуо јуришајући на бункере из којих је и сам нишанио на страну са које је те ноћи јуришао. Тако је на најљудскији начин поправио једну животну грешку. Они Сремци који су били упућени у разговор Шпанца и заробљеника дубоко су доживели смрт свог случајног ратног сапутника.

Крајем септембра у бригаду је стигла вест: у Срему се пријавило још 10.000 добровољаца за борбу, махом младића и девојака. Један од „вентила“ за одлив те масе бораца био је и прелазак у Мачву, у поуну пет војвођанских бригада из Дванаестог корпуса. И почетком октобра у Другу бригаду је, преко Саве, дошло око 70 Сремаца. Они су одмах положили заклетву и с њима је десетак дана интензивно проучавано најважније из наставе гађања, тактике, стројеве обуке, а у пет дана је одржан кратак течај политичког уздицања, на којем су проучаване теме „Развитак и циљеви НОБ-а“, „НОО као органи истинске народне власти“, „Авној и Национални комитет ослобођења Југославије“, „О Федеративној Демократској Југославији“ итд.

СМРТ ПАРТИЈСКОГ СЕКРЕТАРА ГРОЗДЕ

Обреновац, добро утврђено место, бранило је више од 2.000 војника и јака артиљерија, те два вода тенкова. Нападале су га, са два правца, Прва и Друга бригада, док је Четврта била у дивизијској резерви. Напад је извођен ноћу и није успео, између осталог и због тога што бригаде нису имале ни једног тежег оруђа за уништавање бункера и, нарочито, тенкова, који су понајпре угрожавали продор у град и заузимање великог складишта убојног материјала. Тако је Друга бригада морала устукнути пред тенковима, који су чували прилазе Обреновцу, једном од предстража Београда, Немцима веома потребног бар још који дан, док извуку дивизије с југа.

У једном од противнапада тенкова против батаљона, Анка Матић Гроза, сељанка из Ирига, годиште 1918, првоборац бригаде и сада помоћник комесара батаљона, доживела је тога дана свој велики, последњи тренутак. Тенкови су кренули на чету, у којој није било ниједног борца из старих стројева бригаде. Стотинак бораца ту је посустало, посумњало у своју снагу, можда и у оно о чему су им Гроза, комунисти и команданти говорили. Таква колебљивост и у тој ситуацији била је веома опасна, не само за батаљон у којем је Гроза била партијски секретар. И када је било најтеже, када је добар део батаљона с тог положаја окренуо леђа тенковима, Гроза је стигла, покушала да поправи што се у том тренутку у борбеном распореду и расположењу те чете могло поправити. Да би примером показала да и тенк има слаба места, сачекала је један и бацила противтенковску бомбу под његове гусенице. Експлозија је учинила своје. Тенк је стао. После још

један. Трећи је прошао. И смртно је ранио партијског секретара батаљона, другарицу Анку Матић Грозду — ту, надомак родног и дуго прижељкиваног Срема. Умрла је на носилима, на путу за болницу у Ваљеву.

У јесен 1941. године Грозда, млада домаћица и комунист из Ирига, радила је у илегалном покрету. На једном од задатака ухапшена је и страховито мучена. Мада је била без већег револуционарног искуства, на саслушању ништа није признала. После је била борац Подунавског партизанског одреда.

У источној Босни је, у борбама с четницима, међу најхрабријима, међу првим добровољцима за сваку акцију бомбаша, прва да помогне друговима под ранама и обрваним тифусом.

На Снагову, пред Зворником, у јулским борбама 1943. године заменик је политичког комесара чете и ту се истакла у борби против непријатељских тенкова, такође.

Та скромна девојка храбро је подносила сва ратна искушења и гније ни дана одсуствовала из стрељачког строја бригаде. Чак и када је боловала од тифуса није залегала, није изостајала из акција. На дугом маршу бригаде из долине Дрина до Дрине, дугом преко 800 километара, мада често боса и исцрпена, помагала је у ношењу рањеника у ношењу оружја. Задња је узимала залогаје хране, прва била у јуришу, понављајући на партијским састанцима, као секретар батаљонског бироа, да је једина привилегија комуниста да први иду на јуриш, да примером показују како треба ратовати. Она је до задњих дана у томе остала доследна, примерна. За народног хероја је проглашена 2. октобра 1963. године.

УЧЕШЋЕ У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

Од 14. до 18. октобра, у борбама и у прве две фазе београдске операције, Друга војвођанска бригада је заједно с осталим јединицама НОВЈ и Црвене армије заузимала објекте нашег главног града, продирући од Чукарице ка железничкој станици, преко Мостара. Од јединица НОВ у борбама за ослобођење Београда учествовале су Прва и Шеста пролетерска, Пета, Једанаеста, Шеснаеста, Двадесет прва, Двадесет осма и Тридесет шеста дивизија, а од јединица Црвене армије 4. гардијски механизовани корпус, 73. гардијска и 236. стрељачка дивизија, три артиљеријске бригаде, 16 пукова земаљске артиљерије, минобацача и самоходних оруђа, противавионска артиљеријска дивизија и три самостална противавионска пука.

Непријатељева групација која је бранила наш главни град и његову непосредну околину била је састављена од јединица ловачких, тврђавских, механизованих, од полицијских и противавионских пукова, од есесоваца из дивизије „Принц Еуген“, од батаљона тенкова, дивизиона артиљерије 2. оклопне армије, од делова четничког Српског добровољачког корпуса и белогардијског Руског заштитног корпуса. У свему је било око 20.000 војника, 40 тенкова и око 170 топова и минобацача.

Прилази граду, већи број пролаза и улица, нека раскршћа и већина зграда у Београду били су минирани, а цео град издељен на велик број посебних чворова одбране. Одлука немачке команде је била да се Београд упорно брани и да се тиме веже што већи број југословенских и совјетских јединица за тај рејон и правац, како би се олакшало повлачење онага групе армија „Е“

(око 300.000 припадника Вермахта) из јужних делова Балканског полуострва ка Сарајеву и даље на запад. Управо због тога је одбрана била вешто организована, дубоко ешелонирана, добро материјално опремљена, што је знатно успоравало темпо продирања војвођанских, личких, крајишких, славонских, црногорских и шумадијоких јединица и јединица Црвене армије, снага које су журиле да ослободе Београд, град у који се веровало, пре свега у његову омладину, која ни једног дана није признала немачку окупацију.

Бригада је била и „у првој борбеној линији“, како је командант дивизије Камењар уписао у заповест за напад, а стигла је, под борбом, преко Сремчице, Жаркова, Бановог Брда, Михаиловца, хиподрома „Царева ћуприја“, Чукарице, Мостара...

Спуштајући се од Михаиловца према хиподрому, бригаду је сачекала група наоружаних младића. Имали су и топографску карту тог краја с уцртаним непријатељевим објектима. Испричали су да су у једном приватном стану намамили и убили синоћ два Немца. Желели су да то и покажу, али времена за то није било. Њихова карта је проверена, оно што је било уцртано упоређено је са оним са чиме су се у првим окршајима сударили, и испало је да су истину говорили. Обавештајцима треба опростити: живот их је научио да буду обазриви.

На хиподрому су батаљони садејствовали с батеријом Црвене армије. Борбени поредак бригаде засула је артиљеријска ватра са Аде Циганлије и од Бежанијске косе и совјетски артиљерци су добродошли да врате непријатељу мило за драго, па је бригада могла напред. Времена за захваљивање, за здрављење с ратним друговима било је премало, али се пружила прилика домаћинима да се покажу: батерија совјетских тенских оруђа се,

дејствујући из дубоких ровова пуних блата, заглибила и приликом покушаја да промени ватрени положај није могла ни макнути. Борци бригаде су прионули, и батерија је, заједнички, изгурана на рукама.

На Чукарици је с нападом запело. Немци су нарочито упорно бранили цркву и школу. Тамо су пребачена два батаљона бригаде, да садејствују Првој. Стари борци бригаде и ту су показали да су ненадмашни мајстори у вештини прилажења брањеном објекту, у употреби бомбе, у храбрости. Они су се показали мајсторима у коришћењу заклона, у извођењу ратних варки, које су у уличним борбама значиле пола победе. Али непријатељ се жилаво бранио, он је био у утврђеној згради, он је снагама из других објеката вршио противнападе, па је део батаљона остао, с деловима Прве бригаде, да блокира цркву и школу, чија ће одбрана постати беспредметном падом Мостара, а главнином је кренула к Мостару, железничком мосту, железничкој станици, што је било тежиште продора Шеснаесте дивизије.

Пред Мостаром је болничарку Станку Јовановић, борца бригаде тек 11 дана, житељ Ситничке улице одвео у свој стан и показао јој седам рањеника које је он склонио и залечио им ране, док болничари дођу. Тиме је Београђанин допринео борби колико је могао. Станка је изашла из стрелачког строја — без питања старешина — да помогне рањенима из ко зна које бригаде. И изостала је иза строја своје бригаде. Кад је превела рањенике у кући и оценила да је њена помоћ друговима из њене бригаде потребнија — пожурила је за њима. Сустигла их је занете борбама за железнички мост преко Саве. И ту је вршила своју болничарску, своју војничку дужност, али не у својој чети. Извукла је двојицу рањеника из неке од чета Друге бригаде. И посустала је. Осетила је да је

немоћна више да другима помогне. За који тренутак ни њој ничија помоћ није могла користити. Рафал испод потпоре моста је учинио своје.

Борац Друге војвођанске Данило Ђукић, Обреновчанин, седамнаестогодишњи скојевац, жељан да се покаже пред старијим друговима, био је рањен у леву руку и у главу, и то у јуришу бригаде на Фабрику хартије, коју су Немци упорно бранили. Пренесен је у болницу на Врачару. После два дана лечења побегао је, искочивши кроз прозор, с аутоматом од којег се ни у кревету није одвајао. Тиме је учинио само оно што су десетине Војвођана често чиниле од Босне доведе — напуштале, незалечених рана, кревете и земунце и стизале у своју, Другу бригаду, са жељом да буду с ратним друговима, да се боре. Како није могао наћи своју бригаду, Данило се прикључио борбеном распореду Треће (крајишке) пролетерске бригаде. Ту је рафал пресекао његов ионако прекратки ратни пут.

Железничка станица је 16. октобра пред мрак назначена као први задатак бригада Шеснаесте дивизије. Друга бригада је била у погодном распореду и наставила је да осваја куће, спратове, прагове. Међутим, у време непосредних борби за железничку станицу у штаб бригаде је дошло ново наређење: налевокруг — правац Авала. Требало је дочекати 92. моторизовану бригаду, два ловачка пука и два пука „Бранденбург“, полицијски пук и два друга батаљона и — заједно са Првом и Четвртом бригадом Шеснаесте дивизије и јединицама Тридесет шесте, Једанаесте, Пете, Двадесет прве и Двадесет треће дивизије НОВЈ, које су се већ бориле у ширем рејону Болеча под Авалом, док је Друга бригада била у покрету — сачувати леђа главном граду и јединицама које су се бориле за његово коначно ослобођење. Међутим, у покрету је стигло ново наређење — не толико ново у оз-

билности задатка колико у правцу покрета бригаде. Сад је требало ићи на Саву, према Умки, и пресећи пут остацима немачких разбијених јединица које су се, у јачини око 4.000 немачких војника, пробијале из окружења које су вршиле јединице НОВЈ у рејону Болеча. Ти остаци разбијеног непријатеља нахрлили су на Саву. Циљ им је био — Срем.

У СРЕМУ, ПОСЛЕ ДВЕ ГОДИНЕ

Журило се највише што се могло да би се пресекао пут колонама непријатељевим. Бошко Никшић, начелник штаба Друге бригаде, грабио је напред, с Другим батаљоном у претходници, да би пресекли одступницу остацима разбијеног непријатеља који се извукао из обруча јединица НОВЈ код Степојевца. Он се тога догађаја овако присећа: „Журимо. Сад је питање ко ће пре на Саву — Немци који се пробијају од Колубаре, од Степојевца, или ми. А желимо да нам не умакну. Кад пред челном патролом — сељак. Приведоше ми га. Сав изгубљен, запунгте«. Ето, вели, у Звечки немачка војска. Грдно наоружана. Биће да их има 100 душа. Одлично, то је, вероватно, претходница, па предахнула, мислим. Зауоставих батаљон, упутих једну чету, и пред њом оног сељака, да удари с леђа тим Швабама, а остале чете поставих у заседу. Мислим: она чета ће их натерати на наше цеве. И удари та колона немачка. Боримо се, а ја стално чекам кад ће крај тој непријатељевој колони, јер ће тада пристићи и она наша чета што ја непријатељу иза леђа, па ћемо лакше заједно. Онако узбуђен и нестрпљив не издржах, већ ободох коња и појурих напред, да видим где је крај непријатељу, где је моја чета. Кад имам шта видети: велика војска надире, учини ми се биће и цео пук. Одлучих се да организовано повучем батаљон, да сачувам људе док стигне главнина бригаде.

Уто стиже још један наш батаљон. Помогше нам да се без већих губитака одленимо од непријатељеве колоне. А неко рече: ено Пилушка остаде на ледини, заклаће га. А Пилушком смо звали курира Белића из Бешенова. Био је храбар човек, волели су га људи и није нам било друге него да га спасимо и сад цео батаљон врши противнапад да би спасао Пилушку. Нико није посустајао, мада је већ сваком било јасно да је крај рата близу и да му се, кад је већ доживео и надживео сва зла, треба и причувати. Извукосмо га и сад је још жив. Био је и официр ЈНА. Извукосмо ми оданде батаљон без жртава, па, мало и наоколо, стигосмо пред Саву. Међутим, Немци су стигли пре нас и узели чамце и бродиће, па и понтон. Тако ми — у садејству с Првом бригадом и артиљеријом совјетских јединица — кренусмо у ноћи између 19. и 20. октобра у борбу за Саву, за прелаз. Ту их разбисмо, у зору почеше да беже ка Шапцу. Али ми још не можемо преко, у Срем, а жури нам се. Београд је, чујемо, ослобођен, пролетери прелазе у Срем, а ко би требао пре у Срем од Сремаца.

Стигосе и Руси, батаљон понтонира, и направиле скелу. Док смо чекали на понтон, у селу Бргуљцу, неки се попеше на велику гомилу сламе, толико да боље виде родни Срем. Кад — нешто се поче да помера под њима. Те што је, те како је, кад оно — десетак Шваба. Увукли се у сламу. Истераше их борци ван. Извлаче се, вуку се, онако окићени сламом, све нешто као да су их кучићи исцепали. Нико на њих не диже ни руку. Гледао сам у Срему, на Семберији, на Зеленгори и другде што су Швабе радиле с нашим рањеницима, али, ипак, не бих могао овде, на ове, подићи руку. Помислих: ето на шта се спустила та силна војска с којом се бијемо већ више од три године! Кад смо 22. октобра с паролом „Напред, за ослобођење Војводине“, ступили на тле Срема, преко понтон-

ског моста, гледао сам: целе чете залежу, љубе земљу сремску. Плакао сам и ја. И командант Куса, и курири. Две године смо тај тренутак прижељкивали, преживљавали. Јесу ти наши борци били јунаци, али, брате, пре свега и осећајни млади људи. А били смо и тужни јер нам многи изгинуше ту, пред Савом. Погибе и Марко Милановић, раније, у Босни, заменик команданта наше бригаде, пролетер, друг..

Марко Милановић није погинуо надомак Срема у стрељачком строју Друге војвођанске. И он није био родом Војвођанин. Погинуо је код Обреновца, као командант Четврте војвођанске бригаде, и не знајући да је сат уочи погибије био наменован за команданта дивизије, а родом је био из Голина, у Далмацији. Пре рата је био ваздухопловни официр Југословенске војске и — комунист.

У свенародном устанку, у редовима српских устаника, учествовао је од јулских дана 1941. године. Са српским јединицама прешао је у Босну. Првог марта 1942. године је у првом строју Друге пролетерске бригаде, у Чајничу. Отад до јула 1943. године је у Другој пролетерској, углавном командир. Водио је вод и чету пролетера у западну Босну, надживео је битке у долини Неретве и Сутјеске.

У летњим месецима 1943. године прекомандован је за помоћника команданта Друге војвођанске бригаде. На тој дужности је остао кратко — до 7 октобра 1943. године, када је формирана Четврта војвођанска бригада и он постао њен командант. Јул, август и септембар 1943. године били су месеци у којима је, као заменик Радослава Јовића Мишка, са Другом војвођанском учествовао у ослобађању Бијељине, Цапарда, Тузле. То су биле тешке борбе, у којима је учествовало више јединица, и Марко Милановић, школовани војник, одговорни комунист имао је велике заслуге за то што

су те борбе смишљено планиране, што је садејство између јединица у борби било прилично усклађено.

Друга пролетерска га своји као свог хероја због подвига за ослобођење Ливна и у другим борбама. Своји га и Четврта војвођанска, чији је командант био годину дана, водећи је у најтеже борбе, кроз највећа искушења. Своји га и Друга војвођанска. И свака му даје истакнуто место у штиву о себи.

За народног хероја је проглашен 6. јула 1953. године.

ОДЛИКОВАЊЕ ОРДЕНОМ ОСЛОБОЂЕЊА

Председништво Авноја је похвалило Другу војвођанску бригаду за војничку упорност и људску храброст испољене за ослобођење Београда и одликовао ју је Орденом ослобођења. Било је то признање сваком од 606 бораца и старешина бригаде, наоружаних са 281 пушком, 5 тешких митраљеза, 50 пушкомитраљеза, 124 „пикавца“, 56 пиштоља, 5 лаких бацача, 2 противтенковска топа и 2 „понбула“.

До Руме су остала три дуга дана борбе. Непријатељ је жилаво бранио канал Јарчину, што је била и спољна одбрана Руме. Бригади су садејствовала у пробоју положаја на каналу два дивизиона топова 76 мм и дивизион „каћуша“. У та три дана теже је рањено 25 бораца из бригаде, а погинуло 14. Међу погинулима био је и комесар бригаде Арсо Мијовић, човек који је изузетно ценио Сремца и са њим делио велика лишавања и људске радости на дугом ратном путу бригаде од Шековића до Руме. Сремци су га од првог дана широкогрудно прихватили и заволели, називајући га професором, мада је био само студент, родом из Црне Горе, ценећи његову храброст, смиреност, искреност. Није стигао да предахне од борбе, да се

Сремцима обрати својом бритком речју, да се наједе дебела хлеба, да се испава под дуњом, што је, у шали с борцима, често прижељкивао. Живот му је био исувише груб и пун лишавања да би за те људске радости нашао времена.

Међу тешко рањенима у борби од 24. октобра био је командант бригаде Сава Согић Куса, манђелоски земљорадник, првоборац Фрушкогорског партизанског одреда. За храброст и војничку вештину у борби као признање је у летњим месецима 1942. године добио — пушкомитраљез на чезама. И статус „летећег нишаније“ Фрушкогорског одреда. У јесен 1942. године је командир чете на Фрушкој гори. Годину дана касније, дошавши с дужности команданта одреда у Срему, командант је гарнизона у ослобођеној Тузли.

На челу је Трећег батаљона Друге војвођанске када је бригада преко Саве у Срем кренула. У рвању са 13. СС-дивизијом, у време седме непријатељске офанзиве, Куса је потврдио командантску ширину и личну храброст.

Пред бригадом је на путевима пете непријатељске офанзиве, у борбама кроз Србију, за Београд, за Срем.

Бригада је испратила свог команданта у болницу и наставила ратни пут.

За народног хероја је проглашен 2. октобра 1953. године.

Првог новембра бригада се свила са положаја и учествовала у великој радости грађана Сремске Митровице који су поздрављали ослободиоце. Тога дана бројно стање бригаде и четири њена батаљона било је: 1.304 борца, 403 пушке, 9 тешких митраљеза, 5 лаких и 9 тешких бацача итд. Тај податак речито говори колико је био велик прилив сремске омладине у бригаду, поготову кад се зна да је пре десет дана, у време ослобођења Београда, бригада имала свега 606 бораца. Први дан новембра

био је дан предаха у „метрополи“ Срема. Били су то сусрети с родбином, с децом, с девојкама. Срем је личке, српске и црногорске синове и црвеноармејце дочекао рапгирених руку, са сузама радостицама, са вером да сад слобода постаје потпуна, неотуђива. То се заливало добром дутовачом и фрушкогорским вином.

У седам дана новембра у Сремској Митровици су се батаљони бригаде, између осталог, припремали и за параду на дан октобарске револуције. Одржавани су и митинзи, батаљонске екипе су обилазиле села, борци су примали посете. Петог новембра пред ноћ у бригади је било весело, живо. Момци су се избријавали — по десеторица једним и доста тупим жилетом и бријачем, глачали су униформе, чистили ципеле. Пронађене су, најчешће из оскудних девојачких ратних резерви, чак и флашице колоњске воде.

По паду мрака 6. новембра, бригада је, заједно с омладином, пионирима и фронтовцима, учествовала у свечаној поворци кроз искићени град. Девојке су се загледале у лице момцима, мајке су плакале, деца су се вешала о врат борцима. Сви су мислили, сви су гласно говорили: готово је с фашизмом, с проливањем крви, бригада је ставила тачку на свој ратни пут који је водио преко четири братске републике. Тако је изгледало и 7. новембра, када се Шеснаеста дивизија, после јутарње параде кроз град, окупила на Вашаришту, на свечану смотру, пред народом. Међутим, непријатељева артиљерија је засула густом и прецизном ватром Вашариште и добар део града. То је донекле покварило весеље и вратило људе у стварност, опоменуло их да је за потпуно радовање још рано. Батаљони су кренули на положај. У последњу борбу за Срем. Од тренутка када је бригада прешла Саву код Скеле па доведе, до последњих жртава за Срем, из њеног строја су погинула

22 борца, а рањено је трипут толико. Те жртве су свима падале то теже што је била реч о људима који су овоје најближе и свој родни крај издалека и у ретким предасима од борби и јуриша дубоко прижељкивали. А сада су, пред сам сусрет или у тренутку сусрета с најдражима и с родним крајем — губили живот, или део себе. И то је, разумљиво, био део цене победе.

ДОБРОДОШЛИЦА НОВОМ ОРУЖЈУ

Петнаестог новембра бригада је осванула у Светозару Милетићу, код Сомбора. Дошла је да се одмори, попуни, преоружа — прими ново, совјетско оружје, да се припреми за борбу за коначно ослобођење земље. Тридесетог новембра бригада је добила добар део новог совјетског наоружања, којим највећи број бораца није знао да рукује, па се најнужнијем научио на брзину, по најкраћем поступку, у неколико часова. Било је то толико да је борац с тим наоружањем знао залећи, заузети заклон, руковати при отварању ватре. Стицање вештине у уклањању застоја и расклапању и склапању, како личног тако и заједничког наоружања, остављено је за часове борбе. Ту је, од наоружања, добивено из резерве Црвене армије много новог, а формирана је и снажна артиљеријска бригада Шеснаесте дивизије, састављена од три дивизиона топова 45 мм, дивизиона топова 67 мм и дивизиона минобацача 120 мм, а сваки од тих дивизиона имао је по три батерије. То је била јединица велике ватрене моћи, јединица с којом ће Друга бригада у најтежим борбама у својој историји присно садејствовати и доживљавати, између осталог, и велике, трагичне неспоразуме, и то баш због тога што су послуге оруђа биле младе и неувежбане, веза између артиљерије и пешадије прилично „не-

уштимана“, борбено садејство прилично недограђено.

У Светозару Милетићу у бригаду је дошао велик број нових бораца, претежно мађарске националности. Били су то некадашњи надничари, слабо плаћени индустријски радници, слуге са салаша, а било је и синова добро стојећих домаћина. Били су то и људи готово без икаква борбена искуства. С њима је извођена борбена обука, организован политички рад.

Само дан уочи покрета према Шиклошу, 1. децембра, у бригаду је стигло 372 друга и 11 другарица. У обуци и у објашњавању циљева борбе тим људима већ је било учињено најнужније. И они су, у колективу очврслих бораца, каква је била Друга војвођанска, били реална снага с којом су командант Сулејман Омеровић Цар и комесар Јосип Кљ'ајић рачунали и с потпуним поверењем им приступали.

Како су у близини биле и јединице Црвене армије, то су и сусрети наших и совјетских бораца били чести и срдачни. Организоване су игранке, зборови омладине, приредбе, другарске вечери.

Руководиоци из Друге војвођанске чешће су навраћали у Сомбор, где су биле допунске јединице из којих је попуњавана бригада и где су се могле чути приче о држању наших и црвеноармејских јединица приликом форсирања Дунава код Батине, у борбама које су трајале од 11. до 22. новембра, у време одмарања Друге војвођанске бригаде. Старе борце бригаде нарочито су одушевљавале приче о јунаштву првоборца бригаде и првог команданта Другог батаљона Милана Јешића Ибре, на Батини команданта Седме војвођанске бригаде. Ибро, земљорадник из Доњих Петроваца, у Фрушкогорски одред је дошао почетком 1942. године. Ускоро је, с групом одабраних бораца, упућен на терен равног Срема, према Сави, да мобилише но-

ве борце. Ишао је, на челу групе, од села до села; акције су изводили и дању и ноћу. Као резултат таквог његовог деловања у мају је формиран Посавски одред, у којем је Ибро био командир чете.

Петог новембра 1942. године, на челу чете Сремаца, прешао је Саву. И носио се с четницима до првог строја Друге војвођанске, у којој је командант Другог батаљона. У нападу на Сребреницу и Власеницу Ибро је командовао тим батаљоном и у тим борбама се истакао као одлучан и вешт командант. Из Друге бригаде Ибро је, по задатку Партије, пошао, за краће време, на дужност команданта Прве војвођанске бригаде. Када је 2. јула 1944. године формирана Седма војвођанска бригада Ибро је постао њен први војник, командант.

На челу Седме бригаде је учествовао у веома тешким борбама приликом форсирања Дунава код Батине, за шта је и бригаду и њеног команданта похвалио врховни командант. У тим борбама Ибро се цело време налазио у првој борбеној линији, међу бомбашима и нишанцијама, баш као и на прилазима Сребреници, на власеничком Кикју и у другим борбама у које је водио свој Други батаљон Друге војвођанске. И ту, на батинском уском мостобрану, он је настојао да борци његове бригаде, упркос бројно и технички надмоћнијем непријатељу, одрже с великим жртвама остварени мостобран и обезбеде продор јединица НОВЈ и Црвене армије у Барању.

О таквом држању команданта Ибре и својих другова војвођанских бораца из Седме бригаде слушала је Друга бригада и у тим причама и признањима Ибри, пре свега у признању маршала Тита, она је видела и признање себи, свим борцима који су у њој очврсли, sazрели, израсли у руководиоце осталих јединица.

Милан Јешић Ибро је за народног хероја проглашен 26. септембра 1953. године.

ДРАВА, ИСПИТ ЗРЕЛОСТИ БРИГАДЕ

Првог дана децембра отегла се маршевска колона Друге бригаде. Правац је био фронт на Драви. На челу је био Цар, омиљени командант, који је на себи имао већ петнаестак ожиљака од тежих рана, омален и жива лика, одличан говорник и драг саговорник, близак народу и борцима. Он је тога дана водио колону од 1.952 борца, од тога 113 другарица, а у колони је било 21 једносовинских кола, 6 двосовинских кола, једна радио-станица, 5 телефонских апарата, 7 километара кабла, 31.940 метака за 62 пушкомитраљеза, 80.000 метака за 4 модела пушака.

Шестог дана бригада је стигла у Шиклош, у саставу Дванаестог корпуса, који је тада имао три војвођанске дивизије — Шеснаесту, Тридесет шесту и Педесет прву. Одатле је избила на леву обалу Драве и ту, заједно с осталим бригадама Шеснаесте дивизије, преузела положаје од 233. дивизије Црвене армије. Колона бригаде је овде стигла раскаљаним путевима, по блату и суснежици. То су била махом села с мађарским живљем. Народ је износио јела, дарове. Очеvidни су били знаци поштовања за ту добро наоружану и дисциплиновану војску, која ништа не пљачка, ништа не узима без посредства команде, макар што су јој многи нудили и макар што је тада у бригади било око 170 бораца са лошом обућом а велик број бораца није имао шињела.

Три дана је испред положаја бригаде било релативно мирно, сем што би непријатељева арти-

љерија с времена на време тукла доста прецизном ватром положаје батаљона. Борци су се учили да рукују новим оружјем, утврђивали су се на самој левој обали реке, од села Залате до у висини села Борбаша, припремајући се за скок преко Драве, што је с нестрпљењем очекивано. И 9. децембра бригада је кренула на јуриш — преко Драве.

Тих дана Славонија, од Дарувара до линије Нашице—Мославина на Драви, и на југу до Славонске Пожеге и Дарувара, била је слободна, а к томе 8. децембра један пук 233. дивизије Црвене армије се, после форсирања Драве, пребацио у Вировитицу. Отуда је оцењено да је погодан тренутак да Друга војвођанска бригада, у садејству с Првом и Четвртом бригадом са леве обале, крене преко Драве, ослободи Мославину и створи мостобран на који ће се пребацити главнина Шеснаесте дивизије и садејствовати Шестом (славонском) и Десетом (загребачком) корпусу у ослобађању Славоније. Главни штаб Војводине је, после процене ситуације, дао одобрење да Друга бригада напада на Мославину, најистуреније непријатељево утврђење на десној обали Драве, а затим да после ликвидације Мославине напада, с главнином дивизије, у бок и леђа непријатељевих снага у Доњем Михољцу. План је био доста вешто сачињен, поготову што су Прва и Четврта бригада имале задатак да садејствују са положаја, укопане на левој обали реке, примењујући различне маневре и тактичке варке, везујући непријатељеве снаге за себе.

Заповест за напад стигла је 9. децембра у 6 часова и за припрему форсирања Драве остало је свега десет часова видног времена. Цео дан су вршене припреме јединица за прелазак Драве, за напад на Мославину, коју су, судећи по познатим подацима, бранили 15. усташки батаљон (око 600 људи) и једна чета немачке полиције. Према за-

повести, најпре је преко реке требало да се пребаце извиђачка одељења и добро опремљене ударне групе, а затим цела бригада, по батаљонима, без приштапских и позадинских делова. У првом ешелону би нападали Први и Трећи батаљон. Нападу је требало да претходи артиљеријска и минобацачка припрема и ватрени притисак јединица Прве бригаде. Све је то требало да код непријатеља створи лажну слику о форсирању Драве на другом крају, како би се тамо привукле непријатељеве снаге и ослабио положај према Мославину.

По паду мрака три чамчића су почела да пребацују делове Првог и Трећег батаљона. Међутим, показало се да је то било премало пловних средстава да би се пребацила, брзо и под пуном опремом, цела бригада од 1.886 бораца са свим наоружањем. Отуда ће се бригада пребацивати целе ноћи, све до 6 часова ујутро.

БОРБЕ ЗА МОСЛАВИНУ

Најпре се, негде до поноћи, пребацио Трећи батаљон, прешавши Драву наставио је усиљени марш по раскалааном путу, на којем су борцима, у дубоком и масном блату остајале ципеле, а појединци, најнеиздржљивији, падали су у несвест. Испред батаљона су се још испречили канали, јарци, све пуно воде. Ипак, батаљон је у зору, око 5 часова и 30 минута, стигао пред село Мославину и сад се командант нашао у недоумици: да ли сачекати Први батаљон, који је био негде позади, да би у духу заповести заједно напали место, или се из покрета сручити на нејака и изненађена непријатеља и заузети Мославину. Избор је био: идемо сами у напад јер — изненађење је пола победе.

Батаљон је напао место са запада, са потпуно равне стране. Темпо напада је био доста брз, а

непријатељев отпор неорганизован, мада је те ноћи, дознавши за припреме напада или претпостављајући могућност таквог напада на Мославину, одбрана места ојачана са 600 усташа које су стигле из Виљева, те с два тенка и троја борних кола из Доњег Михољца. Тај је податак обавештајној служби бригаде био непознат. Да је и штаб Трећег батаљона рачунао с тим податком, вероватно би његова одлука за напад била сасвим другачија. Међутим, према последњим подацима знало се да ће претходне ноћи 120 Немаца напустити место и сасвим ослабити одбрану Мославине. Но и поред свега испало је да је непријатељ био изненађен, неспреман. О томе говори и податак да су по становима хватани официри, у доњем рубљу, буновни, збуњени. И непријатељ се брзо повлачио испред снага Трећег батаљона, све до Вашаришта, дела периферије места. Вашариште је било утврђено бункерима и укопаним положајима, ограђено жицом, ојачаном минским пољима. У току напада и напредовања заплењена су три путничка аутомобила, један камион, 50 кола пуних опреме и више аутоматских оружја.

Када је Трећи батаљон стигао пред бункере Вашаришта и припремао се да и њега освоји, када је већ и почела борба прса у прса за прву линију ровова, стрелачки строј Трећег батаљона засула је прецизна, густа, уништавајућа ватра из цеви артиљерије Шеснаесте дивизије, са друге обале Драве. Била је то ватра из сопствених оруђа, долазећи од најприснијих другова — артиљераца. Тада није било времена за размишљање о узроцима тог трагичног неспоразума. Ипак, претпоставља се да су узроци томе неусклађеност садејства по фазама борбе за место, непостојање сигурне везе између батаљона и артиљерије, мало искуство артиљераца у руковању тако снажном ватром. Било како било, био је то шок који је батаљон при-

морао на повлачење све до цркве, усред села, где је организована кружна одбрана, где су нишанције из противтенковских пушака и из заседа поред пута покушавале да зауставе и непријатељева борна кола и тенкове који су од Виљева хитали у помоћ Мославини. Батаљон је очувао комплетно своје наоружање, сем што је, приликом претурања чамца у Драви, једна противтенковска пушка пала у воду и што је, у првим борбама, под подлогом тешког бацача погинуо борац, па су у два маха двојица другова покушала да га уграбе испод ватре и оба су тешко рањена, тако да су остала и подлога и њен носилац. Но Трећи батаљон је нешто касније и у најкритичнијем тренутку добио помоћ од Првог батаљона, под Гаврановом командом, с његовим противтенковским пушкама, с минобацачима.

Борба се водила за сваку кућу. У неко доба непријатељева пешадија је посустала. И истурила је поново напред тенкове и борна кола. Сад су нишанције из Првог батаљона покушавале да их зауставе. Тако су погођена два тенка и двоја борна кола. Међутим, нестале су мине за минобацаче и муниција за противтенковске пушке. И око подне једини излаз батаљонима био је организовано повлачење, у току којег, баш због добре организације, није погинуо ни један борац. Јер заштитницу батаљонима чувале су нишанције противтенковских пушака с последњим мецима, а њихову одступницу водови и чете са нових положаја. Батаљони су се повукли у Чађавички луг, да би се средили.

О мраку су се код команданта Цара окупили команданти и комесари. Били су приметно тужни. Због губитака у људству, због неуспеха. Одлука је била: поново јуриш на Мославину. Сада су ишли Четврти и Други батаљон, нешто одморнији, попуњенији муницијом. Батаљони су одмах кренули ка месту. По плану, напад је требало да почну у

поноћ. Али уместо у поноћ — због блатњавих путева, због мраза, због неотпорности младих и неочврслих бораца и, нарочито, због тога што на Дравском каналу није било ни мостова ни чамаца на се лутало, заобилазило, губило и газило по леденој води — напад је почео тек у зору, око пет часова. Напад је почет и неорганизовано, јер су јединице стизале с великим закашњењем, још по деловима, чиме је било поремећено утаначено садејство. Отуда није чудно што до сванућа батаљони нису успели да овладају местом и што су, у судару с прецизном ватром и јачом техником, почели да се повлаче. У том другом нападу губици су били 4 мртва и 40 теже рањених.

После два дана предаха и живих политичких припрема, те оцене држања јединица и појединаца у борби, 13. децембра у 22 часа, после снажне артиљеријске припреме, Први, Други и Четврти батаљон су, са три стране, кренули у напад на главно упориште — Вашариште. Два батаљона Прве бригаде, после артиљеријске припреме, вршила су већ од јутра напад на пут Мославина—Виљево, оријентисани пре свега према Виљеву, како би обезбедили Другу бригаду од напада непријатељевих снага од Доњег Михољца. Један батаљон Четврте бригаде, такође после артиљеријске припреме, вршио је ватрени притисак на Мославину, али с друге стране Драве. Тај напад, трећи по реду, био је најорганизованији и у тактичком погледу најпремљенији. Вашариште је било у рововима, у жици, у минама. Ту су била оклопна кола, тенкови и моторна возила. Напад, садејство, артиљеријска подршка, веза — овога пута су били пажљивије организовани. И до привлачења жици све је ишло по плану. Одједном су сва непријатељева борбена и неборбена возила упалила велика светла и сада су очи нападача биле заслепљене, а бранилац је видео распоред нападача као дању. То је било своје-

врсно изненађење за нападача. И до зоре није се далеко стигло. Да ситуација пред Вашариштем буде и драматичнија, батаљони Прве бригаде нису успели с нападом на Вилево. Густо блато је успоравало марш и батаљони нису стигли на време пред објекте напада, а у самом тренутку напада батаљони су се сусрели с јаком непријатељевом колоном, састављеном од 150 војника, два тенка и двоја борних кола. Те снаге су се кретале од Доњег Михољца ка Мославини. После тешке, двочасовне борбе, батаљони Прве бригаде су се повукли ка Чађавици.

Батаљони Друге бригаде су се укопали на достигнутој линији испред Вашаришта. Међутим, ујутро је непријатељ почео противнапад, тенковима и оклопним колима, па су се редови батаљона, попуњени новајлијама, почели да проређују. Борба за освајање Вашаришта из покрета, у фронталном нападу, напуштена је и бригада се повукла 5 километара уназад. Ту се укопала, прешла у одбрану и са те линије ће, заједно с осталим јединицама дивизије, спречавати непријатељев продор од Бурђеновца и Нашица ка Подравској Слатини.

Трећи напад је био најбоље организован, почетни удар је био силовит, организација садејства била је добра, почетни успеси охрабрујући, али је, у тешком тренутку, међу новајлијама настала паника. Били су то млади борци, неискусни, већина је стигла у бригаду пре десетак дана, а пред сам покрет ка Драви су се срели с оружјем, нашли се у средингу ратних збивања, у вртлогу из којег нису видели излаза пред Вашариштем. Ипак, тај новајлија је идејно био опредељен за револуцију. Као доказ за то је и податак да је у Тих 15 тешких децембарских дана из строја Друге (војвођанске) бригаде побегао само један борац, и то с „пикавцем“ и 70 метака, а у борбама је нестало 5 другова и другарица.

О жестини борбе Друге бригаде за ослобођење Мославине, борбе вођене од 10. до 13. децембра, говори и податак о губицима бригаде — 65 тешко рањених и 11 погинулих.

ИСКУСТВА ИЗ БОРБЕ ЗА ВАШАРИШТЕ

Анализом напада Друге војвођанске бригаде на Мославину бавио се, једанаест година касније, први обавештајни официр бригаде Александар Бакић Баца. По његовој оцени, изреченој на основи политички широке и стручне анализе свих околности и елемената, узрок томе што су непријатељу нанети озбиљни губици и што циљ напада, Мославина, ипак није остварен јесте тај што је план за први напад био прилично нереалан. Јер бригада у оним условима и за 10 сати није могла припремити чак ни преко потребан број пловних средстава, што је довело до тога да је пребацивање делова бригаде преко Драве било веома споро, да су јединице, под веома тешким условима, стизале по деловима у борбу. Одлука команданта Трећег батаљона да сам нападне Мославину, с једне је стране смела, самоиницијативна, добра, јер је рачунао на изненађење, али је била и нереална јер су то биле мале снаге, што је показао и резултат првог напада. Веза у борби је била доста неефикасна, неорганизована, макар што треба уважити податак да је тих дана у дивизији било свега 5 радио-станица, 2 телефонске централе и 22 телефонска апарата, али је требало већи број тих средстава дати бригади, боље организовати везу између батаљона Друге бригаде и артиљерије Шеснаесте дивизије, састављене од 16 топова и 40 минобацача. Трбало је да та ватрена снага, по заповести, подржи напад бригаде, али је то претпостављало добро организовану везу, које, очевидно, није било,

јер иначе не би било оне ватре по сопственом борбеном поретку. И баш због тог неспоразума и горког искуства у првом нападу, снага ватре дивизијске артиљерије није ефикасно искоришћена ни у другом нападу, јер су тада стрелачки стројеви батаљона ишли чак и 1.500 метара иза ватреног вала сопствене артиљерије, чему није било тактичког оправдања.

Добар део бораца бригаде први пут је овде, у овој равници, ушао у борбу — неочврсно, војнички необучен, наоружан оружјем у тој мери непознатим да је било примера у тој борби да неук борац моли друга до себе да му напуни његово лично наоружање. Но и за искусног борца то наоружање је било ново, непознато, подељено ноћу уочи покрета ка Драви, као неко следовање, и остало је борцима да се с њим упознају у борби. Тада је у бригади било више модела и калибара пушака и осталог наоружања, а муниција није стигла за све то и бивало је да се чека, чека, па се оружје за које данима није било муниције натовари на кола и шаље преко Драве, дивизији. Нагла попуна бригаде имала је за последицу и то да добар део људства није имао комплетну одећу и ратну опрему, што је умањивало борбену ефикасност јединица, а бригада у свом саставу није имала довољан број тежег наоружања, чак ни противтенковских пушака, које би добродошле у уличним борбама у Мославини. Подбацила је и обавештајна служба, поготову у процени снага које бране Мославину, што је за почетна дејства било пресудно. Тако је Мославина за Другу бригаду, и не само за њу, била велика, груба школа. Знање и искуство стечено у тој школи ће бригади и њеним људима добродоћи у шест месеци борбе које су им предстојале. Но те борбе бригаде и дивизије имале су, посредно, и шири значај. Непријатељ је управо тих дана своју 11. ваздухопловну пољску дивизију

пребацио да ојача дравски фронт, уместо да њоме ојача сремски фронт, како је намеравао. Урадио је то да би се одупро притиску на вировитички мостобран и очувао пролаз Вировитица—Бјеловар за повлачење својих снага ка западу.

У САСТАВУ ТРЕЋЕ АРМИЈЕ НОВЈ

Цела два месеца, све до 10. фебруара, када се, под притиском јаким непријатељевих снага, у саставу дивизије пребацила на леву обалу Драве, бригада се носила с јаким непријатељевим снагама, између сплета канала, на обалама Карашице, између насељених места, око Чађавице поготову.

Првог јануара 1945. године, у дану у којем није било много времена за радовање новој години — мада је сада више него икада раније сваки борац веровао да ће то бити и последња ратна година —, стигла је радосна вест из Београда. Врховни штаб је наредио формирање Треће армије НОВЈ. Вест је за Војвођане била то значајнија што су ту нову и једну од најкрупнијих формација ослободилачке војске сачињавале војвођанске Шеснаеста, Тридесет шеста и Педесет прва дивизија и по један батаљон, инжињерије, противавионаца и ауто-јединица. У оперативном погледу тој армији су били потчињени и Шести (славонски) и Десети (загребачки) корпус, са четири дивизије и једном бригадом.

Штаб армије су сачињавали дотадашњи руководиоци из Главног штаба НОВ и ПО Војводине и Дванаестог (војвођанског) корпуса. Старешине, јединице, стари и прекаљени борци и новајлије, цела Војводина су у чину формирања тако крупне јединице видели знак уважавања борби и победа Војвођана, знак јачања улоге фронта на Драви, знак масовности борбеног строја Војвођана који

су тих дана, међу 18 бригада које су у свом званичном формацијском називу имале и одредницу „војвођанска“, — имали и Четрнаесту бригаду, састављену од 2.500 Словака, и Петнаесту бригаду „Шандор Петефи“, састављену од 1.200 припадника мађарске народности из Војводине и Славоније.

У фебруару, месецу предаха бригаде, срело се и двоје из породице Бадањац: деветнаестогодишња Драгиња, борац Друге бригаде још из дана када је бригада испред белогардијске офанзиве прешла Саву, и њен годину дана млађи брат Бошко, који је после Босне био курир Главног штаба Војводине. Срели су се на ратној стази, изљубили се и стали пред фото-апарат — млади, леви, срећни што су преживели, што су се срели. Фотографију су, разумљиво, послали најдражима, а примерак се и данас чува у једном од новосадских музеја. У том музеју је и фотографија штаба Четвртог батаљона. Стоје, један поред другог: командант Зека, комесар Морнар, заменик комесара Петар Малетин и омладински руководиоца батаљона Ирочка Бурлаков, „ЈУ“ СУ омладинци, због њених строгих захтева у дисциплини, прозвали Гвоздена, чиме се она поносила. Четири политичка делегата Четврте чете Другог батаљона — младе, здраве, утегауте у опасаче, с пиштољима и бомбама око паса, с чизмама и у сукненим чакширама, са шареним марамама око врата — стала испред импровизоване позорнице, позирају фотографу. С једне фотографије гледа Јова Квас, руководиоца мобилизацијске службе бригаде, онда један од најзапосленијих „небораца“. И бркајлија Светозар Болманац, првоборац бригаде, стао је испред објектива, а његово знање мађарског језика је овде, у околини Болмана, добро дошло бригади — преузео је дужност званичног преводиоца.

Тих дана су обавештајци бригаде добили задатак да прикупе податке о новом распореду непри-

јатељевих јединица на десној обали Драве. Извиђачи и обавештајци, у сарадњи с месним становништвом, добили су податке да се на реку сваког дана, у сумрак, отискује немачки подофицир у пратњи једног старијег рибара, мештанина. Драва је тих дана била залеђена само поред обала и у трсје је слетало доста патака које су биле објект подофицирова интересовања. Шест извиђача се преобукло у сељачка одела и отиснуло чамцем, пред ноћ, као да лове патке, рачунајући да ће се срести с подофициром и његовим пратиоцем, како су се и договорили с тим пратиоцем, посредством сарадника из села. Тако се и догодило. Пошто су их ухапсили, мештанин је пожедео да остане у бригади, што му је и омогућено. Он је, иначе, био упућен у све појединости око припреме отмице подофицира, па га је, чамцем, навео на цев и извиђача. Подофицир је на саслушању у штабу корпуса дао значајне податке о распореду непријатеља на десној обали.

БОЛМАН, ТРЕНУТАК САВЕСТИ СКОЈЕВАЦА

Шестог марта у један час, после снажне артиљеријске ватре по положајима Прве и Друге бригаде, непријатељ је с 3 моторна и 10 рибарских и више гумених чамаца, пребацио преко Драве први талас, који се — вешто се користећи ватреним завесама које је стварала његова артиљерија, затим ноћу и шумом поред реке — дочепао обале и грчевито ухватио за тле. Потом је почео да се пробија кроз високу и густу шуму. Између осталог, непријатељ је вешто искористио спој између Прве и Друге бригаде, доста неорганизовано затворен, и ту је, код Нардске скеле, форсирао Драву са значајним снагама. Тиме је почео да остварује, доста успешно, смео план: да са три стране, снагама од

Блатног језера и од Капошвара у Мађарској, уз садејство дела јединица групе армија „Е“, трупа са којима су се Војвођани и друге наше јединице месецима носили, изврши продор према Дунаву, споји своје онаге и поцепна снаге југословенске, совјетске и бугарске армије; везујући ове јединице за себе, тиме би олакшао положај својих снага на сремском фронту и омогућио што безболније извлачење снага Вермахта из Грчке.

На дравском фронту тада су биле две пешадијске дивизије 1. бугарске армије, које су ту стигле задњих дана децембра 1944. године са сремског фронта, где су у неколико дана садејствовале јединицама НОВЈ у борбама против Немаца. То је био део оружаних снага нове, демократске Бугарске, с владом Отечественог фронта на челу, снага које су после 9. септембра 1944. године, када је, под притиоком јаког партизанског покрета и народних маса, пала монархофашистичка влада, окренуле оружје против Немаца. Од 5. октобра, када су маршал Тито и представници владе Отечественог фронта постигли саглаеност о војној сарадњи бугарске армије с јединицама НОВЈ — 1, 2. и 4. бугарска армија су учествовале у борбама за разбијање немачких јединица на појединим правцима у нашој, земљи, садејствујући јединицама југословенске и совјетске армије.

Непријатељев план је био смео, вешто постављен, али доста нереалан, макар што су снаге које је ангажовала група армија „Е“ за форсирање Драве од Валпова до Доњег Михољца бројиле готово четири комплетне дивизије.

Отпор бригаде, у саставу одбране све три дивизије Војвођана, био је жилав, смео, чврст. Још у време форсирања реке јединице су, поготову митраљеске, прецизном и унапред припремљеном ватром тукле површину реке, носећи непријатељу велике губитке. Тешки митраљеви, којих је сва-

ки батаљон имао по девет, били су укопани у обалу реке, у дубоке заклоне у које је стално надирала вода, па су доносиоци приносили, редом, муницију и кукурузовину, како би послужиоци имали какав-такав ослонац у води и блату. Међутим, сили се није могло одолети. На левој обали Драве непријатељ је, на неколико прелаза, имао у зору више од 2.000 војника и они су успоставили мостобран, пробали се бригади за леђа, па је њој једино преостало да се организовано повлачи, бранећи сваку стопу земљишта.

Ворбе Војвођана за одбрану барањског места Болмана биле су изразито тешке, водиле су се за сваки објект, јер су се прозреле праве намере непријатељеве, а управо одбраном Болмана оне су паралисане. Па и када је непријатељ заузео Болман, Војвођани су га враћали у противнападима. У току дана и ноћи бивало је да и по четири пута прелази из руке у руку. Друга бригада се стално налазила у средишту тих веома динамичних збивања, која су, судећи по ширини непријатељеве офанзиве и ангажованим снагама, могла имати изузетно велик утицај на даљи ток операција на сремском фронту и вировитичком мостобрану. Отуда је и Друга бригада изводила противнападе, вешто се користећи артиљеријском ватром из својих цеви и дивизијским артиљеријским групама, комбинујући нападна и одбрамбена дејства, укопавајући се на изразито равном земљишту. И 9. марта, на правцу који је бранила Друга бригада, догодило се оно што непријатељ није очекивао: батаљони су се укопали, организовали ватрени систем и није се могло ни корак напред. Млад кадар — оне новајлије и невешти борци, неочврсли, још под утиском растанка с породицом — није се дао померити из земље. Била је то сада једна велика, чврста јединица, дорасла озбиљности задатка.

Пет дана се ту остало, у равници, у блату, очи у очи с непријатељем. Обе стране су покушавале да крену напред, али није ишло. Непријатељ је био исцрпен. Гинули су Сремци, Бачвани, Банаћани, Барањци, Подравци, Мађари. Борили су се и гинули и Руси и Бугари. Бранило се и гинуло за једну заједничку, велику ствар — да би се непријатељу онемогућило да створи мостобран на Драви, да би му се истрошиле резерве. Чак и за непријатеља је било очевидно да му је офанзива стала, пропала, пошто је због тога што и с офанзивом на оба правца у Мађарској није имао успеха. И

14. марта је наредио својим јединицама: назад, на десну обалу Драве. Сад је непријатељ окренуо леђа. И план Треће армије је био да сад војвођанске дивизије, у садејству с деловима 84. и 122. дивизије Црвене армије и 16. бугарске дивизије, крену у противнапад. Циљ је био да совјетске дивизије ударе са запада, а дивизије НОВЈ са истока, да раздвоје немачке снаге на мостобрану, а потом их окруже и униште. Напад је почет 21. марта у зору. Непријатељ је без већих потешкоћа пребацио на десну обалу реке артиљеријске јединице и делове белогардејских јединица, што је за 16. и 51. дивизију био знак да, на ужем мостобрану, чим пре крену у напад, у гоњење непријатеља. Борбе с непријатељевим заштитницама трајале су цео дан. У тим борбама учествовали су стрељачки и моторизовани пук Црвене армије и бугарски пешадијски пук. Сутрадан ујутро Друга бригада је избила на леву обалу Драве. У тим борбама на изразито равном земљишту и с природно слабијим положајима, бригада је имала значајну улогу, поготову у јуришу на Ђурђев Двор, где су се скојевци, као добровољци и бомбаши, посебно истакли.

После тих дуготрајних и исцрпљујућих борби приступило се реорганизацији бригаде, и од четири баталона су формирана три. Извршена је и

делимична попуна људством. Избројани су и губици које је претрпела бригада од 1.471 бораца, колико је било њено бројно стање у почетку дејства на болманском мостобрану. Погинуло је 37, а рањено више од 200 бораца.

У историји Друге бригаде то су, свакако, биле најтеже борбе — фронталне, извођене на изразито равном земљишту, које није нудило готово никакве природне положаје и заклоне, те је утолико више долазио до изражаја људски фактор, утолико се с више права може тврдити да су млади борци зауставили непријатеља, приволели га на укопавање, „појели“ му резерве, натерали га назад, у Драву. После тих борби, све до 10. априла, на положајима и у рововима поред Драве је извођен организован политички рад и стручна обука бораца у дејству око река. Тих дана у бригаду је стигао примерак листа Треће армије у којем су борци, испод наслова „40 наших хероја“, видели ликове оних који су били најхрабрији међу храбрима око Болмана и Ђурђевог Двора. Бригада је препознала и ликове седморице бораца из Првог батаљона који су у борби за Ђурђев Двор осветлили образ батаљону и бригади.

НАСТУПАЊЕ ДО ЕДЕНДОРФА И ДО — СЛОБОДЕ

Са обале Драве организована је осматрачка и извиђачка служба, ватрени систем, маскирање. Људство се увежбавало у прављењу пролаза у минским пољима, у демонтирању мина, у форсирању реке, у веслању поготову, у руковању средствима везе. Увежбавало се стално, напорно, на основи чега је сваки борац извлачио закључке да се припрема нешто велико, одлучујуће. А знало се: за почетак — мора се преко тајновите, претеће Драве. Па је увежбавано излажење на поједине линије, укрцавање у чамце, отискивање на воду, отварање ватре са чамаца у покрету, доскок и утврђивање на обали. Све је то увежбавано на овећој бари покрај села Петловца.

До 10. априла бригада је прикупила од мештана осамнаест дрвених и прилично дотрајалих омањих дрвених чамаца, а од дивизије је добивено још осам гумених чамаца, што се сматрало довољним. Међутим, у инжињеријској чети бригаде није било искусних веслача, па су веслачи тражени међу борцима из пешадијских батаљона. Тако се у обуци чинило највише што се могло — са оним на шта се могло рачунати. Инжињеријска чета бригаде интензивно се обучавала у уређивању места прелаза за приштапске делове.

Бројно стање бригаде у ноћи уочи форсирања Драве било је 2.001 борац и старешина наоружани са 713 пушака, 619 аутомата, 109 пушкомитраљеза, 18 тешких митраљеза, 16 противтенковских пуша-

ка, 19 минобацача 82 мм, 25 минобацача 50 мм, 4 противтенковска топа 45 мм. Благовремено је извршена попуна муницијом за оружја и оруђа свих калибара, а команданти батаљона су добили радио-станице и укључили су се у радио-мрежу штабова бригаде и дивизије, макар што за рад с тим уређајима није било довољно увежбаних и искусних радиста. Све то што је чињено и учињено у припремању одлучујућег јуриша преко Драве радило се у највећој тајности.

Командант Цар и његов штаб знали су доста појединости о ситуацији и задатку, то пре што је тих дана обавештајна служба била веома активна. О распореду, снагама и наоружању јединица немачког 11. ловачког пука 11. пољске ваздухопловне дивизије и 1. козачке дивизије, састављене од белогардејаца и других немачких сарадника, знало се доста, а о земљишту у рејону форсирања реке — још и више. Данима је то изучавано — по карти, на основи докумената и запажања обавештајаца и извиђача. Све нејасно или недоречено проверавано је, утврђивано, упоређивано. Знало се да се предњи крај непријатељеве одбране протеже 20 до 50 метара испред руба Драве. Утврђени су распоред и границе минских поља на најважнијим правцима. Непријатељ се налазио у земљаним и бетонским бункерима, с минираном жицом околом, а између бункера био је цео систем ровова и усечених заклона, међусобно повезаних. Уз то је десна обала надвисивала леву, са које се ваљало отиснути, доминирала је и пружала одличне могућности за осматрање и за ватрено дејство — и по реци и по полазном рејону. На основи тога је извршен и избор места прелаза, избор циљева за артиљерију, иопланирана је лоступност у преласку реке, утањачено је борбено садејство, нарочито између пешадијских батаљона и артиљерије.

ПРВИ БАТАЉОН У ПРЕТХОДНИЦИ

Десетог априла поподне командант Цар је позвао у штаб бригаде команданте батаљова: Митра Станојловића Тончику (Први батаљон), Вељу Олића (Други батаљон), Николу Закића Гаврана (Трећи батаљон) и Милована Савина Зеку (Четврти батаљон). Сви су предосећали да је то оно главно. И команданти су, по првим речима команданта Цара, схватили да су исправно резоновали. Једноставном, хладнокрвном речју Цар их је упознао са ситуацијом и замишљу за форсирање Драве, те са замишљу за даље дејство бригаде, која се нашла на крилу Треће армије, јер је до бригаде био

24. пешадијски пук бугарске армије.

Непосредно пред положајима Шеснаесте дивизије налазило се око 2.000 непријатељевих војника, а замисао је била да Прва и Друга бригада, у исто време и на два посебна правца, форсирају Драву и што пре избију на пут Валново—Доњи Михољца, с тим да Друга бригада затвори правац од Доњег Михољца, а Прва од Валнова. Четврта бригада је добила задатак да обезбеди форсирање ватреном подршком с леве обале реке, а после пребацивања Прве и Друге бригаде да се и она пребаци и настави дејство ка југу, између те две бригаде. Артиљеријска бригада је добила задатак да подржи пешадију приликом образовања мостобрана, с тим да не отвара ватру док непријатељ не открије прелаз. Ради извршења тога задатка, од артиљеријске бригаде дивизије формиране су две бригадне артиљеријске групе састава: дивизион минобадача 120 мм, без једне батерије, батерија топова 76 мм и једна противтенковска батерија 45 мм, те једна дивизијска артиљеријска група, састава: хаубички дивизион 122 мм.

Потпуковник Цар је изнео и своју замисао за дејство бригаде. Он је изрекао одлуку да се, као

*

први талас, пребаци један батаљон и инжењеријска чета и да они освоје мостобран. Иза ших би ишла једна противтенковска батерија, па Други батаљон, иза њега батерије топова 76 мм и минобацача 120 мм, па Трећи батаљон, те иза њега остатак артиљерије из бригаде артиљеријске групе. Пре него што је прешао на поделу задатака и подробно утаничивање дејства батаљона, упитао је команданте батаљона ко ће од њих, са својим батаљоном, прећи у првом таласу и грудима пробити бригади пут преко Драве.

За тренутак је настао тајац. Очеvidно, команданти су у себи рачунали с чиме могу рачунати у батаљону. Размишљали су и о огромној одговорности коју би пред батаљоном и бригадом узели на себе. Први се огласио Митар Станојловић, командант Првог батаљона. Цар, емотиван човек, скочио је с места и загрлио Митра. А онда су опет засели над картама и почели да утаничују значајне појединости.

Форсирање је требало извести западно од безименог острва усред Драве, према селу Церју, и то са 18 дрвених чамаца 400 метара западније, а са 8 гумених чамаца поред самог острва. Батаљони су добили радио-станице, али их нису смели употребљавати док буде служила жичана веза, која ће се одмах развлачити преко Драве. Артиљеријска ватра је припремљена за гађање најважнијих циљева, али је отварање ватре било забрањено док непријатељ не открије шта је посреди.

Задатак Првог батаљона је био да се докопа обале, учврсти мостобран док буду прешле остале јединице бригаде. После тога ће предузети дејство ка Гату, настојећи да, заједно с осталим батаљонима, што пре избије на пут Валпово—Доњи Михољца, затварајући за непријатеља правац од Михољца. Предвиђено је да инжењеријска чета, чим се докопа обале, почне уређивање рампи и разми-

нирање места прелаза артиљерије и приштапских делова. Договор код Цара је потрајао. Јер задатак је био исувише озбиљан. Најозбиљнији у историји бригаде. После је настављено договарање у батаљонима. И у четама.

По мраку, 11. априла, бригада се почела пребацивати из рејона села Торјанаца ка обали реке. Први батаљон је пре 23 часа био на месту укрцавања, поред припремљених чамаца. Он се отиснуо, и на дрвеним и на гуменим чамцима, тачно у 23 часа 11. априла. Међутим, свих 18 дрвених чамаца одмах су се показали као нестабилни на води, а веслачи прикупљени из батаљона невешти. Да буде и горе, осула је митраљеска ватра из бетонских бункера у рејону Церја и од те ватре било је уништено или онеспособљено 13 дрвених чамаца. Дознавши за то, командант Цар је одлучио да се од тог правца форсирања одустане и да се цела бригада пребацује гуменим чамцима, поред самог острва, на којем правцу непријатељ није још ни метка испалио. Но бригада се на првом искораку лишила 13 од 18 дрвених чамаца и то ће битно утицати на цео план прелаза.

Три пешадијске чете Првог батаљона релативно лако су се дохватиле друге обале. Тако и минобацачка чета (лаки бацачи), митраљеска чета и санитетски вод. Командири су тачно знали правце јуриша и задатке својих јединица. И кад је цео батаљон био на обали, догодило се нешто неуобичајено, за многе борце из батаљона и за непријатеља, чудно. Трубачи и хармоникаши, њих седморица, које је командант Митар мобилисао пред саму борбу из једног села, засвирали су, у тишини, у мраку, што су најснажније могли — јуриш!

За тренутак батаљон је ослушкивао тај зов и опомену, ослушкивао је и непријатељ ту претњу, ослушкивали су делови бригаде који су сада зу-

рили тамо куда је, преко Драве, у мраку, нестао њихов батаљон. А онда је почела ураганска ватра. Из свих цеву, из свих бункера. Оно право, оно велико, оно штр се очекивало и чега се покоји новајлија прибојавао — почело је. Овде командир Прве чете Тојка Докић, Крушедолац који је на себи имао ожиљке од 15 рана, и његови борци чинили су, по задатку, највише што су могли — поделили су се по одељењима, по групама, провлачили се између бункера, остављајући испред њих пушкомитраљезе да туку отворе, осматрачнице, пушкарнице. Батаљон се ширио као пипци полипа, увлачио се у непријатељев распоред, освајао бусију по бусију, осигуравао прелаз својим друговима. Музика се померала за стрељачким стројем и из дубоких заклона свирала до изнемоглости.

До три часа ујутро сви батаљони Прве и Друге бригаде су се пребацили преко реке и по деловима су улазили у борбу. Командант Цар је командантима батаљона дао прилично одрешене руке, само да би се докопали Доњег Михољца. Пешадијски батаљони су отварали ватру још из чамаца, а тек што би се докопали обале, настављали су јуриш. Ујутро је Друга бригада освојила Гат, а до ноћи су Прва, Друга и Четврта бригада Шеснаесте дивизије, у свему око 5.500 добро наоружаних бораца, осигурале велики мостобран. Четири часа после преласка батаљона Прве и Друге бригаде почело је пребацивање Четврте бригаде, на успостављеном месту прелаза. У утврђеном Поречу батаљони Друге бригаде су, 13. априла, запленили 15 противтенковских топова, 6 хаубица и 8 тешких митраљеза. Сутрадан навече, после жестоких борби са Власовљевим козачким јединицама, Друга бригада је, заједно с осталим јединицама, освојила Доњи Михољца и ту је Први батаљон, између осталог, запленио и узео са собом инструменте за цео тамбурашки оркестар.

Приликом форсирања Драве веза између јединица опет није најбоље функционисала. Јер било је строго наређено: радио-станице не употребљавати док се телефонске линије могу развличити, док траје кабла, док се, значи, не покидају успостављене линије. А телефонске линије, постављене преко Драве, биле су целе ноћи у води, па је и индукција била велика, а тиме и чујност доста лоша. Отуда су се те ноћи курири натрчали, превозећи се често и преко Драве. Како су радио-станице доста касно употребљене то се није могло успоставити још и присније садејство с дивизијском артиљеријом, која се, због неподесности превозних средстава, није пребацила преко Драве по плану, већ тек сутрадан.

ПОЗДРАВ СЛОБОДИ ИЗ ГАЛИЦИНА

Ноћ уочи Првог маја затекла је бригаду у борби, испред Бјеловара.

Дан победе, 9. мај, бригада је дочекала такође у борби, на прилазима Крапини.

Дванаестог маја бригада је, у борбеном распореду Шеснаесте дивизије, на прилазима Цељу. Тога дана дивизија је разоружала 22. и 181. немачку дивизију, или око 14.000 војника, запленила 95 топова, 3.600 пушкомитраљеза и аутомата, 110 камиона, 65 аутомобила, 6 тенкова, 47 радио-станица, 760 кола с коњском вучом. Друга бригада је у борбама с тим немачким снагама и у њиховом разоружању имала веома значајну улогу.

Петнаести мај, дан у којем су уђутали топови на свим југословенским ратиштима, бригада је провела у вожњи, у камионима — од ЈБубљане, преко Тржича, за Едендорф. У тих 15 дана маја, поред 910 погинулих, 1.912 рањених и 32.183 заробљена

војника, непријатељ је, у борбама са Шеснаестом дивизијом, остао и без: 189 топова, 4.658 пушкомитраљеза, митраљеза и аутомата, 15.757 пушака, 1.926 пиштоља, 129 минобацача, 6 тенкова, 677 камиона, 133 разна моторна возила, 111 радио-станица, 1.330 кола и двоколица, 1.350 коња. У свему томе борбена улога Друге бригаде била је веома значајна.

У петнаест борбених дана маја из строја Шеснаесте дивизије је погинуло 138, рањен 641 и нестало 37 бораца.

У трећем дану мира бригада је у местима Светом Веиту, Галицину и Абтеу у Аустрији. Јединице бригаде чисте шуме и засеке од непријатељевих група које се још крећу планинским путевима, покушавајући да избегну одговорност. Потпуковник Цар, командант бригаде, у заповести, под оном „напомена“, препоручује јединицама, очевидно преносећи став претпостављених: „Нарочито пазите на држање бораца и руководиоца према нашем словенском живљу и аустријском становништву, јер ће се питање наших крајева под Аустријом решавати на мировној конференцији. Појачајте политички рад...“

Пет дана касније, у заповести, командант Цар је наредио да се јединицама бригаде, повученим на нашу територију, поделе шаторска крила како би подигли бивак и сместили се у њему. И напомиње да батаљонски логори треба да буду чисти, у духу издатих наређења и прописа, да се подигну на одређеним местима, како киша не би ометала рад, али и да буду поред потока и довољно далеко од пута, да не би сметала прашина. Такође строго наређује да се води рачуна о томе да се борци не удаљавају из бивака. Очеvidно, мир је наметао своје захтеве. Мирнодопске. И строге.

СУСРЕТ С ТИТОМ У СУБОТИЦИ

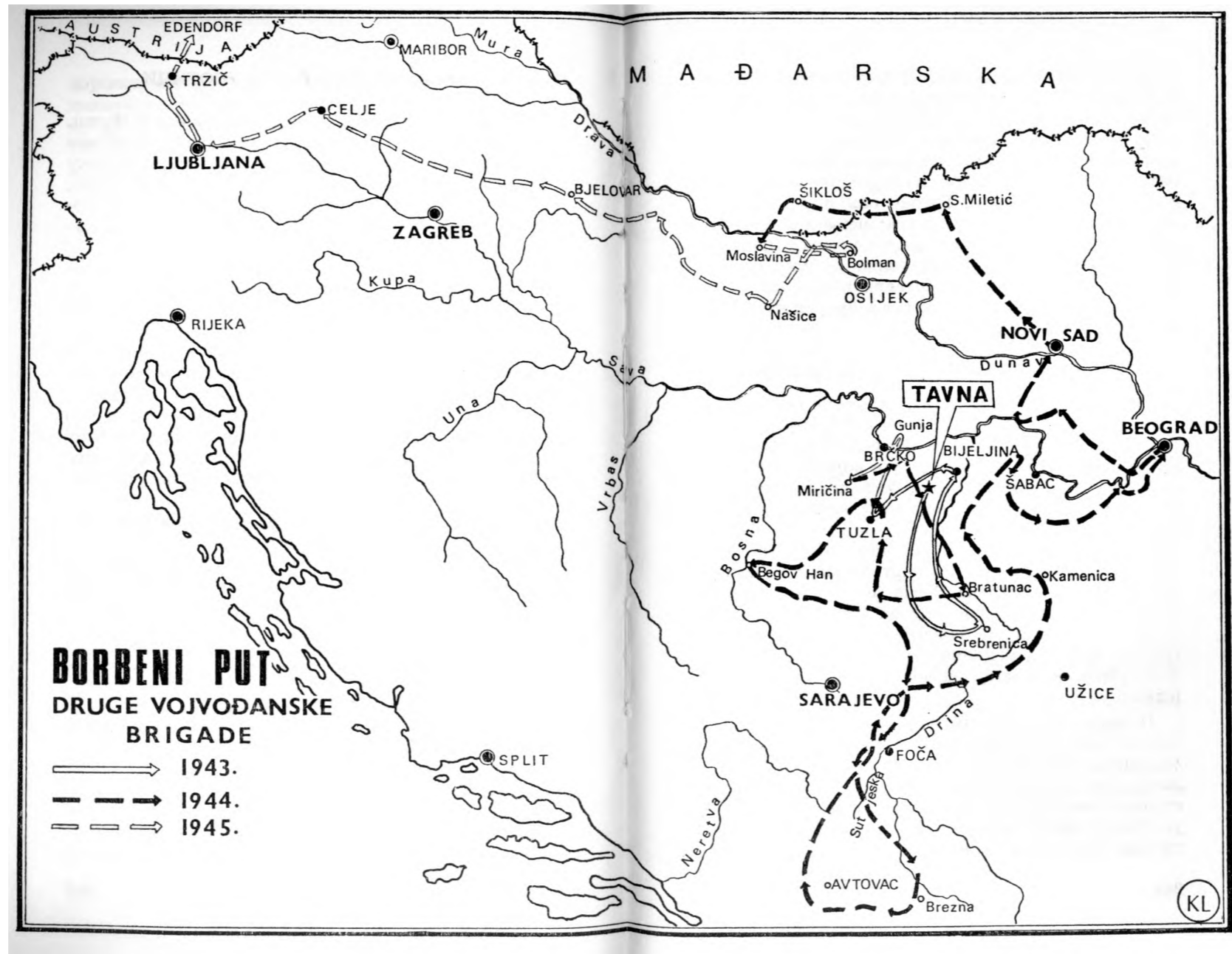
Првих дана јула бригада је пребачена у Футог. Ту се пет дана припремала за парадну, у Новом Саду, пред Војвођанима. Курири су глачали длаку командантских коња, артиљерци су чистили оруђа, борци су се подшишивали и пеглали униформе, поједине десетине су се бријале једним жилетом, као оно у Сремској Митровици, пре осам месеци.

Седмог јула је већ од зоре на претесним улицама Новог Сада било много цвећа, суза, грљења. Јединице су се постројиле у свечан поредак испред зграде Главног НОО Војводине и после су, након говора, прошле чврстим, парадним кораком кроз народ. Једном граду, Војводини враћала се једна од осамнаест војвођанских бригада. Првобораца у њој, сем покојег међу командним саставом, готово да и није било. У парадном строју Војвођана било је Босанаца, Шумадинаца, Славонаца, Словенаца, Мађара. Нови Сад их је подједнако срдечно поздрављао.

Право са параде бригада је, по батаљонима, пошла у своје прве касарне у Кулу, Бачку Тополу и Нови Врбас, а 15. јула је стигла у Суботицу, на Градски стадион, где је маршал Тито извршио смотру јединица. Био је то најлепши дан у животу бригаде.

Навече, у радио-вестима, борци и руководиоци бригаде су чули Титове речи, изречене на повратку из Суботице, у Новом Саду:

„Војводина је преко својих синова, оних славних бораца, који су сачињавали наше прве одреде и данас сачињавају војвођанске дивизије, који су у непролазним босанским брдима показали невјероватна чуда херојства и издржљивости, — Војводина је баш преко тих бораца ушла међу оне покрајине наше земље које су врло много дале за нашу данашњу слободу. Они су, ти наши борци,

својом крвљу, упорношћу и борбама омогућили да се ми данас, послје четири године, можемо срећно састати у Новом Саду, Ја сам данас, случајно, имао прилику да поздравим једну од најславнијих јединица наше војске Шеснаесту војвођанску дивизију, да је поздравим, на прослави двогодишњице њеног оснивања. Гледао сам њено људство данас, послје свих тешких искушења и борби, оне прекаљене младиће који свакоме улевају наду да ће се не само сачувати тековине за које смо се борили и које смо ми извојевали него и да ће се изградити наша срећнија и боља будућност, обновити наша земља..

ОПЕТ У СЕМБЕРИЈУ, ПРОТИВ ЧЕТНИКА

С јесени групе четника, склоњене по шумама и код јатака на Мајевици и по Семберији, почеле су да дижу главе. А ко је боље и брже могао да им стане ногом за врат од Друге војвођанске, чији су борци четницима објавили беспштедан рат још пре пуне три године и водили с њима борбе, по Мајевици, Семберији и Бирчу, заједно са Курјаким Мајевичанима, са Шестом, Шеснаестом и Седамнаестом бригадом, са партизанским одредима источне Босне! Источна Босна је и сада дочекала и својила бригаду као неку од њених, као своју децу. И ратовали су, заједно, као некада, као до јуче — против заједничког непријатеља, четника. Али, убрзо, имали су разлог за велику тугу. Заједничку.

Потпуковника Сулејмана Омеровића Цара више није било пред бригадом. Ни међу живима. Јунака са седамнаест рана, људине жељне живота, весељака, ватреног говорника и драгог саговорника, строгог команданта с осећајним срцем детета, речју: првог човека бригаде одликованог Орденом Кутузова. Погинуо је у миру, 17. новембра, на путу

пред Нашичким Брезицама, од руке одметника из строја оних које је и његова бригада тих дана прогонила далеко преко Саве.

Пред одлазак на школовање у иностранство потпуковник Цар је замолио команданта Треће армије, генерала Косту Нађа, да му да шип да би обишао вољену девојку. Возило је, разумљиво, добио, али и — оружану пратњу. Међутим, Цар не би био Цар кад се не би одрекао пратње, макар што је и сам знао да непријатељеви остаци управо на том путу често пресећу возила, правећи злочине. И није стигао Цар девојци, на састанак. Разумљиво, опет, да Цар не би био Цар кад се не би борио до задњег метка, до задњег даха. За њим су жалиле Прва пролетерска и Друга војвођанска бригада, Срем, источна Босна, родни Маглај, Сарајево, из којег је у осамнаестој години и из клупе шеријетске гимназије отишао у устаничке јединице. Са собом је одвео 12 другова из школских клупа. Син Махмута Омеровића, послужитеља у пореској управи у Маглају, у Првој пролетерској је почео од десетара. И с пролетерима је учествовао у свим борбама које је водила прва бригада НОВЈ на свом ратном путу до јула 1943. године у источној Босни, где је Цар прекомандован у војвођанске јединице.

С Другом војвођанском је у нападу на Цапарде, почетком септембра 1943. године, као заменик комесара батаљона.

Седмог јула 1944. године бригада се налазила на одмору у Барама, код Теочака. Борци су спавали. Користећи се маглом, Немци су, тајно, запосели косу изнад села у којем се налазила бригада, и извршили јуриш на штаб. Цар је први излетео из куће и бомбама — којих је увек било у виду грозда на његовом опасачу — растерао Немце на најопаснијем правцу.

Када су војвођанске јединице стигле пред Дрину, на путу у Србију, почетком септембра 1944. го-

дине, Другој бригади су есесовци и четници наметнули тешке борбе на Борикама, код Рогатице. Око једне од коса вођене су жестоке борбе и тај земљишни објект је неколико пута прелазео из руке у руку. А Цар је својим аутоматом, од којег се није одвајао ни кад спава, одбијао јурише немачког стрељачког строја, једва десетак метара удаљеног, — задњи одступајући и, опет, испред осталих истрчавајући у противнапад.

Дужност команданта Друге војвођанске бригаде примио је у Срему, међу Војвођанима. Под његовом командом бригада је учествовала у ослобађању Срема, преоружала се у Бачкој, припремала се за одлучне борбе око Драве, водила фронталне борбе за Мославину, бранила Болман, пробила одбрамбене положаје на Драви и стигла, у победоносном походу, до Аустрије.

Седамнаест пута је рањаван и ретко је сачекао да му у болници ране сасвим зацеле, већ се враћао Војвођанима, својој Другој бригади, чији су га борци изузетно ценили, својили. Био је и један од најмлађих потпуковника ЈНА, један од највише одликованих команданата наших бригада, између осталог и Орденом Кутузова.

За народног хероја је проглашен 20. децембра 1951. године.

Друга војвођанска је ожалила свог команданта, али се окретала живима, онима којима је требала заштита од остатака сарадника окупатора. У новембру је у штабу бригаде, размештеном у Брезовом Пољу, стигла специјална похвала маршала Тита борцима и старешинама за успешно организоване и изведене акције чишћења Посавине. У време извођења тих акција стигао је и Указ о одликовању Друге (војвођанске) бригаде Орденом партизанске звезде са златним венцем.

ПОГОВОР

Амбиција аутора овог штива није била да напише потпуну монографију о Другој војвођанској бригади, да срочи коначан, потпун, хронолошки сређен историјски материјал о најзначајнијим догађајима у којима су и њени борци били учесници и судионици. Отуда од овог штива читалац не може очекивати исцрпан преглед свих раздобља живота и ратовања бригаде, чак ни комплетније представљање већег броја њених бораца и руководилаца. То због тога што је књига и замишљена и прављена као популарно казивање о значајнијим тренуцима бригаде, пре свега о борцима који су у њеном борбеном распореду, у 25 ратних месеци, прешли, готово у сталним даноноћним борбама, дуг ратни пут од Мајевике до Аустрије.

Поред изучавања документације, преписке, оперативних дневника итд. о борбеном путу Друге војвођанске бригаде и јединица чији је она била део и из чијег ју је састава, чак и у оваквој књизи, могућно само условно издвојити, затим готово свега што су поједини аутори досад написали о дејству војвођанских јединица ван Војводине — о људима Друге војвођанске бригаде разговарао сам са тридесетак ратних руководилаца и бораца бригаде. Они су ми пружили драгоцену помоћ у прикупљању и сређивању грађе, због чега сам веома захвалан Милану Антонијевићу Чичи, Реци Чедићу, Радомиру Галовићу Браци, Рајку Дураћу, Љубану Јовановићу, Гаври Кресојевићу, Василију Крстићу Валету, Ради Миросављевићу Шарцу, Драгици Мишљеновић—Ранитовић, Бошку Никшићу, Глиши Опачићу, Радовану Орешчанину Адаму, Лази Петриковићу, Едуарду Ребули, Љуби Ранитовићу, Милану Савину Зеки, Сави Согићу Куси, Митру Станојловићу Тончики, Милану Стефановићу и Јожи Штенбергеру.

Рецензенти текста, другови Жарко Атанацковић и Александар Вакић Баца, учинили су значајне и драгоцене примедбе на текст, на чему сам им веома захвалан.

Вероватно ће борци бригаде наћи и извесне замерке овом рукопису. Понајпре због тога што у њему неће наћи опис баш свих догађаја из живота бригаде и њених мањих јединица, не бар онакве какве су они доживели и надживели; неће наћи описе јунаштва свих ратних другова који су, по њиховим мерилима, јунаштвом изборили себи место у сваком шттиву о бригади. Таквим приговорима, вероватно, има места. Разлози за то могу бити и то што мањка докумената о многим важним догађајима из историје бригаде, што досад о тој нашој бригади није објављено ништа опширније од пригодног чланка. Па и сама замисао целе едиције и утврђен облик књиге нису ми омогућавали да о неким догађајима шире расправљам, да искористим још многа и вредна присећања људи бригаде забележена у стенограмима или на магнетофонској траци. Отуда, ма колико сам се трудио да задовољим високе захтеве издавача и потребе једне овакве књиге, допуштам могућност да сам учинио неправду појединцима, неправду појединим јединицама бригаде. За евентуалне пропусте те врсте аутор највише жали, макар што су оне последице искључиво мноштва објективних тешкоћа с којима се у оваквом послу морао сустрести, последица немогућности да се у књижици оволиког обима каже велик број појединости о више од две године борбе једне од наших познатих бригада и о више од 5.000 њених бораца.

Приликом истраживања и сређивања материјала за коначну верзију ове књиге слободније сам се користио и овим материјалом:

1. **Жарко Атанацковић:** „Војводина у НОБ“,
2. **Жарко Атанацковић:** „Земун и околина у НОБ“,
3. **Александар Бакић:** „Борбе Друге бригаде 16. (војвођанске) дивизије за село Мославину“ (чланак у ВИГ, бр. 2-3/55),
4. **Родољуб Чолаковић:** „Записи из ослободилачког рата“ (књига 2, и 3.)
5. **Периша Грујић:** „Шеснаеста војвођанска дивизија“,
6. **Душанка Нађ:** „Кад су Сремци кренули“,
7. **Руди Петовар:** „Шеста (источнобосанска) пролетерска бригада“,
8. **Новак Петровић Мар:** „Партизанским кораком“,
9. **Јован Поповић:** „Истините легенде“,

10. **Пашко Ромац:** „Борбе“,
11. **Срета Савић:** „Борбе у Срему 1941—1944“,
12. **Срета Савић:** „Срем у НОБ“,
13. **Драгаи Симић:** „Дрино, водо“,
14. Завршне операције за ослобођење Југославије 1941—1945
15. Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945.
16. Рат и револуција народа Југославије 1941—1945 (албум),
17. Зборник народних хероја Југославије,
18. Зборник чланака из рата „Војводина у борби“,
19. Стенографске забелешке присећања првих руководилаца бригаде на њене прве борбе (својина Војноисторијског института),
20. Комплетна документација о Другој војвођанској бригади (својина VII),
21. Документа и оперативни дневници 16. војвођанске дивизије (Архив VII),
22. Документа 12. војвођанског корпуса,
23. Споменица „15 војвођанских бригада“,
24. Албум „Војводина у борби“,
25. Архиве института за изучавање радничког покрета Југославије и СР Србије (грађа о раду партијске организације бригаде),
26. Фото-документација и архива Војног музеја ЈНА у Београду, Музеја радничког покрета и народне револуције Војводине у Новом Саду и Музеја Срема у Сремској Митровици.

САДРЖАЈ

	Страна
ВОЈВОЂАНИ НА БОСАНСКИМ СТРАНАМА —	5
Срем, немирно ратиште — — —	10
Политком Митраљез, Пинки и Куса — — —	14
На Мајевици и у Бирчу — — —	20
Рвање с Шестом пуковнијом — — — — —	24
С ПРОЛЕТЕРИМА, У ЈУРИШУ — — — — —	28
Први испит — Сребреница — — — — —	30
Посустали пред Киком — — — — —	33
Тренутак Грозде Матић — — — — —	37
У саставу Шеснаесте дивизије — — — — —	40
Борбе с легионарима — — — — —	43
Комунисти на делу — — — — —	46
Освајање Цапарда — — — — —	51
Друго ослобођење Бијељине — — — — —	54
БОРБЕ У СРЕМУ — — — — —	57
Гуња, предстража Брчког — — — — —	58
Доки, Маца и Миливој — пред бункером — — —	62
ПОВРАТАК У БОСНУ _ _ _ _ _	67
Дани одмора ратника — — — — —	68
Партијско саветовање бригаде — — — — —	72
Липићев батаљон пред тенковима — — — — —	75
МИРИЧИНА, УВОД У РАТНУ 1944. ГОДИНУ — — — — —	79
На Криваји, пред челиком — — — — —	81
Бомбаш Капетановићка и Драго коњоводац — — — — —	86
Напад — најбоља одбрана бригаде — — — — —	91
Нишанције Иксан и Шарац — — — — —	93
Чишћење Требаве од четника — — — — —	96
Борбе с „Ханџар“ дивизијом — — — — —	101
Титова похвала бригади — — — — —	105
БОРБЕ ЗА ПРЕБАЦИВАЊЕ У СРБИЈУ — — — — —	107
Ослобођење Кладња — — — — —	109
Интендант Арцапула — — — — —	112

	Страна
Борбе за Лопаре — — — —	— 114
КА БОСНИ, У СУСРЕТ ЛИЧАНИМА — —	— 119
Драма на Враницама — — — —	— 122
СТАЗАМА ПЕТЕ ОФАНЗИВЕ —	— 127
У средишту операције „Рибцап” —	— 128
Последњи залогај — рањеницима —	— 132
Ка Барном Долу, 60 метара на час	— 133
Растанак с топовима — — — —	— 135
Тито лично брине за корпус —	— 137
Битка за рањенике, под Дурмитором	— 139
Стрељање обавештајца Русиње —	— 143
ОД ДРИНЕ ДО САВЕ, ПРЕКО БЕОГРАДА	— 146
Преко Дрине, у претходници корпуса — —	— 147
У Србији, септембра 1944 — —	— 151
Други батаљон од Каменице до Лешнице —	— 156
Издао, па погинуо као човек —	— 159
Смрт партијског секретара Грозде — — — —	— 161
Учешће у борбама за ослобођење Београда —	— 163
У СРЕМУ, ПОСЛЕ ДВЕ ГОДИНЕ	— 168
Одликовање Орденом ослобођења	— 171
Добродошлица новом оружју —	— 174
ДРАВА, ИСПИТ ЗРЕЛОСТИ БРИГАДЕ —	— 177
Борбе за Мославину — — — —	— 179
Искуства из борбе за Вашариште — — — —	— 184
У саставу Треће армије НОВЈ —	— 186
Болман, тренутак савести скојеваца —	— 188
НАСТУПАЊЕ ДО ЕДЕНДОРФА И ДО — СЛО- БОДЕ — — — — — — — —	— 193
Први батаљон у претходници —	— 195
Поздрав слободи из Галицина —	— 199
Сушет с Титом у Суботици — —	— 201
Опет у Семберију, против челника —	— 204
ПОГОВОР — — — — — — — —	— 207

Рецензија
АЛЕКСАНДАР ВАКИЋ, генерал-мајор
ЖАРКО АТАНАДКОВИЋ, пуковник

□

Језичка редакција
СРТЈА ПЕТРОВИЋ

□

Насловна страна
БОРЋЕ ГОРБУНОВ, академски сликар

★

Техничка огтрема
МИЛУТИН ШИЈАКОВИЋ
ХОРЋЕ РАКИЋ

★

Коректура
ДЕСАНКА ТАРАВИЋ
РАДМИЛА РИСТИЋ

★

Штампа
БЕОГРАДСКИ ГРАФИЧКИ ЗАВОД
БЕОГРАД